

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Sara Wennerholm

Kolliderande syften
Om hanteringen av unga lagöverträdare i
straffrätt och socialrätt

Examensarbete
30 högskolepoäng

Handledare: Per Ole Träskman

Straffrätt

Termin 9

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	2
FÖRORD	3
FÖRKORTNINGAR	4
1 INLEDNING	5
1.1 Syfte	5
1.2 Metod och material	6
1.3 Avgränsning	7
2 GRUNDLÄGGANDE BEGREPP – TEORIER OCH PRINCIPER	8
2.1 Straffteorier	8
2.1.1 Vedergällning och försoning	8
2.1.2 Allmänprevention	9
2.1.3 Individualprevention	10
2.2 Straffrättsliga principer	11
2.2.1 Proportionalitet	11
2.2.2 Legalitetsprincipen	11
2.3 Socialrättsliga principer	12
2.3.1 Behovsprincipen	12
2.3.2 Aktualitetsprincipen	13
2.3.3 Barnkonventionen och principen om barnets bästa	13
3 STÖD OCH KONTROLL – SKILDA SYFTEN	15
3.1 Straffrättens syfte	15
3.2 Socialrättens syfte	16
3.3 Syftet med systemet för hanteringen av unga lagöverträdare	16
3.3.1 Synen på ungdomar	17
3.3.1.1 Bristande ansvar	17
3.3.1.2 Sårbarhet	17
3.3.2 Stöd, kontroll och effektivitet	18
4 SOCIALRÄTTSLIGA ÅTGÄRDER	20
4.1 Lagen om vård av unga	20

4.2	Utredning och yttrande	21
4.3	Insatsernas funktion och effektivitet	22
5	STRAFFRÄTTSLIGA ÅTGÄRDER	23
5.1	Medling	23
5.2	Diskretionära förfaranden	23
5.2.1	Anmodan och rapporteftergift	24
5.2.2	Strafföreläggande och åtalsunderlåtelse	24
5.3	Straffmätning	26
5.3.1	Straffvärde	26
5.4	Påföljdsval	27
5.4.1	Böter	27
5.4.2	Fängelse	27
5.4.3	Villkorlig dom	28
5.4.4	Ungdomsvård	28
5.4.5	Ungdomstjänst	30
5.4.6	Sluten ungdomsvård	30
5.4.7	Verkställighet och vård - om de särskilda ungdomshemmen	32
6	HISTORISK UTVECKLING	34
6.1	Upplivningsidealerna	34
6.2	Industriell revolution, rättssäkerhet och välfärd - Från 1800 till 1965	35
6.2.1	Privat välgörenhet	35
6.2.2	Den klassiska skolan	36
6.2.3	Nya angreppssätt – den sociala ingenjörskonsten	37
6.2.4	Förstatligad barnavård och ökad interaktion mellan straff- och socialrätt	39
6.2.5	Vägen till brottsbalken	40
6.2.6	Ökad rättssäkerhet inom den sociala barnavården	42
6.3	Varning för vård - Från BrB 1965 till 1989	43
6.3.1	Nyklassisk straffrättsskola	43
6.3.2	Socialtjänstreformen – från kontroll till stöd	44
7	UTVECKLINGEN FRÅN 1989 OCH FRAMÅT	46
7.1	Från behandlingsideologi till nyklassicism - ändringar i Brottsbalken 1989	46
7.2	Proportionalitet och överlämnande till vård - lagändringar 1999	46
7.2.1	Reaktion mot ungdomsbrott - ungdomsbrottskommitténs betänkande	47
7.2.2	Påföljder för unga lagöverträdare – departementspromemoria	48
7.2.3	Vissa reformer av påföljdssystemet	49
7.3	Ytterligare uppstramningar av vården – ändringar 2006	49
7.3.1	Ungdomsbrottsutredningens betänkande	49
7.3.2	Ingripanden mot unga lagöverträdare	50

8	FÖRÄNDRINGSTENDENSER	52
8.1	Ökad repression, preventionism och politisering	52
8.1.1	Allmänprevention och proportionalitet	53
8.1.2	Höjt straffvärde	55
8.2	Reparativ rättvisa - medling	56
8.3	Förändringar i socialrättens roll	56
9	KOLLIDERANDE SYFTEN – EN ANALYS	59
9.1	Den rättsliga utvecklingen	60
9.2	Kolliderande principer	61
9.2.1	Olika proportionalitet	61
9.2.2	Prognostänkande och aktualitet	61
9.2.3	Rättssäkerheten och förmånstanken	62
9.3	Problematiska delar i straffrättssystemet	62
9.3.1	Åtalsunderlåtelse	62
9.3.2	Ungdomsvård	64
9.3.3	Sluten ungdomsvård	64
9.4	Aktuell kriminalpolitik	65
9.4.1	Synen på ungdomen – rationell eller ofärdig?	65
9.4.2	Nivåförskjutningar	66
9.5	Viktiga principfrågor	67
9.5.1	Uppfylls kraven på proportionalitet?	67
9.5.2	Uppfylls kraven på effektivitet?	67
9.5.3	Uppfylls kraven på förutsebarhet och konsekvens?	68
9.5.4	Uppfylls de socialrättsliga principerna?	69
9.6	Sammanfattning - uppfylls syftet med systemet?	70
	BILAGA A – TABELL ÖVER REGLERINGEN AV DE SÄRSKILDA UNGDOMSHEMMEN	72
	BILAGA B - TIDSLINJE	76
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	78

Summary

Today young law-offenders shall achieve special treatment in the penal system. They shall be kept out of the correctional services and instead primarily receive care from the social services. The purpose behind this cooperation between penal law and social law is that young individuals are vulnerable, impressionable and less accountable than adults. This collaboration is complicated due to the fact that penal- and social law have purposes and principles that in many ways are fundamentally different, and therefore colliding.

The basic purpose of penal law can be described as action-directing control. The penal system in Sweden today has taken a stand against the treatment-ideology that had a strong imprint on the development of the penal code, and is now instead grounded in a classical view of penal law, with predictability, clearness, consequence and proportionality as primary principles. The purpose behind the social law-system is an idea of the benefit of care. Each individual shall be granted the support and the care that they are entitled to, primarily through consensual measures. The dichotomies support and control can be possible to unite, but today when the penal law is progressing to a more repressive view and a greater emphasis on the severity of the criminal act, the distance to the social services standing-point of consensual care is widening.

When deciding on a suitable penalty for a young law offender there is a contradiction between the penal proportionality principle, where the punishment is measured against the crime committed, and the social services principle of need, where the care is measured against the need for treatment. To give the care a penal character is problematic. It can affect the view of the social care also for those who are achieving compulsory treatment in the social service system without being guilty of a crime. The major penalty for young law offenders, the closed juvenile care, is today enforced in the special juvenile homes where the compulsory treatment also is given. For a young individual with a need for compulsory measures, a treatment on such an institution can therefore be decided upon through a variety of decisions from different professionals, the social services, the prosecutor or the penal court. Furthermore, two young law offenders who are guilty of the exact same crime can be sentenced to widely separate measures depending on their individual need for treatment.

In summary, the system for handling the young law offenders today can not be said to fulfil the penal principles of consequence, predictability, effectiveness or legal security. The principles of the social system are also being subjected to extensive compromises. The dichotomies support and control, care and punishment, can be united in a system that gives treatment in a penal framing. But to punish through treatment, which largely is the effect in many cases today, is utterly questionable.

Sammanfattning

Unga lagöverträdare särbehandlas idag straffrättsligt. De ska hållas utanför kriminalvården och istället företrädesvis bli föremål för insatser inom socialtjänsten. Syftet bakom samarbetet mellan straffrätt och socialrätt är att unga individer är sårbara, påverkbara och med en bristande ansvarsförmåga. Denna samverkan kompliceras av att straff- och socialrätt är två rättsområden vars syftebeskrivningar och grundläggande principer i mångt och mycket befinner sig på ständig kollision med varandra.

Straffrättens grundläggande syfte kan sägas vara handlingsdirigerande kontroll. Dagens straffrättsliga system har tagit avstånd från den behandlingsideologi som präglade brottsbalkens framväxt, och har idag sin grund i en klassisk straffrättsyn med förutsebarhet, klarhet, konsekvens och proportionalitet som ledstjärnor. Socialrättens grundläggande syfte är en förmånstanke. Individen ska tillförsäkras det stöd och den vård som denna har rätt till, främst genom frivilliga åtgärder. Dikotomierna stöd och kontroll kan möjligen gå att förena, men ju mer straffrätten rör sig mot ökad repression och en ökad betoning av straffvärdet, desto större blir avståndet till socialrättens frivilliga samförståndslösning.

I påföljdsbestämningen gällande unga lagöverträdare står straffrättens proportionalitetsprincip, där brottets straffvärde ska vägas mot påföljden, i motsatsförhållande till socialrättens behovsprincip, där individens vårdbehov ska vägas mot insatsen. Att ge vården en straffrättslig tyngd är vanskligt ur ett socialrättsligt perspektiv, då det kan påverka synen på den vård som ges även till de unga som inte begått något brott men som ändå är i behov av tvångsvårdande insatser. Verkställigheten för det grövsta straffet, slutna ungdomsvård, sammanfaller idag med den slutna tvångsvården på de särskilda ungdomshemmen. För en ung person med ett behov av tvångsvårdande insatser kan en sådan institutionsvistelse komma ifråga efter ett flertal olika beslut av skilda aktörer, såväl renodlade socialrättsliga beslut som beslut om åtalsunderlåtelse eller straffrättsliga domar. Vidare kan två ungdomar som begått brott med exakt samma straffvärde bli föremål för totalt skilda insatser beroende på deras respektive individuella vårdbehov.

Sammanfattningsvis kan systemet som det är utformat idag inte fullt ut sägas uppfylla de straffrättsliga kraven på konsekvens, förutsebarhet, effektivitet eller rättssäkerhet. Även de socialrättsliga principerna är utsatta för omfattande kompromisser. Dikotomierna stöd och kontroll, vård och straff, kan gå att förena inom ett system där vården ges inom ramen för en bestraffning. Men, som effekten i mångt och mycket blir idag, att straffa genom vårdinsatser, är ytterst betänkligt.

Förord

Jag vill först och främst tacka min handledare Per Ole Träskman.

Vidare vill jag särskilt tacka Titti Mattsson, Eva Ryrstedt, Ulrika Andersson och Per Nilsén. Ni har alla genom ert engagemang och kunnande betytt mycket för mig under utbildningen.

Stort tack till Tova Bennet som varit en fin vän och en mycket bra korrekturläsare.

Jag vill även tacka Andreas Tågerud för korrekturläsning och uppmuntran.

Tack Stefan.

Stort tack till familjen Wennerholm, mamma, pappa, Johanna, Sam, Matilda och Joel, för att ni alltid finns där och tror på mig. Tack Anna Ahlgren och Jenny Proestos, av samma anledningar.

Slutligen, tack Nim och Joni, mina barn och inspirationskällor. Utan er hade de här åren inte varit desamma.

Förkortningar

BrB	Brottsbalken (1962:700)
Brå	Brottsförebyggande rådet
BvL	Lagen (1960:97) om samhällets vård av barn och ungdom
EKMR	Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (Europakonventionen)
FL	Förvaltningslagen (1986:223)
GBvL	Lagen (1924:361) om samhällets barnavård
LSU	Lagen (1998:603) om verkställighet av slutna ungdomsvård
LUL	Lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare
LVU	Lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga
RB	Rättegångsbalken
RF	Regeringsformen
SiS	Statens institutionsstyrelse
SoL	Socialtjänstlagen (2001:453)

1 Inledning

Straffrätten och socialrätten har mycket gemensamt. De regleringar som finns inom dessa båda rättsområden berör och engagerar allmänheten. De är påverkbara för samhällsförändringar, och därmed befinner de sig i ständig utveckling. I grunden för dessa rättssystem finns ett brett spektrum av principer som ligger till grund för utformningen. Både straff- och socialrätten måste upprätthålla en balans mellan humanitet och integritetsskydd å ena sidan, och samhällsutvecklande funktionalitet å den andra. Samtidigt är straff- och socialrätten i många bemärkelser fundamentalt olika varandra. Där straffrätten bygger på repression och handlingsdirigerande kontroll har socialtjänsten sitt grundfundament i stöd och vård. Motsättningen mellan kontroll och stöd präglar dock inte bara relationen mellan rättssystemen. Dilemmat med att sammanföra den kontrollerande funktionen med den stödjande och vårdande är närvarande även internt i de respektive systemen.

Barn och ungdomar har en speciell ställning i samhället. De blir i viss mån symboler för en framtid, och blir därmed manifestationer av både ett hopp och en oro. Fokuseringen på barnets rättigheter har ökat de senaste åren, och det läggs stor vikt vid att det är samhällets ansvar att ta hand om de barn och ungdomar som växer upp under ogynnsamma förhållanden. Barnets bästa har införts som ett styrinstrument i familjerätt och socialrätt. Barn och unga är sårbara och påverkbara individer som behöver stöd och hjälp, och som har rätt till det. Samtidigt finns en syn på ungdomen som främmande och oroväckande, och ”dagens ungdom” målas ofta ut som värre än de föregående generationerna. I de fall där ungdomar begår brott så kanaliseras denna brottslighet *en del av den oro som finns kring samtiden*.¹ Den reglering som finns kring unga lagöverträdare bygger på denna dubbla syn på ungdomen. Grundprincipen är att unga lagöverträdare, på grund av sin sårbarhet och bristande ansvarsförmåga, främst ska bli föremål för insatser inom socialtjänsten. De ska alltså hållas utanför straffrättens verkställighetsformer i största möjliga mån. I och med detta blir den socialrättsliga vården en del av straffrättens påföljdssystem.

I det dualistiska system som hanterar unga lagöverträdare finns stora systemmässiga dilemman. Det sker i flera delar kollisioner mellan straff- och socialrättens skilda syften, och det är dessa krockar som den här uppsatsen ska undersöka.

1.1 Syfte

Uppsatsens syfte är att utreda de syftes- och principmässiga krockarna som sker mellan straff- och socialrätt när det gäller hanteringen av unga lagöverträdare och identifiera och beskriva de rättsliga dilemman som

¹ Estrada, Flyghed, 2010, s. 10

uppstår. Mot grundval av detta kommer även en diskussion att föras kring huruvida man kan anse att de respektive rättsområdenas syften och principer uppfylls och upprätthålls i systemet för hanteringen av unga lagöverträdare.

Några av uppsatsens grundläggande frågeställningar är:

- Vilka är de underliggande teorierna och principerna i socialrätt och straffrätt?
- Vilka kan socialrättens och straffrättens syften sägas vara, och vad är syftet med det dualistiska systemet?
- Hur har dessa syften och ideologier vuxit fram och förändrats? Vilka förändringstendenser ser vi inom straff- och socialrätt idag?

Uppsatsen disponeras som följer: först ska en definition av straff- och socialrättens teorier, begrepp och principer göras. Därefter förs en diskussion kring vad som kan anses vara syftena bakom straff- och socialrätt samt det dualistiska systemet. Sedan ska ges en kortfattad beskrivning av regelverket kring unga lagöverträdare med fokus på de delar där samarbetet, och därmed kollisionerna, är framträdande. Därefter ska den historiska utvecklingen beskrivas, och de förändringstendenser som idag är framträdande inom straff- och socialrätt ska identifieras.

1.2 Metod och material

Den metod jag använder mig av är den rättsdogmatiska. Teorier och principer kommer att beskrivas tämligen ingående för att kunna utgöra en grund för en granskande analys av det nuvarande systemet. Uppsatsens övergripande karaktär är därmed av en ideologisk/teoretisk natur. Praktiska juridiska problem kommer att lyftas i den mån de visar på syftemässiga kollisioner. Således blir uppsatsens disposition i viss mån problematiserande då urvalet av vilka delar av den materiella rätten som ska beskrivas utgår ifrån uppsatsens huvudsyfte.

För beskrivningen av den socialrättsliga utvecklingen har jag använt mig av *Tove Stang Dahls* genomgång av barnskyddets framväxt i Norge och Skandinavien i stort. *Gunnar Bramstång* har problematiserat socialrättens utveckling och syften med utgångspunkt just i ideologier och principer.

Den utveckling som skett inom straffrätten de senaste decennierna mot en ökad repression och ett större preventionistiskt tänkande har behandlats i antologin *Varning för straff*, där jag har använt mig av tankegångar av bland andra *Nils Jareborg*, *Henrik Tham* och *Dag Victor*. Denna antologi är från 1995, men den utveckling som beskrivs är fortfarande aktuell. Senare texter om detta är skrivna av bland andra *Petter Asp* och *Per Ole Träskman*.

För beskrivningen av den rättsliga utvecklingen av samverkan mellan straff- och socialrätt de senaste decennierna har betänkanden och propositioner studerats närmare.

Vidare har jag i viss mån använt mig av styrdokument, som *Handbok för socialtjänsten* och *Riksåklagarens riktlinjer för handläggning av ungdomsären*.

För ytterligare information om material hänvisas till käll- och litteraturförteckningen.

1.3 Avgränsning

Uppsatsen kommer, som nämnts ovan, att i huvudsak röra sig kring ideologiska och teoretiska frågeställningar. En viss beskrivning av de nuvarande straff- och socialrättsliga regelverken kommer att ges, men presentationen kommer att utgå ifrån uppsatsens övergripande syfte. Det som blir relevant är främst påföljdssystemet. Processuella frågeställningar och regler kommer därmed att till största delen lämnas utanför framställningen. Tyngdpunkten kommer genomgående att ligga på straffrätten i och med att det handlar om hanteringen av unga lagöverträdare, men eftersom det socialrättsliga regelverket har stor betydelse för hur systemet är utformat kommer detta rättsområde att inkluderas i de delar det är relevant.

En begreppsdefinition bör göras när det gäller vad som i framställningen menas med benämningen "ungdom". Detta är ett skiftande begrepp som kan definieras på många olika sätt; fysiologiskt/biologiskt, socialt, kulturellt eller psykologiskt/känslomässigt. I denna framställning ska de åldersspann som används inom straffrätten beteckna ungdom. Tre grupper kan urskiljas inom detta spann. Under 15 år är man inte straffmyndig och ådöms ingen påföljd. Trots att ungdomar under 15 som begår brott är intressanta att undersöka i den mån de vårdas inom socialtjänsten ska denna grupp lämnas utanför framställningen. Ungdomar särbehandlas i straffrätten upp till 21 års ålder. Uppsatsens fokus kommer dock främst att ligga på unga mellan 15 och 18 år, då det är denna åldersgrupp som i största utsträckning blir föremål för de insatser som sker inom socialtjänsten.²

² Jareborg, Zila, s. 150.

2 Grundläggande begrepp – teorier och principer

Uppsatsen inleds med en överblick över dels de teorier som finns gällande bestraffning, dels de principer som utgör grundbultar i straff- och socialrättens utformning.

Straffteorierna kan även benämnas *straffideologier*.³ Valet har här dock fallit på användningen av teoribegreppet. Anledningen till detta är delvis att hålla dessa definitioner åtskilda från de ideologiska inriktningar inom straffrätten som ska presenteras i uppsatsens historiska del. Dessutom anser jag att teorier leder tanken till de hypoteser som uppställs genom de (relativa) straffteorierna, innebärande att *om* en brottsling bestraffas på ett visst sätt *så* kommer en viss effekt att uppnås. I vilken grad dessa hypoteser går att leda i bevis skiljer sig åt från teori till teori. Just den bevisade effekten är i viss mån relevant för den fortsatta framställningen. Därför ska beskrivningen av teorierna i förekommande fall följas av en kort utvärdering av de eventuella effekterna.

2.1 Straffteorier

Straffteorierna kan delas upp i *absoluta* teorier, där straffet är själva *målet*, och *relativa* teorier, där straffet är ett *medel* för att uppnå ett mål. De absoluta är helt och hållet tillbakablickande, och utgår ifrån den brottsliga händelse som har ägt rum, medan de relativa har siktet inställt på att förhindra liknande händelser i framtiden.⁴

2.1.1 Vedergällning och försoning

Den reparativa rättvisan och tanken om *försoning* hör till de absoluta teorierna och var en utpräglad del av konfliktlösningen i det förmedeltida och medeltida ättesamhället. Här var fejd och förlikning de två alternativ man hade för att lösa konflikter.⁵ För att undvika blodshämnden som i vissa fall kunde leda till katastrofala följder användes ett botsystem för att kompensera den kränkta individen eller dennes släkt.⁶

Vedergällning är en annan absolut straffteori.⁷ Till skillnad från ett system som bygger på förlikning är vedergällningens enda syfte att tillfoga förövaren ont, och inte att ge upprättelse till den som utsatts för brottet.⁸

³ Jareborg och Zila väljer att kalla dessa straffideologier, och inkluderar även proportionalitet bland dem, ett begrepp som jag har valt att beskriva under rubriceringen principer, s. 63 ff.

⁴ Elwin, s. 54-55.

⁵ Anners, s. 5.

⁶ Strahl, s. 22-23.

⁷ Elwin, s. 55.

Den teokratiska vedergällningsläran härstammar från Gamla testamentets mosaiska rätt och grundar sig på talionsprincipen som brukar uttryckas som ”öga för öga, tand för tand.” Även om denna vedergällningsprincip inte gäller, alltså den form av exakt straffmätning som ligger i principen lika för lika, så har vedergällningstanken funnits kvar genom historien, och finns idag representerad i en modifierad form genom proportionalitetsprincipen.⁹

Mot vedergällningstanken, att straffa för att ett brott har begåtts, står en *preventionstanke*, att straffa för att brott inte ska begås.¹⁰ Preventionsteorierna hör till de relativa straffteorierna och kan delas upp i två delar; allmänprevention och individualprevention.

2.1.2 Allmänprevention

Allmänpreventionen kan också kallas *generalprevention*, och innebär att bestraffningen av lagöverträdare verkar brottsförebyggande genom att den hindrar andra medlemmar i samhället från att begå brott.¹¹ Detta kan ske genom *avskräckning* eller *moralbildning*, även kallat *negativ* respektive *positiv* allmänprevention.¹²

Avskräckningen som idé kan härledas till en mycket gammal metod att uppnå lydnad.¹³ Den kan vara *omedelbar* och fokuserar då på *hur* straffet utmätts. Denna form var vanlig förr då exempelvis avrättningar och kroppsstraff var offentliga. Idag är avskräckningen *medelbar*, det vill säga det faktum *att* straffet utmätts är tillräckligt för att hålla oss ifrån att begå brott. *Anselm von Feuerbach* kan ses som upphovsman till tanken om medelbar avskräckning. Han menade att om hotet om straff överväger vinsten för att begå brottet så kommer det *psykologiska tvånget* vara tillräckligt för att avhålla individer från att begå brott. Tankegången förutsätter att individen är rationell och har ett fritt val att begå brott eller inte.¹⁴ Moralbildningen innebär att kriminaliseringar och straffnivåer påverkar de moraliska normerna i samhället, antingen genom att införa nya normer, eller förstärka dem som redan finns.¹⁵

Det ses idag av de flesta som självklart att hot om straff styr beteendet. De allmänpreventiva effekterna är dock svårämbara på grund av vissa faktorer. Några av dessa är att den påverkan som ska leda i bevis sker på en allmänhet och inte på en individ, att straffet inte är en omedelbar följd av den brottsliga gärningen, och att det inte finns någon relation mellan brottslingen och den som bestraffas.¹⁶

⁸ Strahl, s. 23.

⁹ Se mer om vedergällning och proportionalitet nedan under kap. 2.2.2. och 6.2.2.

¹⁰ Strahl, s. 24.

¹¹ Jareborg, Zila, s. 74.

¹² Jareborg, Zila, s. 75.

¹³ Anners, s. 7.

¹⁴ Anners, s. 61, Jareborg, Zila, s. 75.

¹⁵ Elwin, s. 55 f.

¹⁶ Christie, s. 22-25.

2.1.3 Individualprevention

Individualprevention, eller *specialprevention*, inriktar sig på att förhindra att en specifik individ begår brott. Eftersom denna individ måste identifieras är individualpreventionen främst inriktad på att förhindra återfall i brott. Ibland används begreppet som synonymt med en *behandlingsideologi*¹⁷, men individualpreventionen är bestående av tre delar.¹⁸ Franz von Liszt preciserade delarna på följande vis:

- *Förbättring* av de som *kan* förbättras
- *Avskräckning* av de som *inte behöver* förbättras
- *Oskadliggörande* av de som (behöver men) *inte kan* förbättras¹⁹

Förbättring är alltså det som oftast menas när man använder begreppet individualprevention, och då i form av *behandling*. Denna behandling kan ske på medicinsk, psykologisk, psykiatrisk eller socialterapeutisk väg. Det finns emellertid problem med vård i form av straff. Det finns inga belägg för att tvångsvård leder till resultat. Jareborg och Zila skriver att så länge man kan hålla isär dessa två begrepp, att vård och stöd kan erbjudas utan att *ses som en del av eller identiskt med straffet* så kan man uppnå framgång. Men straffets stränghet får inte bestämmas på individualpreventiva grunder, och det är av yttersta vikt att konflikter med straffrättens principer undviks.²⁰

Individuell *avskräckning* är en metod för de som inte behöver förbättras, tillfällighetsförbrytarna. De system för varningar som ingår i straffrätten, som villkorlig dom och åtalsunderlåtelse, kan ses som en form av individuell avskräckning. Dock är det svårt att i dessa fall fastställa vad den avskräckande effekten är, eftersom själva prognosen om ett eventuellt återfall ligger till grund för exempelvis åtalsunderlåtelse. Själva grundtanken att man kan skrämman till laglydnad har inget stöd i empiriska resultat. Snarare kan man visa på att *”program som understryker straffelementet hos en påföljd är ägnade att öka återfall i brott.”*²¹

Oskadliggörande innebär att individen med fysiska ingrepp hindras att begå nya brott. Dödsstraff utgör oskadliggörandets ytterlighet. Det oskadliggörande som sker i Sverige idag utgörs endast av *inkapacitering*, främst genom fängelsestraff. Idag är det dock inte den dömdes förmåga till förbättring som styr, utan snarare dennes farlighet. Att inkapacitera individer på rent preventiva skäl skulle innebära att man tog avstånd från proportionalitetstanken, och dessutom skulle dessa åtgärder vara alltför kostsamma i förhållande till de resultat man skulle kunna uppnå genom ett sådant förfarande.²²

¹⁷ Se mer om behandlingsideologin under kapitel 6.5.2.

¹⁸ Jareborg, Zila, s. 83.

¹⁹ Wallén, s. 18, min kursivering och parantes.

²⁰ Jareborg, Zila, s. 87.

²¹ Jareborg, Zila, s. 84.

²² Jareborg, Zila, s. 85, se även Träskman, 2008.

2.2 Straffrättsliga principer

Det finns utöver bestraffningsteorierna ett flertal principer inom straffrätten, som har haft och har stor betydelse i den kriminalpolitiska diskursen. Nedan ska några av de principer som på senare år har blivit alltmer framträdande i lagstiftningen beskrivas.

2.2.1 Proportionalitet

Begreppet proportionalitet är framträdande såväl inom straffrätten som inom socialrätten, dock rör det sig om två olika principer. Gemensamt för proportionalitetsprinciperna är en tanke om jämvikt. Men när avvägningen ska göras så skiljer de sig åt när det gäller vad som ska placeras i vågskålarna, vilka företeelser som ska vägas mot varandra. Den socialrättsliga proportionaliteten, som är grundlagsskyddad och ligger till grund för förvaltningsrätten, ska beskrivas nedan under behovsprincipen.

Den straffrättsliga proportionaliteten har med straffmätning att göra. De två faktorer som är viktiga här är den *brottsliga gärningen* och *straffet*, eller påföljden. Proportionaliteten kan vara *relativ* eller *absolut*. Den absoluta proportionaliteten handlar om vilken repressionsnivå som ska gälla generellt, alltså vilka straffskalor som ska gälla.²³ Den relativa proportionaliteten styr hur straffet ska mätas ut inom ramen för dessa fastställda skalor. Jämvikt ska råda mellan brottets *straffvärde*²⁴ och påföljden. Straffvärdet avgörs dels av själva gärningens förkastlighet, dels av gärningsmannens skuld, eller klandervärdhet. Proportionalitetsprincipen har sin grund i en tanke om rättvisa. Den utgör ett ramverk för utmätning av rättvisa straff, men till skillnad från straffteorierna svarar den inte på varför, eller i vilket syfte, man straffar.²⁵

2.2.2 Legalitetsprincipen

Förutsebarhet är ett begrepp som betonats i de straffrättsliga förarbetena de senaste decennierna, inte minst i samband med unga lagöverträdare. Eftersom förutsebarheten är en del av den större princip som kallas legalitetsprincipen så ska denna ges en summarisk beskrivning.

I samband med upplysningen och den franska revolutionens rättighetsideal fick legalitetsprincipen ordentligt fäste inom rättstillämpningen i Europa.²⁶ På 1800-talet började den diskuteras både ur en kriminalpolitisk synvinkel och ur en statsrättslig. Den senare tolkningen innebar att det skulle anses som uteslutande lagstiftarens uppgift att skipa rätt, inte domarens.²⁷ Man

²³ Jareborg, Zila, s. 69.

²⁴ Detta begrepp beskrivs mer ingående nedan under 5.2.1.

²⁵ Jareborg, Zila, s. 65.

²⁶ Frände, s.31-32

²⁷ Bramstäng 1967, s. 85.

ville begränsa det godtycke som var förekommande i domstolarnas och furstarnas rättskipning.²⁸

Idag är den mest grundläggande delen av legalitetsprincipen stadfäst i regeringsformens 1 kap. 1 § 3st, där det stadgas att ”den offentliga makten utövas under lagarna”. Detta är alltså ett slags minimikrav för rättsstatsbegreppet. Legalitetsprincipen kan dock delas upp i fyra punkter; *föreskriftskravet*, *retroaktivitetsförbudet*, *analogiförbudet* och *obestämdhetsförbudet*.²⁹ De två första punkterna säkrar förutsebarheten genom att se till att det överhuvudtaget finns en kriminalisering eller, gällande andra delar än straffrätten, lagstöd för ingripanden. De två sista punkterna reglerar hur kriminaliseringen eller lagstödet är utformat. De ska alltså säkra rättsreglernas kvalitet.³⁰

Förutsebarheten är således tätt förbunden med en större princip om rättssäkerhet, men den hänger även samman med en annan princip, nämligen konformitetsprincipen, som innebär att *straff och annan brottspåföljd endast får drabba den som kunnat rätta sig efter lagen*. Denna princip går dock en bit utöver legalitetsprincipen då den inte bara beaktar lagens karaktär, utan även gärningspersonens personliga egenskaper.³¹ Det ska med andra ord gå att förutse konsekvenserna av ett brottsligt handlande. Konsekvens och klarhet är, tillsammans med förutsebarhet, nyckelbegrepp i nutida straffrättslig lagstiftning.

2.3 Socialrättsliga principer

De socialrättsliga principerna bygger i viss mån på samma idémässiga grund som de straffrättsliga, med en rak linje från upplysningstidens rättsstatstanke. Ändå är de i sin nuvarande utformning i många fall diametralt motsatta straffrättens grunder. Nedan ska de socialrättsliga principer som har störst inverkan på systemet för unga lagöverträdare beskrivas.

2.3.1 Behovsprincipen

Den grundläggande proportionalitetsprincip som nämnts ovan ska vara vägledande för alla beslut som innebär tvångsingripanden mot enskilda. Denna princip framgår av RF 2:21 §, och innebär att när det gäller inskränkningar i de grundläggande fri- och rättigheter som nämns i 2:20 § RF så får begränsningen av dessa aldrig gå utöver vad som är nödvändigt med hänsyn till det ändamål som föranlett den. Denna klassiska definition av proportionalitetsprincipen gäller alltså även i förhållande till de straffrättsliga tvångsåtgärderna. I rättigheterna ingår exempelvis ett skydd

²⁸ Asp, Ulväng, s. 62.

²⁹ Asp, Ulväng s. 62.

³⁰ Jareborg, s. 58.

³¹ Jareborg, s. 59.

mot frihetsberövanden³², och därmed finns denna princip införd i brottsbalken gällande tvångsåtgärder, som häktning i 24:1§ RB. Principen finns införd i LVU 20a§, där de specifika tvångsåtgärderna som kan användas i verksamheten på de särskilda ungdomshemmen endast får användas om de står i rimlig proportion till syftet med åtgärden.

Denna proportionalitetsprincips grundtanke är gemensam med den hos *behovsprincipen* som är framträdande inom socialrätten och som innebär att det individuella behovet ska avgöra vårdens utformning och varaktighet. När behovet upphör ska även vården upphöra.³³ I de fall där vården sker genom tvång ska det alltså föreligga proportionalitet mellan vårdbehovet och tvångsåtgärdens intensitet och längd. Behovsprincipen kallas även för *det lindrigaste ingreppets princip*.³⁴ SoL bygger på frivillighetsprincipen som hänger samman med det lindrigaste (mildaste) ingreppets princip. De åtgärder som ska väljas ska alltså i första hand bygga på frivillighet, och tvångsåtgärder ska väljas först om vårdbehovet inte kan tillgodoses på detta sätt.³⁵

2.3.2 Aktualitetsprincipen

Aktualitetsprincipen hänger samman med behovsprincipen och innebär att socialrättsliga vårdinsatser bygger på den enskildes aktuella vårdbehov. Detta behov bestämmer även vilken åtgärd som ska vidtas och hur länge åtgärden ska pågå.³⁶ Socialtjänstens bedömning av den ungas vårdbehov ska alltså alltid utgå ifrån situationen vid prövningen, och de planerade insatserna blir således en prognos.³⁷

2.3.3 Barnkonventionen och principen om barnets bästa

FN:s barnkonvention ratificerades av riksdagen år 1990. Den har inte inkorporerats i svensk rätt, och är därför inte bindande som lag. Vissa bestämmelser, som den om *barnets bästa* som beskrivs nedan, har transformerats in i lagsystemet, men i övrigt gäller att den är folkrättsligt förpliktigande.³⁸

Konventionsbestämmelserna ska prägla all lagstiftning och alla rättsprocesser som rör barn och unga. Barnets bästa ska därför alltid utredas i en beslutsfattande process, även om det inte är ensamt avgörande för utgången. Barnets bästa ska definieras i varje enskilt fall genom det forskningen och erfarenheten säger samt genom att barnet själv får komma till tals. Barnkonventionens intentioner ska vara vägledande även i de beslut

³² 2:8§ RF

³³ Borgeke, Månsson, s.184

³⁴ Bramstång, s. 32.

³⁵ Mattsson, s. 59 f.

³⁶ BrB kom. 32:2.

³⁷ Nordlöf, s. 54.

³⁸ SOU 2009:68, s 129.

och reformer som rör unga lagöverträdare.³⁹ Rättsprocessen i brottmål ska, enligt barnkonventionen, *främja den unges bästa*, och den unge ska få möjlighet att komma till tals. Vilken plats som barnets bästa ska ha i en straffrättslig kontext är dock inte en enkel fråga. I *Handbok för socialtjänsten* uttrycks följande farhåga:

”Synen på barn förändras i takt med samhällets värderingar. Likaså är även synen på brott, brottslingar och samhällets reaktioner på brott i ständig förändring. Om brottet istället för barnets behov står i fokus för beslut om ingripanden kan det uppstå en konflikt mellan att sätta barnets bästa i första rummet och att värna andra viktiga samhällsintressen.”⁴⁰

Den undersökning av ungas rättegång som gjordes av Brå 2002 visade att de unga ofta inte förstod den rättsprocess som de var en del i, och att de inte ansåg att de blev lyssnade på.⁴¹

³⁹ Handbok för socialtjänsten, s. 23-25.

⁴⁰ Handbok för socialtjänsten, s. 25.

⁴¹ Handbok för socialtjänsten, s. 25-26.

3 Stöd och kontroll – skilda syften

De ovan beskrivna teorierna och principerna påverkar utformningen av de straff- och socialrättsliga regelverken, men ingen av dem är ensamt styrande. Det system som finns idag kan istället sägas vara en funktion av olika principiella tankegångar. Nedan ska de syften som finns bakom socialrätten och straffrätten beskrivas och i viss mån problematiseras. Även syftet med det dualistiska systemet för hanteringen av unga lagöverträdare ska bli föremål för en presentation.

I propositionen 1989/90:28, *Om vård i vissa fall av barn och ungdomar*, uttrycks de syftemässiga skillnaderna mellan straff- och socialrätt på följande vis:

”Socialtjänstens insatser för ungdomar med problem och rättsväsendets insatser i anledning av brott har olika syften. Medan socialtjänstens insatser utgår från den unges behov så utgör rättsväsendets insatser i princip reaktioner mot den brottsliga verksamheten i syfte att markera samhällets avståndstagande från denna. Det finns dock ingen principiell motsättning mellan stöd, hjälp och vård å ena sidan och tydliga reaktioner mot ett icke acceptabelt beteende å andra sidan. I praktiken måste stöd och kontroll gå hand i hand.”⁴²

De två punkterna *stöd* och *kontroll* och motsättningen dem emellan är signifikant för rättssystemen i fråga och återkommer därför i den följande framställningen.

3.1 Straffrättens syfte

Straffrättssystemets grundläggande syfte är att kontrollera brottsligheten genom allmänprevention. Om inte kriminaliseringar verkade moralbildande och avskräckande skulle systemets existens inte kunna motiveras eller dess ingripanden legitimeras.⁴³ Även om allmänprevention är straffrättens övergripande syfte så finns det dock andra straffteorier närvarande i systemet. Det finns en idé om att straffsystemet kan delas upp i tre nivåer som styrs av olika syften. Denna uppdelning har sin grund i maktfördelningläran, som, precis som den klassiska straffrättsskolan, härstammar från upplysningstidens idealbild.⁴⁴ *Nils Jareborg* beskriver uppdelningen på följande vis:

- Kriminalisering (lagstiftningsnivå)
- Påföljdsbestämning (domstolsnivå)
- Verkställighet av påföljd (administrativ myndighetsnivå⁴⁵)

⁴² Prop. 1989/90:28, s. 56.

⁴³ Victor, 1995, s. 68.

⁴⁴ Victor, 1995, s. 63.

⁴⁵ Jareborg, 1995, s. 20.

Straffrättsfilosofen *H.L.A. Hart* menar att olika straffteorier kan höra hemma på olika nivåer.⁴⁶ Varje nivå i systemet kan alltså sägas ha sin egen syftebestämning. Kriminaliseringens syfte är, som nämnts ovan, *allmänpreventivt*. Här framhåller Jareborg den moralbildande effekten främst, och inte den avskräckande. Påföljdsbestämningen sker proportionellt och handlar om *vedergällning* och klanderbarhet. På verkställighetsnivån kan det sägas finnas ett *individualpreventivt* syfte.⁴⁷

Dag Victor uttrycker det som att det tre nivåerna är styrda av *värderationalitet*, *normrationalitet* och *målrationalitet*. Han menar att det under behandlingsideologins dagar skedde en förskjutning, där den målrationala verkställighetsnivåns individualpreventiva syfte gled över till den dömande nivån. I straffmätningen skulle hänsyn tas till den tilltalades person och vårdbehov, och därmed sattes principerna om proportionalitet och ekvivalens i viss mån ur spel.⁴⁸ Idag har det politiska intresset för kriminalpolitiska frågor ökat. Victor menar att vi därmed riskerar att få en överskjutning av den politiska, kriminaliserande nivån och dess allmänpreventiva syfte till de övriga nivåerna.⁴⁹

3.2 Socialrättens syfte

Det finns en grundläggande tanke inom socialrätten om individens *rätt till vård* och samhällets emotsvarande *plikt att vårda*, en idé som precis som legalitetsprincipen härstammar från upplysningstidens tankar.⁵⁰ Dagens socialrättsliga system bygger på att individen ska erhålla denna vård genom frivillighet och samverkan. Grundsytet bakom socialrätten är således, framför allt idag, den stödjande funktionen.

3.3 Syftet med systemet för hanteringen av unga lagöverträdare

De syften som ligger bakom socialtjänstens vårdande insatser respektive kriminalvårdens verkställande sådana är lätta att hålla isär. Straffet är något ont som staten tilldelar lagöverträdaren och som ska uppfattas som ont. Socialtjänstens åtgärder är stöd och hjälp till en människa i behov, som underförstått önskar att bli hjälpt.⁵¹

Systemet gällande unga lagöverträdare fokuserar på verkställigheten av straffet. Unga lagöverträdare ska *bli föremål för insatser främst inom*

⁴⁶ Nordlöf, s. 171.

⁴⁷ Jareborg 1995, s. 20-21.

⁴⁸ Victor, 1995, s. 62-65 f. Se vidare hänvisning till SOU 1956:55 s.42.

⁴⁹ Victor, 1995, s. 72.

⁵⁰ Bramstång, 1964, s. 51-53

⁵¹ Nelson, 1975, s. 18.

socialtjänsten.⁵² Utgångspunkten är alltså att socialtjänstens vårdande och behandlande insatser ska ha företräde framför kriminalvårdens.⁵³ Den kriminalpolitiska ingångspunkten för detta är dels att hålla unga lagöverträdare ifrån den brottsliga sfären, dels (åter)integrera dem i samhället.⁵⁴ Det behandlingsideologiska ställningstagande som innebär att *påföljden ska vara ägnad att främja den dömdes återanpassning i samhället*, som tidigare stadgades i BrB 1:7§ men togs bort 1989 finns fortfarande kvar när det gäller unga lagöverträdare. Formuleringen återfinns bland annat i LSU 2§. I brottsbalkskommentarerna uttrycks saken på följande vis:

”Systemet innebär att vårdformer som är anordnade för att bereda vård åt ett klientel för vilket vårdbehovet i regel inte grundas på brottslighet används som påföljd.”⁵⁵

3.3.1 Synen på ungdomar

Syftet med att särbehandla unga lagöverträdare hänger samman med den rådande synen på ungdomar som ofärdiga individer. Denna syn kan sägas innefatta två punkter, *bristande ansvar* och *sårbarhet*.

3.3.1.1 Bristande ansvar

En av förutsättningarna för att kunna döma någon till ansvar för en brottslig handling är att denna individ betraktas som självständig och med en förmåga att fatta rationella beslut. Den syn på unga som dominerar idag är att de inte fullt ut besitter denna förmåga.⁵⁶ Rent biologiskt är inte nervsystemet fullt utvecklat förrän i 18-årsåldern. Även inlevelseförmåga, normförståelse och självkontroll är nedsatt hos unga människor jämfört med vuxna. Det sker en gradvis ökning av dessa egenskaper, och på samma sätt sker en successiv skärpning av kraven på ungdomarna från lagstiftarens sida.⁵⁷

3.3.1.2 Sårbarhet

Unga människor är även, på grund av sin mognadsutveckling särskilt känsliga för sanktioner och straff. Ungdomar kan se tiden som mer betungande än vuxna på grund av sin rastlöshet, och straffen kan riskera att störa inläringen och utvecklingen.⁵⁸

Unga anses socialt utsatta, och i behov av stöd och hjälp. Ungdomars sårbarhet gör dem även *påverkbara*. Men precis som de kan påverkas i negativ riktning har länge funnits en tro på att de även kan påverkas i positiv riktning. De är med andra ord förbättringsbara, och kan därmed behandlas så att de undviker att begå brott i framtiden. Samtidigt gör samma påverkbarhet och sårbarhet att försiktighet måste iaktas i val av insatser.

⁵² SOU 2004:122, s. 31.

⁵³ Thunved, s. 19.

⁵⁴ Estrada, Flyghed, 2010. s.11.

⁵⁵ BrB kom. 32:3.

⁵⁶ Andersson, Mattsson, s. 46-47.

⁵⁷ Jareborg, Zila, s. 150.

⁵⁸ Jareborg, Zila, s. 150.

Unga människor begår fler lagöverträdelser än vuxna. Ofta avtar denna brottslighet av sig själv, utan ingripanden från myndigheter. Om man ingriper mot unga och inte anpassar det efter situationens krav så riskerar man att göra mer skada än nytta.⁵⁹ Jareborg och Zila uttrycker den tanken på följande vis:

”Det är genom behandlingen av barn och unga som man har de ”bästa” möjligheterna att skapa karriärbrottslingar och socialt utslagna människor.”⁶⁰

3.3.2 Stöd, kontroll och effektivitet

Det finns en slags dubbeltydlighet i sättet att betrakta ungdomar, som antingen sårbara eller omoraliska, och det skapar i sin tur nya begreppspar som har med hanteringen av de unga lagöverträdarna att göra. Stöd och kontroll är ett av dessa, och oro/ilska och vård/straff är andra.⁶¹ Syftet med systemet är att unga lagöverträdare ska särbehandlas på grund av sina särskilda förhållanden, men anledningen till denna särbehandling kan sägas vara olika betraktad ur social- eller straffrättslig synvinkel.

I socialrättens handbok ges ett starkt uttryck för synen på ungdomar som sårbara och utsatta. Linjen mellan offer och gärningsman är tunn; risken att bli drabbad av brott är större för dem som själva begår brott. Här uttrycker man att syftet bakom särregleringen:

”[B]ygger på tanken att barn och ungdomar inte har de kunskaper om samhällets normer som vuxna förutsätts ha. Barn och unga som begår brott är ofta socialt utsatta och har själva varit utsatta för brott och har ett särskilt behov av stöd och hjälp.”⁶²

Synen på unga som bristande ansvariga och sårbara är alltså det som dominerar socialrätten. Samhället har dock, enligt socialtjänstens handbok, dubbla uppgifter när det gäller unga lagöverträdare. Det ska förhindra brott och reagera mot dem. Socialnämndens insatser ska erbjuda skydd och stöd, och straff- och socialrätt har ett *gemensamt ansvar* för att förhindra och motverka brott.⁶³ Samtidigt som insatserna måste präglas av tolerans och repressionen inte får vara för hård måste reaktionerna på ungdomsbrotten vara *tydliga och trovärdiga*.⁶⁴

Socialrätten framhåller sårbarheten och påverkbarheten som någonting som gör unga individer extra skyddsvärda, i särskilt behov av stöd, medan straffrätten tenderar att se påverkbarheten hos unga som någonting som gör ungdomsbrottsligheten lättare att kontrollera med individualpreventiva medel. Dessutom kan man se en förändring i synen på ungas bristande ansvarsförmåga, någonting som ska diskuteras nedan under kapitel 7.

⁵⁹ BrB kom. 32:9.

⁶⁰ Jareborg, Zila, s. 150.

⁶¹ Estrada, Flyghed, 2010, s. 11.

⁶² Handbok för socialtjänsten, s. 20-21.

⁶³ Handbok för socialtjänsten, s. 18.

⁶⁴ Jareborg, Zila, s. 151.

Både social- och straffrätt utgår ifrån en riskbedömning av återfallet hos den unga lagöverträdaren. Därmed blir det särskilt väsentligt att studera synen på återfallsrisken hos unga som begår brott.

Den slutsats eller den ingångspunkt som kan illustreras med talesättet ”det börjar med en knappål och slutar med en silverskål”, med andra ord att ungdomsbrottsligheten automatiskt leder till att den unga fortsätter att begå brott, representerar den ena sidan. *Gabriel Tarde* som tillhörde den sociologiska skolan menade att det var korrekt att anta att barn som begick kriminella handlingar snart skulle söka sig till förebilder inom den kriminella världen och skolas in i värre kriminalitet. Han beskrev barnet som en född parasit som skulle haka sig på första bästa i frånvaro av sina föräldrar, de förmodade originella värdjuren.⁶⁵

Enrico Ferri, som tillhörde den positivistiska skolan⁶⁶ menade att det är absurt att straffa försummade barn som begår brott, och sade att:

”Sanningen är tvärt emot att försummade barn som börjar med små överträdelser sällan avancerar till värre kriminalitet. De förblir, i sin kroniska men harmlösa småkriminalitet, den kriminella världens mikrober.”⁶⁷

Fängelse, menade Ferri, skulle bara förstöra barnen, och istället skulle de vara föremål för omsorg.⁶⁸

Syftet med det dualistiska systemet kan alltså sägas vara att unga genom socialtjänstens insatser på bästa sätt kan få det stöd de behöver, men även att dessa insatser på det mest verkningsfulla sättet kan kontrollera de ungas brottslighet.

⁶⁵ Dahl, s. 69.

⁶⁶ Se nedan under avsnitt 6.2.3.

⁶⁷ Dahl, s. 66.

⁶⁸ Dahl, s. 68.

4 Socialrättsliga åtgärder

Socialnämnden är en förvaltningsmyndighet, vars arbete regleras i Förvaltningslagen (1986:223). *Socialtjänsten* är det kommunala organ som handhar ärenden enligt SoL och LVU. Socialsekreterarna har en svår roll. De måste balansera stöd och kontroll i sitt arbete med individer som genom den maktposition som socialsekreterarna har hamnar i underläge.⁶⁹

Socialtjänstlagen (2001:453) är en ramlag som bygger på frivillighet och samtycke. I första kapitlet stadgas att *samhällets socialtjänst skall på demokratins och solidaritetens grund främja människornas - ekonomiska och sociala trygghet, - jämlikhet i levnadsvillkor, - aktiva deltagande i samhällslivet*. Vidare anges att verksamheten skall bygga på *respekt för människornas självbestämmanderätt och integritet*. I 1:2§ poängteras att *barnets bästa* ska beaktas i åtgärder som rör barn under 18 år. Kommunerna har det yttersta ansvaret för att invånarna får det stöd och den hjälp de behöver enligt 2:2§ SoL.⁷⁰

I 11:1§ finns bestämmelsen om att socialnämnden ska inleda utredning av *vad som genom ansökan eller på annat sätt har kommit till nämndens kännedom och som kan föranleda någon åtgärd av nämnden*. Det är denna utredning som sedan utgör underlaget för yttrande samt ungdomskontrakt och vårdplaner.

De kommunala åtgärder som utförs inom socialtjänsten är inte fast utformade, utan en stor flexibilitet råder i fastställandet av vilken vård och vilket stöd som ska bli aktuellt utifrån individens specifika förutsättningar.⁷¹

4.1 Lagen om vård av unga

Lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga är den lag genom vilken tvångsvård kan beslutas. Den är subsidiär till SoL, och förutsätter att de frivilliga åtgärder som kan genomföras med stöd i denna lag inte är tillräckliga eller att samtycke till sådana åtgärder saknas.⁷² När det gäller tvångsvårdande insatser gäller, som nämnts ovan, det lindrigaste ingreppets princip, vilket innebär att dessa insatser ska komma i fråga när alla andra möjligeter till vård är uttömda.⁷³ Behovet när det gäller vård enligt LVU bedöms restriktivt, och socialnämndens beslut om sådana insatser ska alltid underställas förvaltningsrätten.⁷⁴ Tvångsvården enligt

⁶⁹ SOU 2009:68, s. 146-151.

⁷⁰ BrB kom. 32:1.

⁷¹ Andersson, Mattsson, s. 45.

⁷² Thunved, s. 28.

⁷³ Mattsson, 2002, s. 60.

⁷⁴ Thunved, s. 142.

LVU kan ses både som en tvångsåtgärd och en skyddsåtgärd. För den unge blir dock kanske tvånget det som är mest påtagligt.⁷⁵

Det finns två situationer, eller grupper av situationer, där förutsättningar föreligger för att kunna omhänderta enligt LVU. I 2§ beskrivs de så kallade *miljöfallen*, där brister i omsorgen hos föräldrarna utgör grund för omhändertagande. De så kallade *beteendefallen* regleras i 3§ LVU. De innebär att vård ska ”*beslutas om den unge utsätter sin hälsa eller utveckling för en påtaglig risk att skadas genom missbruk av beroendeframkallande medel, brottslig verksamhet eller något annat socialt nedbrytande beteende.*”⁷⁶ Som brottslig verksamhet ska inte räknas allvarliga brott som först och främst ska tas om hand av polis, eller småbrott, som kan anses som bagateller. Inte heller enstaka allvarligare brott utgör grund för att tillämpa rekvisitet, utan det ska handla om ett brottsligt beteende som är så pass socialt avvikande att man anser att den unge behöver vård för att återanpassas till samhället.⁷⁷

4.2 Utredning och yttrande

När socialtjänsten ska göra sin utredning av den unge lagöverträdarens personliga förhållanden och vårdbehov så ska de anlägga en helhetssyn. Utredningen ska ske enligt det utvecklingsekologiska synsättet där barn och ungas behov, föräldrars förmåga och faktorer i familj och miljö bildar en triangel av faktorer som ska undersökas. Detta sker idag i de flesta kommuner enligt ett gemensamt system som kallas BBIC, barnets behov i centrum.⁷⁸

När en person under 18 år misstänks för ett brott och har erkänt, eller om det föreligger skälig misstanke om att denne har begått brottet, ska åklagaren inhämta ett yttrande från socialnämnden i den kommun som har ansvar för den unge. Detta framgår av LUL 11§ 1st. Socialnämndens yttrande ska innehålla en redogörelse för vilka åtgärder som eventuellt vidtagits tidigare inom socialtjänstens regi. Om åklagaren begär det eller om socialnämnden bedömer det som nödvändigt, ska även en redogörelse för den unges personliga förhållanden och levnadsomständigheter i övrigt inkluderas.⁷⁹

Yttrandet är av stor juridisk betydelse som bedömningsgrund när vårdinsatserna ska vägas mot straffvärdet.⁸⁰ År 1999 gjordes förändringar i bland annat brottsbalken för att stärka proportionaliteten i systemet.⁸¹ Sedan dess ska det till yttrandet i förekommande fall bifogas en *vårdplan*, om socialnämndens förslagna åtgärder är tvångsåtgärder enligt LVU, eller ett *ungdomskontrakt*, om det är fråga om frivilliga åtgärder enligt SoL.

⁷⁵ Andersson, Mattsson, s. 83.

⁷⁶ Mattsson, 2002, s. 69.

⁷⁷ Thunved, s. 29.

⁷⁸ Handbok för socialtjänsten, s. 32.

⁷⁹ Thunved, s. 142 f.

⁸⁰ Thunved, s. 141-142, se nedan under kap. 5.

⁸¹ Se prop.1997/98:96, och vidare nedan under kap. 7.2.2.

Upplysningar om vårdens omfattning används sedan för att ålägga vården en viss tyngd.⁸² Yttrandet ska även tillförsäkra ett visst mått av förutsebarhet, men det är som nämnts ovan, endast en prognos.⁸³ Påföljden bestäms utifrån ett brott som begåtts i förfluten tid, men det är den unges bedömda risk för fortsatt framtida brottslighet som avgör vårdbehovet.⁸⁴ Om något yttrande inte finns får rätten inte döma till ungdomsvård, det anges i 28§ LUL.⁸⁵

4.3 Insatsernas funktion och effektivitet

I analysen och bedömningen av den unges liv ska socialtjänsten identifiera de skydds- och riskfaktorer som kan minska respektive förvärra det normbrytande beteendet. Utifrån denna kartläggning ska sedan lämpliga insatser väljas.⁸⁶ Eftersom brottsligheten konstituerar ett vårdbehov i sig så sammanfaller i viss mån riskbedömningen med bedömningen av detta behov. Det innebär att ett preventionistiskt tänkande kan sägas finnas även i de rent socialrättsliga åtgärderna. Eftersom insatsernas funktion är att minska det normbrytande beteendet så blir det relevant att undersöka vilka insatser som fungerar.

Kunskaperna om effekterna både av vård på hem för särskild tillsyn och andra insatser inom socialtjänsten är begränsade.⁸⁷ 2008 gjorde Institutet för utveckling av metoder i socialt arbete, IMS, en sammanställning av vad man forskningsmässigt vet fungerar och inte fungerar. I handbok för socialtjänsten sammanfattas punkterna som följer:

- Insatser som har en terapeutisk grundidé och som syftar till att förändra beteenden och tankesätt är generellt sett effektivare än påföljder eller insatser som saknar sådant innehåll, t.ex. övervakning och avskräckande insatser.
- Familjebaserade insatser som primärt fokuserar på att bygga upp föräldrars förmågor är den behandlingsinriktning som visat sig minska fortsatt kriminalitet.
- Program där ungdomar fått besöka kriminalvårdsanstalter eller dylikt för att avskräcka ungdomar från att begå brott har visat sig öka riskerna för fortsatt kriminalitet.⁸⁸

Mindre ingripande insatser verkar alltså ha bättre individualpreventiv effektivitet än mer repressiva sådana.

⁸² Tärnfalk, s. 149.

⁸³ BrB kom. 32:13.

⁸⁴ Thunved, s. 178.

⁸⁵ Thunved, s. 180.

⁸⁶ Handbok för socialtjänsten, s. 54-55.

⁸⁷ Andersson, Mattsson, s. 85.

⁸⁸ Handbok för socialtjänsten, s. 57, vidare hänvisning till IMS, socialstyrelsen (2008) *Insatser för unga lagöverträdare. En systematisk sammanställning av översikter om effekter på återfall i kriminalitet.*

5 Straffrättsliga åtgärder

Dagens påföljdssystem är mycket differentierat. Jag ska här hålla mig till uppsatsens syfte och fokusera på de delar där den syftemässiga kollisionen mellan straff- och socialrätt är som mest påtaglig. Följande framställning har med andra ord inte ambitionen att vara fullständig, utan ska snarare ses som en översikt med mer ingående nedslag i olika signifikanta delar.

Den straffrättsliga huvudlagen är Brottsbalken (1962:700). Här finns ett specialkapitel om de särskilda åtgärder som gäller för unga lagöverträdare. Behandlingen av de unga lagöverträdarna är även specialreglerat i Lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare. Bestämmelser om påföljden slutna ungdomsvård finns i lagen (1998:603) om verkställighet av slutna ungdomsvård.

5.1 Medling

Medlingen regleras i lagen (2002:445) om medling med anledning av brott. Den innebär att den unge gärningspersonen får träffa brottsoffret under ledning av en opartisk medlare för att tala om den brottsliga gärningen och komma fram till en lösning gällande kompensation och ursäkt. En förutsättning för medling är att båda parter vill, samt att det anses lämpligt med hänsyn till situationen.⁸⁹ Syftet, eller målet med medlingen är att minska de negativa följderna av brottet, men det finns även en förhoppning om en brottsförebyggande effekt, i och med att medlingen kan öka gärningsmannens insikt.⁹⁰

Enligt 5 kap. 1c§ SoL är kommunerna skyldiga att erbjuda medling om gärningsmannen är under 21 år. Ungdomsbrottsutredningens betänkande *Ingripande mot unga lagöverträdare* 2004 stärkte medlingens roll i rättsprocessen, bland annat genom att den gjordes till en faktor som kan bidra till ett beslut om åtalsunderlåtelse enligt LUL 17§ 3st. Medlingen kan även ingå som en del i ett ungdomskontrakt, alltså vara en del av den av socialnämnden föreslagna insatsen. Medlingen är ingen påföljd, men ska enligt 29:5§ BrB beaktas i påföljdsvalet och som en faktor vid straffmätningen.⁹¹

5.2 Diskretionära förfaranden

Handläggningen av ungdomsärenden ska ske med skyndsamhet. Detta beror delvis på att ungas tidsuppfattning anses annorlunda än vuxnas.⁹² Skyndsamheten kan i viss mån tillgodoses genom att ett brott begånget av

⁸⁹ Andersson, Mattsson, s. 94 f.

⁹⁰ Thunved, s. 52.

⁹¹ Handbok för socialtjänsten, s. 129.

⁹² Andersson, Mattsson, s. 54.

en ung person inte alltid går till rättegång, utan i ökad omfattning kan bli föremål för ett diskretionärt förfarande. Särskilt utvecklat är systemet med åtalsunderlåtelse för unga lagöverträdare. Detta är även ett område där signifikanta syfteskrockar uppstår.

5.2.1 Anmodan och rapporteftergift

Enligt 13§ LUL kan en polis *anmoda* en ung lagöverträdare att avhjälpa eller begränsa den skada som uppkommit i samband med brottet. En förutsättning är att skuldfrågan är absolut klarlagd, så polisen måste antingen ha tagit personen i fråga på bar gärning eller fått ett erkännande vid ett förhör. Det ska finnas ett samband mellan skadan och den anmodade uppgiften, och helst samtycke från den skadelidande. Om anmodan efterföljs ska detta föras in i förundersökningsprotokollet då det kan ha betydelse för beslut om rapporteftergift eller åtalsunderlåtelse.⁹³

Enligt PolisL 9 § ska en polis, då hon eller han får kännedom om ett brott som hör under allmänt åtal, lämna rapport om det till sin förman så snart det kan ske. En polis får lämna *rapporteftergift* om brottet, med hänsyn till omständigheterna i det särskilda fallet, är obetydligt och det är uppenbart att det inte skulle föranleda annan påföljd än böter.

5.2.2 Strafföreläggande och åtalsunderlåtelse

En åklagare kan, i fall då den unge erkänner brottet och godkänner den av åklagaren föreslagna påföljden, besluta om ett *strafföreläggande*. Det innebär att den unge skriver under en blankett om detta. Strafföreläggande kan endast bli aktuellt i mindre allvarliga fall, då böter finns i straffskalan.⁹⁴

I Sverige råder enligt 23:20§ RB *absolut åtalsplikt*. Det innebär att åklagare ska väcka åtal för brott som faller under allmänt åtal om bevisningen anses tillräcklig. Åklagaren kan dock under vissa omständigheter besluta om ett undantag i form av åtalsunderlåtelse. Huvudregeln angående detta återfinns i RB 20:7§, men det finns även specialregler om åtalsunderlåtelse för unga lagöverträdare i LUL. Dessa ska väljas i första hand.⁹⁵

För att åtalsunderlåtelse ska kunna komma ifråga krävs att alla förutsättningar som gäller för att åtal ska kunna väckas är uppfyllda, och även att frågan om gärningspersonens skuld är avgjord. Det måste med andra ord finnas ett erkännande, eller en berättelse som informellt klarlägger gärningspersonens skuld.⁹⁶ Det finns en spärr mot åtalsunderlåtelse som bygger på tankar om allmän- och individualprevention, det så kallade *grundrekvisitet*. Detta innebär att åtalsunderlåtelse får meddelas om något *väsentligt allmänt eller enskilt intresse inte åsidosätts*. Det är placerat i sista stycket i 17§ LUL. Ett väsentligt *enskilt* intresse syftar på att åklagaren i sin

⁹³ Thunved, s. 39-42.

⁹⁴ Andersson, Mattsson, s. 60-61.

⁹⁵ Thunved, s. 136.

⁹⁶ Thunved, s. 137

bedömning i viss mån även ska ta hänsyn till målsäganden. I 17§ 3st. sägs uttryckligen att vikt ska läggas vid:

”Den unges vilja att ersätta målsäganden för skada som uppkommit genom brottet, att avhjälpa eller begränsa skadan eller att på annat sätt gottgöra målsäganden.”

I 17§ LUL finns två huvudfall av grunder för åtalsunderlåtelse. Det första är den reglering som rör de så kallade *vårdfallen*. Åtalsunderlåtelse får meddelas om den unge blir föremål för:

1. vård eller annan åtgärd enligt socialtjänstlagen (2001:453),
2. vård eller annan åtgärd enligt lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga, eller
3. annan åtgärd som innebär att den unge får hjälp eller stöd.

I vårdfallen har åklagaren främst två punkter att ta ställning till. För det första ska de åtgärder mot den unge som socialnämnden föreslår i yttrandet vara den *lämpligaste insatsen* mot den unge.⁹⁷ För det andra ska denna vård *motsvara den påföljd* som domstolen skulle anses dömt ut om åtal väckts.⁹⁸ Huvudtanken här är alltså att åklagaren ska göra en slags prognos av ett framtida domslut för att den unge inte ska behöva gå igenom en domstolsprocess i onödan. I förarbetena uttrycks det som att *åklagaren ska fråga sig om något står att vinna genom ett åtal*.⁹⁹ Om en lika bra eller bättre vård kan erbjudas den unge genom att en åtalsunderlåtelse kommer till stånd ska detta ske. Därmed är det upp till åklagaren att göra en bedömning av om vården som beskrivs i yttrandet från SN kan anses genomförbar och tillräcklig eller om en dom krävs.¹⁰⁰

Synen på en rättsprocess som betungande och skadlig från den unge kan i viss mån problematiseras med utgångspunkt i den bestämmelse och rätt till rättvis rättegång som finns i art. 6 i Europakonventionen, som från 1 januari 1995 gäller som svensk lag.¹⁰¹

Det andra fallet där åtalsunderlåtelse får meddelas är om brottet *uppenbart har skett av okynne eller förhastande*, LUL 17§, 2 st. Paragrafen tar sikte på lindrigare brott och pekar på den unges bristande ansvarsförmåga.¹⁰²

Enligt 22§ 1 st. LUL ska den unge efter ett beslut om åtalsunderlåtelse *iaktta skötsamhet*. Detta skötsamhetskrav har ingen motsvarighet vid åtalsunderlåtelse enligt RB, utan aktualiseras endast för unga lagöverträdare. Viktigast är att den unge undviker återfall, men i skötsamhetskravet kan även ingå att sköta studier eller arbete, undanhålla sig från missbruk av droger och följa ett underskrivet ungdomskontrakt.¹⁰³ Åklagaren har ett ansvar att kontrollera att kravet följs. Det bör *klart markeras för den unge*

⁹⁷ RÅR 2006 03, s. 4.

⁹⁸ RÅR 2006 03, s. 4.

⁹⁹ SOU 2004:122, s. 256.

¹⁰⁰ Nordlöf, s. 313 f.

¹⁰¹ SOU 2009:68, s. 129.

¹⁰² RÅR 2006 03 s.6 f.

¹⁰³ RÅR 2006 03 s. 13-14.

att skötsamhetskravet är något som är knutet till beslutet om åtalsunderlåtelse.¹⁰⁴

5.3 Straffmätning

Straffmätningen börjar med fastställandet av ett *konkret* straffvärde inom ramen för det *abstrakta* straffvärdet som är uppställt för brottet i fråga. Efter det är gjort finns det försvårande och förmildrande omständigheter (utom straffvärdebedömningen) i 29:4§ och 29:5§ som ska tas i beaktande. Efter att straffmätningen är gjord ska val av påföljd ske.¹⁰⁵

5.3.1 Straffvärde

Begreppet straffvärde introducerades i lagtext vid 1988 års reform av påföljdssystemet, och kan uttryckas som *brottets svårhet i förhållande till andra brott*.¹⁰⁶ Straffvärdebedömningen beskrivs i BrB 29:1 på följande vis:

”Straff ska, med beaktande av intresset av en enhetlig rättstillämpning, bestämmas inom ramen för den tillämpliga straffskalan efter brottets eller den samlade brottslighetens straffvärde. Vid bedömningen av straffvärdet ska beaktas den skada, kränkning eller fara som gärningen inneburit, vad den tilltalade insett eller borde ha insett om detta samt de avsikter eller motiv som han eller hon haft. Det ska särskilt beaktas om gärningen inneburit ett allvarligt angrepp på någons liv eller hälsa eller trygghet till person.”

Straffvärdet utgörs alltså av faktorerna *gärningens skadlighet* eller farlighet och gärningspersonens *skuld*.

BrB 29:2 och 3§§ specificerar hur straffvärdebedömningen ska ta i beaktande brottsinterna försvårande och förmildrande omständigheter. I BrB 29:3§ 3p. anges att gärningspersonens bristande omdöme och utveckling kan vara en förmildrande omständighet. Det anges att detta främst torde gälla unga lagöverträdare. Denna regel kompletteras dock av 29:7§, den så kallade ungdomsrabatten, som används i betydligt större utsträckning.¹⁰⁷ Den innebär att:

”Har någon begått brott innan han eller hon fyllt tjuogoett år, ska hans eller hennes ungdom beaktas särskilt vid straffmätningen. Rätten får då döma till lindrigare straff än vad som är föreskrivet för brottet.”

Några specifika angivelser om hur mycket straffet ska sättas med finns inte, men praxis har lett till en mer eller mindre fastställd tariff med ett spann från 1/5 av straffet för en 15-åring upp till 3/4 för en 20-åring.¹⁰⁸

¹⁰⁴ SOU 2004:122 s. 259.

¹⁰⁵ Jareborg, Zila, s. 121.

¹⁰⁶ SOU 1993:35, s. 98.

¹⁰⁷ Jareborg, Zila, s. 152.

¹⁰⁸ Jareborg, Zila, s. 153.

5.4 Påföljdsval

Följande uppställning ger en överskådlig bild av de påföljdsalternativ som finns för unga lagöverträdare.

- Penningböter 200-4 000 (vid flerbrottslighet 10 000) kr
- Dagsböter 30-150 (vid flerbrottslighet 200) stycken
- Ungdomsvård
- Ungdomsvård + ungdomstjänst 20-150 timmar
- Ungdomsvård + 30-200 dagsböter
- Ungdomstjänst 20-150 timmar
- Villkorlig dom/skyddstillsyn
- Villkorlig dom/skyddstillsyn + kombinationspåföljd eller föreskrift
- Fängelse/sluten ungdomsvård¹⁰⁹

Nedan ska påföljderna beskrivas kort, med fokus på de delar som består av socialrättens insatser.

5.4.1 Böter

Regleringen om böter i BrB 25:1§ gäller lika för unga och vuxna lagöverträdare. Den vanligaste formen av böter är dagsböter, vars lägsta och högsta belopp är 50 respektive 1000 kronor. Dessa belopp kan, enligt 25:2§ 2st, jämkas om det finns särskilda skäl. Den tilltalades ålder är ett sådant skäl.¹¹⁰ Böter används även som tilläggsåtgärd till ungdomsvård, men denna påföljd är sekundär till ungdomstjänst.¹¹¹

5.4.2 Fängelse

Fängelse döms ut på viss tid eller livstid, enligt 26:1§ BrB. I samma paragraf stadgas att den lägsta tiden är 14 dagar och den högsta tio år, eller, om livstid finns i straffskalan, högt 18 år. Verkställighet av fängelsestraff sker på kriminalvårdsanstalt om inte annat är föreskrivet, 26:5§. Efter två tredjedelar ska en person dömd till fängelse frigges villkorligt, det framgår av 26:6§ BrB.

Fängelse används i mycket begränsad utsträckning som påföljd för unga lagöverträdare. Undersökningar visar att vistelse i fängelse gör att unga rehabiliteras dåligt, det är hög återfallsfrekvens, och det kan riskera att bryta ner ungdomarna.¹¹²

Synen på ungdomarna som sårbara kommer till uttryck i BrB 30:5§. I första stycket anges att för ungdomar mellan 15 och 17 år ska fängelse endast ådömas om det finns *synnerliga skäl* för det, och i andra stycket anges att

¹⁰⁹ Borgeke, Månsson, s. 11.

¹¹⁰ Thunved, s. 170.

¹¹¹ Thunved, s. 192.

¹¹² Nordlöf, s. 182.

om den unge är mellan 18 och 20 år gäller att det ska finnas *särskilda skäl* med hänsyn till gärningens straffvärde. Straffvärdet spelar roll även vid bedömningen av om synnerliga skäl föreligger, det framgår av NJA 2005 s.690. Även art och återfall anges här som faktorer som kan göra att synnerliga skäl – gränsen ska anses uppnådd.¹¹³

Om fängelse väljs och den unge inte fyllt 18 år ska rätten enligt BrB 32:5§ välja *sluten ungdomsvård*, om det inte *med hänsyn till den tilltalades ålder vid lagföringen, eller annan omständighet, finns särskilda skäl däremot*.

5.4.3 Villkorlig dom

Den villkorliga domen regleras i 27 kap. BrB. Enligt 27:1§ får villkorlig dom bli aktuell för brott som inte bedömts kunna stanna vid böter. Villkorlig dom kan förenas med dagsböter och samhällstjänst. Rätten har enligt 5§ rätt att föreskriva att den dömda ska uppfylla en skadeståndsskyldighet eller avhjälpa eller begränsa den skada som uppkommit i samband med brottet, om detta är ägnat att främja den dömdes återanpassning i samhället. Villkorlig dom innebär även, enligt 4§, ett krav på skötsamhet under prövotiden.

5.4.4 Ungdomsvård

Påföljden ungdomsvård regleras i BrB 32:1§. I första stycket i denna paragraf sägs att:

”Den som är under tjugooett år och som begått brott får dömas till ungdomsvård om han eller hon har ett *särskilt behov av vård* eller annan åtgärd enligt socialtjänstlagen (2001:453) eller lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga och sådan vård eller åtgärd kan beredas den unge. Vården och åtgärderna skall syfta till att motverka att den unge utvecklas ogynnsamt.”

Med särskilt behov menas *ett vårdbehov som inte kan bedömas som mindre*. Om den unges behov av insatser kan tillgodoses inom ramen för ungdomstjänst så ska man välja denna påföljd istället. Om de i socialnämndens yttrande föreslagna åtgärderna bedöms kunna ske med tvång enligt LVU så borde de alltid kunna anses uppfylla kravet på särskilt behov.¹¹⁴ Den unges ålder kan spela in vid bedömningen. Ju yngre den unge lagöverträdaren är, desto större utrymme finns att döma till ungdomsvård även vid allvarliga brott.¹¹⁵

I andra stycket uttrycks proportionalitetens betydelse genom att det understryks att den planerade vården måste vara *tillräckligt ingripande* med hänsyn till *straffvärdet* samt eventuell *tidigare brottslighet*. Här ges även rätten möjlighet att kombinera ungdomsvården med ungdomstjänst eller

¹¹³ Thunved, s. 174-175.

¹¹⁴ BrB kom. 32:11.

¹¹⁵ Andersson, Mattsson, s. 89.

böter för att göra denna påföljd ”tyngre” och på så sätt skapa större jämvikt mot den brottsliga gärningen.

För att domstolen ska ha en chans att avgöra om vården ska anses tillräckligt ingripande så måste socialnämnden, som nämnts ovan, i sitt yttrande upprätta handlingar där vårdinsatserna framgår. Är det fråga om frivilliga åtgärder enligt SoL kallas denna plan för *ungdomskontrakt*. Detta bör skrivas under av den tilltalade, men det är inget krav att en underskrift finns. Rätten ska dock se till att den unge är införstådd med vilka åtgärder som är aktuella, och sedan ge den tilltalade en *föreskrift* om att detta kontrakt ska följas, detta stadgas i 32:1§ 3st. Eftersom aktualitetsprincipen råder gällande de socialrättsliga åtgärder som vidtas så skulle ändrat vårdbehov hos den unge även kunna ändra ungdomskontraktets innehåll.¹¹⁶ Vårdgivande myndigheter är alltså inte bundna av domstolens beslut.¹¹⁷ Är det aktuellt med tvångsåtgärder enligt LVU ska socialnämnden bifoga en *vårdplan*, enligt 31:1§ 4st. I dessa fall blir det inte aktuellt med någon föreskrift eftersom tvångsvården är avhängig av förvaltningsrättens beslut. I de fall där det är aktuellt med ett omhändertagande enligt LVU och den unge inte redan står under sådan vård blir det alltså fråga om dubbla processer för den unge.¹¹⁸ Om den unges förhållanden är i princip desamma vid förvaltningsrättens bedömning som vid det straffrättsliga domstillfället så är det dock ovanligt att en begäran om tvångsvård avslås.¹¹⁹

Ungdomsvården kan, för att kravet på proportionalitet ska uppfyllas ytterligare, förenas med tilläggsåtgärderna böter, upp till 200 dagsböter och ungdomstjänst. Tidigare var det vanligt med böter i kombination med överlämnande till socialtjänsten, men med tanke på den dömdes ofta socialt ofördelaktiga situation och de negativa konsekvenserna av att denne skuldsätts så ska idag böter som tilläggsåtgärd användas restriktivt till förmån för ungdomstjänst.¹²⁰

I sista stycket har tagits in en bestämmelse om möjligheten för rätten att kombinera ungdomsvården med en föreskrift om att den unge ska *avhjälpa* eller *begränsa* skadan som uppstått genom brottet. Detta ska ske om det är ägnat att *främja den unges anpassning i samhället*. I vissa fall kan skadeståndsansvar komma ifråga för den unge. Då kan det vara bättre för denne, både pedagogiskt och med tanke på framtida ekonomi att det finns en möjlighet att avhjälpa skadorna istället. Det anses även att det kan ha en individualpreventiv funktion om den unge *på ett påtagligt sätt får lära känna verkningarna av sitt brott*. Annat arbete än den exakta skadan kan komma ifråga. För att denna bestämmelse ska bli aktuell krävs samtycke från målsäganden. Detsamma torde gälla för den unge själv, men någon uttrycklig regel om detta finns inte.¹²¹

¹¹⁶ Thunved, 179-180.

¹¹⁷ BrB kom. 32:3.

¹¹⁸ Thunved, s. 180.

¹¹⁹ BrB kom. 32:12

¹²⁰ Thunved, s. 192.

¹²¹ Thunved, s. 181-182.

Kravet på proportionalitet, att det ska råda jämvikt mellan insatsen och den brottsliga gärningens straffvärde leder till att det finns fall där ungdomsvård inte kan väljas som påföljd. Om socialnämnden endast föreslår begränsade åtgärder så kan överlämning för vård endast ske vid lindrigare brottslighet. Föreslår de däremot vård utanför hemmet, i familjehem eller i HVB-hem så kan ungdomsvård bli aktuell även vid grövre brottslighet.¹²²

5.4.5 Ungdomstjänst

Om den unge är under 21 år och det anses lämpligt med hänsyn till dennes person och övriga omständigheter samt om samtycke föreligger får påföljden bestämmas till ungdomstjänst. Detta innebär *att utföra oavlönat arbete och delta i annan särskild anordnad verksamhet i lägst tjugo och högst etthundrafemtio timmar*, BrB 32:2§. Om den unge är över 18 krävs särskilda skäl för att ungdomstjänst ska bli aktuell. Även ungdomstjänst ska, som ungdomsvård, räknas som en överlämnandepåföljd.¹²³

Ungdomstjänst ska väljas framför böter, men inte om det finns skäl för ungdomsvård. I övrigt gäller att påföljden ska anses *tillräckligt ingripande med hänsyn till brottets straffvärde och den unges tidigare brottslighet*, 32:2§ 3 st. Ungdomstjänst kan även utdömas som en tilläggsåtgärd till ungdomsvård. Socialtjänsten ska utforma en arbetsplan för ungdomstjänsten. Den ska inte ses enbart som bestraffning, utan även ha en pedagogisk funktion.¹²⁴

5.4.6 Sluten ungdomsvård

I BrB 32:5§ stadgas att om påföljden enligt 30 kap. bestäms till fängelse och den dömde är mellan 15 och 17 år så ska påföljden istället bestämmas till sluten ungdomsvård. Denna bestämmelse gäller dock inte om det finns särskilda skäl mot att döma till sluten ungdomsvård med beaktande av den unges ålder vid lagföringen eller annan omständighet. Tiden för sluten ungdomsvård är lägst fjorton dagar och högst fyra år.

När den slutna ungdomsvården infördes 1999 så var tanken att den skulle användas restriktivt. Sedan den infördes har dock fler unga lagöverträdare dömts till frihetsberövande påföljd. Orsakerna till detta sägs dock inte vara att det föreligger någon skillnad i bedömningen, utan på straffskärpningar och brottslighetens generellt grövre karaktär.¹²⁵

Verkställigheten regleras i Lagen (1998:603) om verkställighet av sluten ungdomsvård och sker på *särskilda ungdomshem*. Statens institutionsstyrelse är ansvarig för verksamheten. Regleringen faller här samman på flera punkter med socialrättens vård av unga.¹²⁶

¹²² Thunved, s. 179.

¹²³ BrB kom. 32:2

¹²⁴ Andersson, Mattsson, s. 90.

¹²⁵ SOU 2004:122, s. 444-445.

¹²⁶ För en utförlig beskrivning av de respektive regelverken hänvisas till Bilaga A.

Sluten ungdomsvård beskrevs av Ungdomsbrottsutredningen 2004 som en kompromiss mellan en straffrättslig påföljd som uppfyller krav på förutsebarhet och en verkställighet som kan erbjuda vård och behandling.¹²⁷ I handbok för socialtjänsten beskrivs denna sammansmältning såhär:

”LSU fyller dubbla syften, dels frihetsberövande för att skydda andra och som en samhällsreaktion på normöverträdelser, dels hjälp till den unge till en mer positiv utveckling.”¹²⁸

Den dubbla karaktären av sluten ungdomsvård som både samhällsskydd och vård är förbehållen LSU, eftersom ingripanden enligt LVU inte får motiveras med annat än den unges vårdbehov. Men eftersom sammansmältningen av LSU-verkställighet och LVU-vård är så omfattande så kan man välja att se ett preventivt syfte även med den senare insatsen. I brottsbalkskommentarerna uttrycks det på följande vis:

”Intagning i hem för särskild tillsyn enligt LVU får visserligen inte motiveras med annat än vårdbehovet, men torde liksom annat frihetsberövande också kunna ha allmänpreventiv effekt.”¹²⁹

Den stora skillnaden är alltså att de unga som vårdas enligt LVU befinner sig på de särskilda ungdomshemmen efter en bedömning av behandlingsbehovet, medan de som är dömda till sluten ungdomsvård är där på grund av brottets (höga) straffvärde.¹³⁰ Uppdelningen mellan LVU-omhändertagna och LSU-dömda ungdomar är dock inte i alla fall helt klar ens på en beslutsnivå. Om någon som redan behandlas enligt LVU döms till sluten ungdomsvård så kan beslutet om tvångsvård i vissa fall kvarstå samtidigt som verkställigheten av sluten ungdomsvård sker. Särskilt aktuellt blir detta om verkställighetstiderna är korta. Ett av skälen bakom detta är enligt propositionen bakom införandet av sluten ungdomsvård att:

”En sådan möjlighet kan dessutom bidra till att motverka risken för att den som är föremål för LVU-vård begår brott i syfte att få en tidsbestämd och kanske kortare vårdtid.”¹³¹

Det finns en specialbestämmelse i LVU 3§ 2st, som säger att i de fall där en ung person har avtjänat sitt straff om sluten ungdomsvård så kan tvångsvårdande insatser komma i fråga omedelbart efter verkställighetens slut. I denna bestämmelse har aktualitetsprincipen fått minskad effekt, så att den unge alltså mer eller mindre sömlöst kan övergå till tvångsvård utan att manifesteras ett riskbeteende utanför vårdinstitutionen. I propositionen sägs att:

”Samhällets särskilda ansvar för utsatta barn och ungdomar bör inte tillåta en ordning som ger utrymme för risken att vården kan fortsätta först sedan den unge genom sitt beteende utanför det särskilda ungdomshemmet visat att han är i behov av fortsatt vård. En utökning av möjligheterna till fortsatt tvångsvård av den unge kan dessutom antas ha en viss

¹²⁷ SOU 2004:122, s. 443.

¹²⁸ Handbok för socialtjänsten, s. 143.

¹²⁹ BrB kom. 32:4.

¹³⁰ Handbok för socialtjänsten, s. 143.

¹³¹ Prop. 1997/98:96, s. 174.

handlingsmotiverande effekt genom att den unge riskerar fortsatt tvångsvård om vårdbehovet kvarstår efter fullgjord verkställighet.”¹³²

5.4.7 Verkställighet och vård - om de särskilda ungdomshemmen

Idag styrs verkställigheten på de särskilda ungdomshemmen av *integreringsprincipen*, alltså att ungdomar som dömts till sluten ungdomsvård och ungdomar som tvångsomhändertagits enligt LVU vårdas tillsammans. Anledningarna till detta är att det anses ändamålsenligt från behandlingssynpunkt. Det finns enligt ungdomsbrottsutredningen *ingenting som pekar på någon skillnad* mellan LVU-intagna och LSU-dömda, och integreringen möjliggör *differentiering* och *närhet*, två principer som är viktiga inom socialtjänsten och som är till för att tillförsäkra en hög vårdkvalitet. I verksamhetsplanen anges dock att ungdomar under 15 år alltid ska vistas på hem utan LSU-dömda.¹³³ Socialrätten skiljer inte nämnvärt på ungdomar som begått brott och andra. Här är det ju individens vårdbehov som styr, och inte vilken eventuell brottslig handling som denne har begått. För socialtjänsten är den skillnad som är signifikant de olika typerna av vårdbehov.¹³⁴ Dessutom kan nämnas att många av de ungdomar som är omhändertagna enligt LVU har en utagerande beteendeproblematik som ligger nära, eller i vissa fall är identisk med, lagbrott. I handboken för socialtjänsten används exempelvis begreppet normbrytande beteende för samtliga regelöverskridande ageranden från ungdomarnas sida, både de som leder till en rättsprocess och de som inte kan anses uppfylla kriterierna för ett brott.¹³⁵

I betänkandet Reaktion mot ungdomsbrott 1993 lyftes kritiken mot att den institutionsvård som gavs till ungdomar inom socialrättens tvångsvårdande insatser inte var tillräckligt differentierad, och på så sätt inte kunde tillgodose de stora behov som de där intagna ungdomarna behövde.¹³⁶

Att blanda dömda och icke-dömda ungdomar kan problematiseras utifrån FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter artikel 10, där det sägs att:

2. a) Åtalade personer skall, om inte exceptionella förhållanden råder, hållas åtskilda från dömda personer och skall ges särskild behandling med hänsyn till att de inte är dömda.

Detta stadgande kompletteras emellertid av de följande som säger att:

b) Unga lagöverträdare som är åtalade skall hållas åtskilda från vuxna personer, och deras fall skall avgöras så skyndsamt som möjligt.

¹³² Prop. 1997/98:96, s. 175.

¹³³ SOU 2004: 122, s. 463 ff.

¹³⁴ Andersson, Mattsson, s. 83-84.

¹³⁵ Handbok för socialtjänsten, s. 18.

¹³⁶ SOU 1993:35, s. 167.

3. Kriminalvårdssystemet skall innefatta behandling av intagna och dess huvudsakliga syfte skall vara deras bättring och återanpassning i samhället. Unga lagöverträdare som dömts för brott skall hållas *åtskilda från vuxna* och ges en behandling som är anpassad efter deras ålder och rättsliga ställning.

Eftersom den straffrättsliga lagstiftningen får en alltmer repressiv ton så blir de straffande delarna framträdande även för de ungdomar som är på de särskilda ungdomshemmen helt och hållet inom socialrättens ramar.¹³⁷

Barnombudsmannens årsrapport 2010 med namnet *I'm Sorry – röster från särskilda ungdomshem* behandlar de unga intagnas situation. I en intervju med Titti Mattsson sägs följande:

”Titti Mattsson menar att svensk lagstiftning är repressiv och inriktad på att ge personalen möjligheter att begränsa utrymmet för ungdomarna genom tvångsåtgärder som isolering och kroppsvisitering. Hon jämför med Norge där lagstiftningen riktar sig till den unge och utvecklar hur den unges situation ska förbättras under tiden som placerad. Den norska lagen innehåller föreskrifter som talar om vilka rättigheter du har som omhändertagen, exempelvis rätt till umgänge med syskon och föräldrar, fritidsaktiviteter och utbildning. I svensk lagstiftning saknas såväl målformuleringar som rättighetsperspektivet.”¹³⁸

Barnombudsmannen uttrycker vidare att följande förändringar borde komma i stånd:

- Lagändringar som förbjuder isolering av barn. Det rör sig då om ändringar i 15 c § lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om vård av unga och i 17 § lagen (1998:603) om verkställighet av slutna ungdomsvård.
- Inrättande av oberoende barnombud som företräder omhändertagna barns och ungas intressen.
- Barnombudsmannen vill att en översyn genomförs av den lagstiftning som rör placerade barn och unga och särskilt den lagstiftning som omgärdar ungdomars vardag på särskilda ungdomshem. Den nuvarande lagstiftningen är i huvudsak repressiv och har ett bristfälligt rättighetsperspektiv. Barnombudsmannen anser att lagstiftningen tydligare måste utgå från barnets rättigheter. Syftet med lagen är att förbättra den unges situation under och efter vistelsen.¹³⁹

Barn och ungas delaktighet kan vara särskilt svår att tillgodose vid institutionsvård, men den är viktig. Det finns framför allt två skäl till att det är av yttersta vikt. Dels ska man respektera barnets roll som subjekt och aktör, dels skapa möjligheter för att undvika integritetskränkande behandling av enskilda.¹⁴⁰

¹³⁷ Andersson, Mattsson, s. 97.

¹³⁸ Barnombudsmannens årsrapport 2010, s.22

¹³⁹ Barnombudsmannens årsrapport 2010, s. 23.

¹⁴⁰ SOU 2009:68, s. 205. Se vidare hänvisning till Mattsson.

6 Historisk utveckling

Eftersom uppsatsens syfte är att beskriva de grundläggande principer och de syftebestämningar som straff- och socialrätten bygger på, och hur dessa har utvecklats, kommer nedan ges en överblick över framväxten av den straff- respektive socialrättsliga regleringen. Ambitionen har varit att beskriva utvecklingen av de två rättsområdena parallellt, då de både idag och tidigare, särskilt när det gäller unga lagöverträdare, har varit tätt sammankopplade med varandra. En viss uppdelning kommer dock att göras. Framställningen kommer i vissa delar att beskriva mer övergripande utvecklingsdrag, men fokus kommer, i enlighet med uppsatsens syfte, att ligga på barn och unga.¹⁴¹

6.1 Upplysningsidealen

De syften och ideologier som ligger till grund för både socialrätten och straffrätten härstammar båda från upplysningstidens ideal. I början av 1700-talet kom en stark reaktion mot den godtycklighet och hårdhet som präglade straffrättssystemet. Bland andra *Montesquieu*, *Voltaire* och *Beccaria* protesterade mot den teokratiska vedergällningsläran.¹⁴² 1789 antog den franska nationalförsamlingen en rättighetsförklaring där artikel 8 lød: ”ingen må straffas utan *stöd av lag* som stiftats och utfärdats *före* brottet och som *tillämpas* lagenligt.”¹⁴³ Detta är en bra sammanfattning av den legalitetsprincip som beskrivits ovan under 2.2.2. och som har präglat straffrättslagstiftningen såväl i Sverige som i andra länder de senaste århundradena.

Utvecklingen av omhändertagandet och vården av individen hängde samman med upplysningens ideal om medborgarrätt och människovärde.¹⁴⁴ På 1840-talet började argument användas om samhällets naturrättsliga plikt att vårda och uppfostra barn och unga, och deras motsvarande rätt till sådan vård. *Gunnar Bramstång* menar att trots att tankarna om vården som förmån och tankarna om legalitet och rättssäkerhet båda härstammar från upplysningstiden är de i viss mån motstående ideal. För att tillgodose vården kan det i vissa fall vara nödvändigt att inskränka rättssäkerheten, och på motsvarande sätt kan rättssäkerheten hindra ett ingripande där det föreligger ett vårdbehov.¹⁴⁵

¹⁴¹ För en sammanfattning över detta kapitel och det nästföljande hänvisas till bilaga B.

¹⁴² Anners, s. 37.

¹⁴³ Anners, s. 63, min kursivering.

¹⁴⁴ Bramstång, 1964, s. 32.

¹⁴⁵ Bramstång, 1964, s. 51-53.

6.2 Industriell revolution, rättssäkerhet och välfärd - Från 1800 till 1965

1800-talet var ett dynamiskt århundrade då samhället var inne i en experimentell och nyskapande tid. Den *industriella utvecklingen* och de *vetenskapliga framstegen* påverkade både samhällets struktur och betraktelsesättet av samhällsliga problem.¹⁴⁶

6.2.1 Privat välgörenhet

Övergången från ett jordbrukssamhälle till ett industriellt samhälle ledde till många negativa konsekvenser ur ett socialt perspektiv. Marknadsmässiga hänsyn tilläts i allt större mån styra över hur samhället skulle utformas. Industrins arbetare flyttades runt och isolerades. Barn och ungdomar, som tidigare hade spelat en viktig roll i det dagliga arbetet, hade ingen given funktion längre. *Tove Stang Dahl* menar att man kan se den välgörenhet som växte fram under denna tid som ett tillvägagångssätt för att få förändringarna i samhället och de negativa effekter de hade på de lägre klasserna under kontroll. Samtidigt pågick humanismens framväxt. Dahl lyfter fram den motsättning som fanns redan då mellan dessa båda synsätt, mellan kontroll och hjälp/stöd.¹⁴⁷

Barn var tacksamma ”objekt” för det framväxande välgörenhetsarbetet. De var *oskyldiga både till sin olycka och sina laster, de var därför de mest värdiga av alla värdiga behövande*.¹⁴⁸ De hade alltså en *dubbel positiv funktion* att både vara oskyldiga, (här snarare i bemärkelsen inte klandervärda) och dessutom påverkbara. De system som utvecklades för barn och ungas räddning var till en början i privat regi. En av anledningarna till det var att tankarna om legalitet som skydd mot godtycklig maktutövning ännu inte hade fått ett sådant genomslag i systemet att staten ansågs vara opartisk och fri från maktmissbruk. I viss mån var staten fortfarande en fiende från vilken barnen och ungdomarna skulle räddas.¹⁴⁹

Under 1800-talet rådde enligt *Michel Foucault* det *fängelseaktiga systemet*. Det innebar att en disciplineringsprocess präglade såväl skolor och fabriker som fängelser och sjukhus. Det var ingen skillnad när det gällde barn och ungdomar. Vanartade och försummade barn placerades på privata anstalter med ett tydligt uppfostrande syfte. Under 1800-talet växte *räddningsinstitutet* fram i Norden efter utländsk förebild. Räddningsinstitutet hade enligt Dahl tre grundläggande ideologiska par; kärlek/disciplin, uppfostran/religion och utbildning/arbete.¹⁵⁰ De hade som

¹⁴⁶ Bramstäng, s. 51.

¹⁴⁷ Dahl, s. 19-21

¹⁴⁸ Dahl, s. 23. (min övers.)

¹⁴⁹ Dahl, s. 24-26.

¹⁵⁰ Dahl, s. 24-26.

uppgift att ”med uppfostrande vård förbättra vanartade barn och minderåriga brottslingar”.¹⁵¹

I Sverige var Hall och Råby de första räddningsinstituten. Dessa utvecklades med privata medel. Råby grundades år 1838 av friherre A.G. *Gyllenkrok* efter förebilden *Das rauhe Haus* i Tyskland.

JO Wallin och *Olof af Wannqvist* grundade år 1837 Prins Carls uppfostringsanstalt i Stockholm.¹⁵² Vid denna anstalt fanns en särskild förbättringsavdelning för vanartade gossar. Avdelningen vårdade även barn som inte var bevisat kriminella, men eftersom intagningen sågs som en förmån kunde legalitetshänsynen sättas åt sidan.¹⁵³

6.2.2 Den klassiska skolan

Från slutet av 1700-talet till början av 1800-talet var den *klassiska straffrättskolan* rådande, påverkad bland annat av *Immanuel Kant* och *Friedrich Hegels* teorier om vedergällning. Under 1800-talet fick vedergällningen som teori en renässans och påverkade i sin nytappning den straffrättsliga utvecklingen ibland annat Sverige.¹⁵⁴ Den teokratiska vedergällningen menade att människan måste hämnas oförrätter begångna mot Gud, om inte denne Gud skulle hämnas på mänskligheten. Kant och Hegels teorier var, i förenklad form, en slags sekulariserad variant av denna teori. Kant menade att det fanns ett metafysisk balans som måste respekteras och upprätthållas genom att man hämnades brott. Hegel menade att den fria viljan hos brottslingen gjorde att denne kunde anses ha valt både brottet och straffet, att dessa var så att säga två inseparabla delar av samma mynt.¹⁵⁵

Den klassiska skolan hade dock även en tydlig preventionstanke. Upplysningens filosofer, som *Montesquieu*, *Voltaire* och *Rousseau*, menade nämligen att minskad godtycklighet och legalitet inte bara hade en humanistisk grund, utan menade även att en förutsebar straffrätt bättre kunde uppfylla kravet på en effektiv prevention. *Jeremy Bentham* ansåg att brottsprevention, både den generella och den specifika, var syftet bakom den klassiska straffrätten. Han satte dock upp en begränsning, som närmast liknar den grundlagsfästa proportionalitetsprincipen, att man inte skulle straffa mer än vad som var nödvändigt med hänsyn till ändamålet.¹⁵⁶

Den klassiska straffrättsläran strävade efter att det utmätta straffet skulle vara *rättvist*. Därmed ingick principer om *proportionalitet* mellan brott och straff, ekvivalens, att lika skulle behandlas lika, och principen om gärningsmannens skuld, i denna lära.¹⁵⁷

¹⁵¹ Bramstång, s. 15

¹⁵² Bramstång, 1964, s. 2 f., Dahl, s. 36

¹⁵³ Bramstång, s. 18.

¹⁵⁴ Wallén, s. 17.

¹⁵⁵ Anners, s. 55-57.

¹⁵⁶ Strahl, s. 26-27.

¹⁵⁷ Wallén, s. 17.

Redan efter Revolutionsriksdagen 1809-10 där de liberala idéerna segrade inleddes arbetet i Sverige med en ny kriminallag, men Strafflagen trädde i kraft först 1864.¹⁵⁸ I Strafflagen föreskrevs att minderåriga straffria förövare skulle vårdas på allmän uppfostringsanstalt. Några allmänna sådana fanns dock inte, så paragrafen tolkades extensivt till att gälla räddningsinstitutet.

I och med strafflagen infördes en straffmyndighetsålder på 15 år. Vid införandet var denna dock relativ, det vill säga att gränsen kunde sänkas till 14 år om det var fråga om ett grovt brott. Straffmyndighetsåldern har kvarstått sedan dess, men grundideologin bakom den har förändrats. 1864 hade Sverige en lära om *tillräknelighet*, det vill säga att vissa individer inte ansågs kunna vara ansvariga för sina handlingar och därmed inte heller möjliga att skuldbelägga. 1902 tog man bort undantaget för grova brott och gjorde alltså 15-årsgränsen absolut. I samband med denna ändring ändrades även syftet bakom åldersgränsen från imputabilitet – tillräknelighet, till imputation – tillräknande. Nu ansåg man att även unga under 15 år kan begå brott, men att humanitära och praktiska skäl talar emot att de ska straffas. Denna ändring kan ses som ett led i strävandet bort ifrån den klassiska vedergällningstankens inflytande på straffrätten.¹⁵⁹

6.2.3 Nya angreppssätt – den sociala ingenjörskonsten

En viktig faktor för den kriminalpolitiska och ideologiska förändring som ägde rum under 1800-talet var den ökande brottslighet som följde av industrialiseringen, och de höjda kraven på, och förhoppningarna om, en effektiv brottsbekämpning.¹⁶⁰ De naturvetenskapliga framstegen som gjordes under denna tid skapade en ny syn på de sociala problemen och hur man skulle kunna komma till rätta med dem. Det empiriska och positivistiska tänkandet, som var utmärkande för naturvetenskapen, började sprida sig och påverka även humanvetenskaperna.

Från 1870-talet och framåt skedde en kriminalpolitisk offensiv i Europa i samband med att *kriminologin* växte fram som en ny vetenskap. Den optimism och den tilltro som fanns till naturvetenskaperna överfördes på de sociala förhållandena. Genom empiriska studier, experiment och resultat skulle man kunna ställa prognoser på de individer som begick brott.¹⁶¹ Det var ur denna grundmylla som två skolor mot slutet av 1800-talet sakta växte fram som motpoler mot den klassiska straffrättsskolan.¹⁶²

Franz von Liszt var en företrädare för den *moderna*, eller *sociologiska* skolan och en av grundarna av den kriminalistförening som startades upp 1889 och kombinerade de olika strömningar som gick parallellt genom

¹⁵⁸ Wallén, s. 5-8.

¹⁵⁹ Nordlöf, s. 174-176

¹⁶⁰ Wallén, s. 18.

¹⁶¹ Dahl, s. 48 f.

¹⁶² Wallén, s. 18.

straffrätten vid den här tiden. En av dessa strömningar utgjordes av de reformtankar som utformats angående straffsystemet och då främst fängelsestraffet. Straff var fortfarande det främsta medlet i bekämpandet av kriminalitet. Dock menade man nu, kunde man frånga proportionaliteten om det fanns empiriska fakta som tydde på att ett sådant undantag skulle kunna leda till ett stärkt socialt försvar.¹⁶³ Den sociologiska skolan ville bekämpa brottsligheten som socialt fenomen.¹⁶⁴

Samtidigt som den sociologiska skolan växte den *italienska* eller *positiva* skolan fram. Synsättet inom denna skola var kriminalbiologiskt. Frontfigurer här var först *Cesare Lombroso* och senare *Enrico Ferri* som vidareutvecklade Lombrosos lära.¹⁶⁵ 1878 utkom Lombrosos bok ”förbrytarmänniskan” i Italien. Lombroso menade att man genom studier av människans anatomi skulle kunna urskilja vilka individer som var predestinerade att begå brott.¹⁶⁶ Brottslighetens orsaker blev hos Lombroso på så vis ”placerade inuti kroppen”.¹⁶⁷

Ferri hade en deterministisk syn på brottslingen. Han menade att den fria viljan saknades hos många, som därmed var predestinerade att begå brott. Eftersom det inte fanns något fritt val kunde det inte heller anses finnas någon skuld, och därmed skulle det inte finnas straff, utan sanktioner.¹⁶⁸ Ferri menade att naturvetenskapliga metoder skulle kunna appliceras på sociala förhållanden. Genom att kombinera straffrätten med sociologin skulle man kunna förebygga brott. Man skulle försöka finna orsakerna till det kriminella beteendet för att kunna bota förövaren. Huvudfokus skulle alltså ligga på individen och inte brottet. Det fanns en stark tanke om samhällsskydd – om att farliga individer skulle isoleras från andra människor och på så vis förhindras att orsaka vidare skada. För att åstadkomma detta krävdes att man hade ett system där fokus lades på individen och dess ”farlighet” istället för brottets straffvärde, då dessa båda variabler inte nödvändigtvis överensstämde med varandra. Ferri menade att systemet med det sociala försvaret skulle innehålla fyra medel. Det skulle verka *förebyggande*, *reparerande*, *repressivt* och *eliminering*. Han menade att *en effektiv kriminalpolitik måste ta hänsyn till framtiden*.¹⁶⁹

Den *positiva skolan* och den *sociologiska skolan* låg nära varandra, och skiljde sig åt främst i synen på vad som skulle fästas vikt vid. Den positiva skolan riktade fokus enbart på individen och dennes personliga egenskaper medan den sociologiska skolan menade att man också måste se hur den sociala miljön såg ut och vad denna hade för betydelse för individens kriminella beteende.¹⁷⁰

¹⁶³ Dahl, s. 64 f.

¹⁶⁴ Wallén, s. 18.

¹⁶⁵ Wallén, s. 19 f.

¹⁶⁶ Dahl, s. 49-50

¹⁶⁷ Christie, 1982, s. 18

¹⁶⁸ Wallén, s. 19 f.

¹⁶⁹ Dahl, s. 49-56

¹⁷⁰ Dahl, s. 56-61

Den klassiska straffrättsskolan gick trots sin preventiva del dåligt ihop med tankarna om effektivitet och om att man skulle kunna bekämpa kriminaliteten. Principerna om legalitet, om moralisk skuld och idén om att individer har en fri vilja stod i vägen för det *prognostänkande* som nu blev viktigt. Fokuseringen på individens egenskaper istället för den brottsliga gärningens tyngd rimmade illa med proportionalitetsprincipen.¹⁷¹ I slutet av 1800-talet hade dock rädslan för att staten skulle missbruka sin makt minskat, tack vare den klassiska straffrättens genomslag.¹⁷² Man kan något tillspetsat säga att den klassiska straffrättens framsteg ledde till dess tillbakagång.

Dahl skriver att när vetenskapliga teorier ska införlivas i statsamfundets samhällsomvandling så krävs en viss applicerbarhet, och det är i denna process inte säkert att den teori som har starkast status vetenskapligt sett är den som överlever och används.¹⁷³ Det är också skillnad på möjligt bruk, alltså de ideologiska förhoppningar som vetenskapsmännen har, och praktiskt bruk, det vill säga det teorierna används till. När den naturvetenskapliga determinismen skulle förenas med straffrättens skuldkrav och kravet på rättssäkerhet så var det den sociologiska skolans praktisk-sociala inriktning som segrade över den biologiska och antropologiska inriktningen hos den positiva skolan.¹⁷⁴

Under denna tidsperiod riktades också stark kritik mot det dåvarande fängelsesystemet. Fängelserna var överfulla och en grogrund för både sjukdomar och för vidare kriminalitet. Psykologin var på framväxt, och många så kallade korrektionalister ville förändra fängelsesystemet. Korrektionalisterna menade att barn hade det särskilt dåligt i fängelserna.¹⁷⁵

6.2.4 Förstatligad barnavård och ökad interaktion mellan straff- och socialrätt

Under den nydaning som straffrätten gick igenom under slutet av 1800-talet ökade intresset för gruppen barn och unga. Barn var användbara som exempel när argumentationen för individualistiskt utformade särreaktioner ökade. Man kan hävda att barnskyddet i viss mån användes som ”påtryckningsmedel” för att få igenom reformerna.¹⁷⁶

Utvecklingen gick under de senare decennierna av 1800-talet mot en stadigt ökad interaktion mellan kriminalpolitik och barnavård. Den sammanfogning mellan kriminal- och socialpolitik som växte fram under senare delen av 1800-talet kallar Bramstång för *pedagogiken i kriminalpolitikens tjänst*.¹⁷⁷ På 1870-talet började räddningsinstitutet och övriga filantropiska projekt att

¹⁷¹ Dahl, s. 55.

¹⁷² Jareborg, 1995, s. 28.

¹⁷³ Dahl, s. 77.

¹⁷⁴ Dahl, s. 78-81.

¹⁷⁵ Dahl, s. 56-70.

¹⁷⁶ Dahl, s. 67.

¹⁷⁷ Bramstång, 1964, s. 2

hamna mer och mer under statens kontroll.¹⁷⁸ Det dröjde dock till 1900-talets början innan ansvaret helt fördes över till statsmakterna.¹⁷⁹

År 1902 trädde Lagen (1902:67) angående uppfostran åt vanartade och i sedligt afseende försummade barn, den så kallade *vanartslagen*, i kraft, påverkad av erfarenheterna från räddningsinstitut och reformarbeten som pågick runtom i Europa. Enligt denna lag kunde barn under 15, i vissa fall 16, år tas om hand och bli föremål för uppfostrande åtgärder. 1902 lagstiftades även straffrättsligt om tvångsuppfostran av minderåriga lagöverträdare. Tidigare hade domstolarna endast kunnat välja mellan fängelse eller straffarbete för unga lagöverträdare över 15 år. Nu ändrades SL 5:3§ så att domstolarna kunde döma unga brottslingar under 21, som begått brott med ett straffvärde på böter eller fängelse i högt 6 månader, till tvångsuppfostran istället. Barnavårdsnämnder och statliga allmänna uppfostringsanstalter inrättades.¹⁸⁰ Detta var första steget mot sammansmältningen av straff- och socialrätt.¹⁸¹

Två tankar gällande barn och unga var framträdande i denna nya lagstiftning, de som byggde på *stöd* åt de unga, och de som byggde på *kontroll* av desamma. Grunden var dels oron över de unga, och dels oron över den växande brottsligheten. I propositionen till 1902 års lagstiftning uttrycktes en skyddstanke gentemot de ”välartade” barnen som skulle kunna riskera att påverkas av de vanartade. Uppfostrande åtgärder sågs som brottsförebyggande. Inom den socialrättsliga regleringen var rättssäkerhetstanken inledningsvis frånvarande, detta på grund av motsatsförhållandet mellan ”rättsstatsidealet” och de naturrättsliga människorättstankarna. När man talade om rättigheter så var det föräldrarnas rättigheter man främst menade.¹⁸²

6.2.5 Vägen till brottsbalken

Det reformarbete som skedde före Brottsbalkens ikraftträdande var tydligt präglad av det individualpreventiva tänkandet.¹⁸³ 1902 började förberedelserna till Brottsbalken under ledning av *Johan C. W. Thyrén*, som var straffrättsprofessor i Lund. Han var influerad av den sociologiska skolan och ansåg att straffet skulle byggas upp kring individualpreventionens tre delar, men med en spärr som utgjordes av beaktande av rättvisa och rättssäkerhet. Dessutom skulle själva systemets existens i fortsättningen vila på en allmänpreventiv grund. Straffen skulle vara böter och fängelse, förutom för atypiska brottslingar, som exempelvis minderåriga och ”kroniskt kriminella”. För dessa skulle man istället införa tidsobegränsade skyddsåtgärder.

¹⁷⁸ Dahl, s. 42 f.

¹⁷⁹ Bramstäng, 1964, s. 34.

¹⁸⁰ Wallén, s. 26.

¹⁸¹ Mattsson, s. 43.

¹⁸² Mattsson, s. 41-42.

¹⁸³ Nordlöf, s. 164.

1906 infördes villkorlig frigivning och villkorlig dom. Det senare var särskilt använt gällande unga lagöverträdare.¹⁸⁴ Detta år infördes även möjligheten att döma ungdomar mellan 15-18 år till tvångsuppfostran, och barn under 15 år hänvisades till barnavårdsnämnden för skyddsuppfostran.¹⁸⁵

1928 trädde bestämmelserna om förvaring och internering i kraft. Förvaring skulle ådömas de som hade en förminskad tillräknelighet, och internering skulle ådömas återfallsbrottslingar. Minitider skulle fastställas för båda instituten, och för interneringen även en maximitid, men utöver dessa gränser skulle dessa frihetsberövande åtgärder vara tidsbestämda. En interneringsnämnd beslutade om utskrivning.¹⁸⁶

1932 togs ledningen över av *Karl Schlyter* som var justitieminister i den socialdemokratiska regeringen.¹⁸⁷ Även Schlyter ansåg att unga lagöverträdare inte hörde hemma i fängelserna. De sedvanliga frihetsberövande straffen uppfyllde inte kraven på effektivitet, och Schlyter ville istället införa uppfostringsåtgärder. År 1937 kom en ny lag om tvångsuppfostran som gav ökade möjligheter att döma unga till detta. Tanken om att unga lagöverträdare mellan 15 och 18 år skulle tas om hand av barnavårdsnämnden i första hand ökade successivt.¹⁸⁸

År 1938 trädde den nya påföljden ungdomsfängelse i bruk. Denna påföljd var tänkt som en uppfostrande åtgärd i motsats till en straffande, bland annat skulle den unge få en yrkesutbildning. Syftet bakom detta var att man skulle kunna kombinera straff med vård för de ungdomar som behövde det. En dom om ungdomsfängelse verkställdes på riksanstalt, och det var en tidsbestämd påföljd som kunde variera mellan ett och fyra år, beroende på hur behandlingen fortskred. Påföljden gällde främst unga mellan 18 och 21 år, men även ungdomar upp till 23 kunde intas på dessa anstalter.¹⁸⁹ Enligt Schlyter var ungdomsfängelset avsett att förbättra den unge, och var alltså inte avsett för sinnessjuka, abnorma eller oförbätterliga. I realiteten blev det dock så att domstolarna använde sig av denna påföljd just för de som föll in under kategorin ”oförbätterliga.”¹⁹⁰ Utvecklingen gick mot att även de som ansågs bortom räddning, de som ådömts tidsbestämda straff samt de som var allvarligt psykiskt sjuka intogs på samma anstalt. Detta ledde till ett missnöje hos de unga som hade fått tidsbestämda straff.¹⁹¹ Kritiken mot ungdomsfängelserna ledde till deras avskaffande år 1979.¹⁹²

1944 infördes åtalseftergift för underåriga lagöverträdare. Åklagaren skulle här samarbeta med barnavårdsnämnden som skulle ingripa i domstolens

¹⁸⁴ Wallén, s. 23.

¹⁸⁵ Wallén, s. 31.

¹⁸⁶ Wallén, s. 27-30.

¹⁸⁷ Nelson, 1975, s. 21 f.

¹⁸⁸ Wallén, s. 33.

¹⁸⁹ Nordlöf, s. 191-194.

¹⁹⁰ Wallén, s. 32-33.

¹⁹¹ Nordlöf, s. 194.

¹⁹² Nordlöf, s. 195.

ställe.¹⁹³ 1947 ansåg man att tvångsuppfostran hade blivit onödigt, och institutet avskaffades. År 1952 infördes en möjlighet för rätten att överlämna unga lagöverträdare till vård i barnavårdsnämndens regi utan att detta kombinerades med villkorlig dom. Nu infördes även ett förbud att utom i undantagsfall döma unga lagöverträdare till fängelse, straffarbete eller internering.¹⁹⁴

År 1956 lade strafflagberedningen som funnits sedan 1938 fram ett förslag till skyddslag. Detta var influerat av Ferri och den positiva skolan. Man menade att brott skulle följas av påföljder och inte straff, och dessa skulle alla ha prefixet skydd. De individualpreventiva tankegångarna och behandlingsideologin var tydligt framträdande här. Men samtidigt fanns det en allmänpreventiv opposition. Denna var inriktad på den moralbildande och moralförstärkande funktionen av straffrätten, och företrädare var *Karl Olivecrona* och *Vilhelm Lundstedt*. De menade att lagstiftningen hade en effekt både på brottslingen och på omgivningen. Det krävdes dock att straffen ansågs rättvisa och konsekventa, och detta gick stick i stäv mot tanken om individuellt utformade behandlingspåföljder och tidsobegränsade straff.¹⁹⁵

Skyddslagen slogs samman med straffrättskommitténs förslag till brottsbalk, och det ledde till 1962 års Brottsbalk som trädde i kraft år 1965. Denna är således en slags kompromiss, men den var huvudsakligen behandlingssideologiskt präglad.¹⁹⁶ Samma år trädde även Lagen med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare i kraft.

6.2.6 Ökad rättssäkerhet inom den sociala barnvården

1902 års vanartslag kritiserades, bland annat för att ramen för barnavårdsnämnden borde vidgas, och för att man ansåg att verksamheten borde hänföras under en myndighet. I juni 1924 byttes vanartslagen ut mot lagen (1924:361) om samhällets barnavård, GBvL. Under GBvL:s giltighetstid minskade förmånstänkandet något, och omhändertaganden började ses som administrativa frihetsberövanden som skulle kringgärdas av vissa restriktioner för att tillgodose krav på rättssäkerhet.¹⁹⁷ GBvL omfattade och ersatte den tidigare regleringen i vanartslagen och fosterbarnslagen samt tillämpliga bestämmelser i fattigvårdslagen. De kommunala barnavårdsnämnderna var ansvariga för insatserna enligt lagen. Man delade upp insatserna i två, dels de som genomfördes med föräldrarnas samtycke; *omhändertagande för samhällsvård*, samt de som kunde genomföras tvångsvis, mot föräldrarnas vilja, *omhändertagande för skyddsuppfostran*. Det senare kunde tillgripas mot ungdomar med beteendestörningar upp till 18 år. När man talade om ingrepp i rättigheter

¹⁹³ Wallén, s. 33.

¹⁹⁴ Wallén, s. 33.

¹⁹⁵ Wallén, s. 35-39.

¹⁹⁶ Wallén, s. 35-36.

¹⁹⁷ Bramstång, 1977, s. 10.

var det fortfarande vårdnadshavarnas rättigheter man syftade på, och inte barnet eller den unges. I denna lag stadgades det lindrigaste ingreppets princip, eller behovsprincipen. 1934 gjordes vissa ändringar i lagen. Bland annat utökades lagen till att i vissa fall gälla även unga mellan 18 och 21, och underställning av barnavårdsnämndens beslut hos länsrätten gjorde obligatorisk.¹⁹⁸

1961 trädde lagen (1960:97) om samhällets vård av barn och ungdom i kraft. Denna var fortfarande präglad av ett visst samhällsskydd. Man kunde omhändertaga ungdomar för att hindra brottslig eller skadlig verksamhet. Vård och skydd var således fortfarande parallellt närvarande.¹⁹⁹

6.3 Varning för vård - Från BrB 1965 till 1989

Redan vid brottsbalkens ikraftträdande kritiserades behandlingsideologin, bland annat för att vara manipulativ och ett sätt att *maskera straff som vård*.²⁰⁰ De behandlingar som utfördes var lika repressiva som fängelserna, och den tidsbestämda interneringen rättsosäker. Behandlingen var inte heller verkningsfull, och det fanns stora svårigheter med att avgöra vem som var farlig och som därmed behövde interneras på grund av samhällsskydd.²⁰¹ 1977 kom en BRÅ-rapport som menade bland annat att *straff och vård bör hållas isär*.²⁰²

Att döma ut straff på grundval av ett vårdbehov ansågs inte uppfylla kraven på likhet inför lagen och proportionalitet, de kunde anses orättvisa, och fokuseringen på individen istället för på den brottsliga gärningen kunde anses nedvärderande. Inte heller kunde behandlingen visa på tydliga resultat.²⁰³ Kritiken mot behandlingsideologin riktades alltså ur två perspektiv, dels *rättssäkerhet*, dels *effektivitet*.²⁰⁴

Kritiken ledde till att straffrätten från början av 1970-talet och framåt genomgick en förändring. Rent ideologiskt kan det sägas vara en återgång till det klassiska tankesättet, och det har därmed kallats för den *nyklassiska straffrättsskolan*, eller *nyklassicismen*.²⁰⁵

6.3.1 Nyklassisk straffrättsskola

Exakt vad den nyklassiska skolan ska innebära är något osäkert. Det talas om en pendlingsrörelse, tillbaka till den klassiska synen. Den klassiska

¹⁹⁸ Mattsson, s. 45.

¹⁹⁹ Mattsson, s. 47.

²⁰⁰ Tham, 1995, s. 91

²⁰¹ Christie, s. 20-21

²⁰² Nordlöf, s. 167.

²⁰³ Ds. 1997:32, s. 62-63.

²⁰⁴ Jareborg, Zila, s. 99.

²⁰⁵ Victor, 1995, förord, s.5

straffrätten är i mångt och mycket endast en ram för hur straffsystemet ska vara uppbyggt. Det bygger på en tanke om proportionalitet mellan brott och straff och ekvivalens mellan straffen för lika brott, men det sägs ingenting om hur man ska straffa, varken vilken metod som ska användas eller vilka nivåer det ska ligga på. Det klassiska systemet kan på så vis upprätthållas (och har historiskt även gjort så) trots att straffnivåerna är inhumana.²⁰⁶

I ungdomsbrottsutredningen från 2004 menar man att det som är utmärkande för den klassiska ”kriminalpolitiken” är att brottet är det som bildar rättsgrunden för straffet, att individen har en fri vilja samt att det även ingår en föreställning om straffets allmänpreventiva verkan.²⁰⁷

Jareborg menar att man kan ställa upp ett ideal för straffrättspolitikerna som han kallar den defensiva modellen. Denna modell är förankrad i den klassiska straffrätten. Den är generell, kriminaliseringen är värdeexpressiv, och den har som grund att skydda den enskilde från maktmissbruk. I den defensiva modellen ingår även, vilket Bentham uttalade redan om den klassiska inriktningen, att man inte ska straffa ”i onödan”.²⁰⁸ Det ska i denna modell, enligt Jareborg, inkluderas ”ett ställningstagande mot överdriven repression”.²⁰⁹ Bramstäng menar att den klassiska inriktningen ställer upp två huvudkrav, nämligen att styrningen ska ske i så liten mån som möjligt, man ska *inte straffa mer än nödvändigt*, och de straff som döms ut ska vara *förutsebara*, det ska gå att på förhand få vetskap om vilket straff som leder till vilket brott.²¹⁰ Även Dag Victor inkluderar en återhållsamhet gällande bestraffningen i nyklassicismen.²¹¹ Enligt denna defensiva modell ska straffrätten inte ha som främsta uppgift att verka problemlösande ur ett socialt och samhällsligt perspektiv.²¹²

6.3.2 Socialtjänstreformen – från kontroll till stöd

Från slutet av 1960-talet och framåt riktades kritik mot den socialrättsliga lagstiftningen. Kritiken baserades på att regleringen ansågs föråldrad och förtryckande, och att den inte fäste tillräcklig uppmärksamhet vid den kunskapsutveckling som skett inom samhällsvetenskaperna. Vidare ansåg man att de tvångsåtgärder som fanns var för omfattande, och att det var fel att de kunde tillgripas ur ett samhällsskyddssyfte. 1967 tillsattes socialutredningen vars arbete ledde till Socialtjänstlagen (1980:620) som trädde i kraft år 1982, och Lagen om insatser mot unga (1980:621). Begreppet socialvård byttes ut mot socialtjänst, och lagen utformades som en målinriktad ramlag för att tillgodose socialrättens helhetsinriktade syn. Den nya lagen skulle vara inriktad på service och bygga på frivillighet och

²⁰⁶ Jareborg, 1995, s. 23-26

²⁰⁷ SOU 2004:122, s. 143.

²⁰⁸ Jareborg, 1995, s. 23-26.

²⁰⁹ Jareborg, 1995, s. 23.

²¹⁰ Bramstäng, 1964, s. 31.

²¹¹ Se Victor, 1995, s. 66 ff.

²¹² Jareborg, 1995, s. 26.

självbestämmande. Det betonades att samhället hade det yttersta ansvaret för barn och unga. I förarbetena till LVU uttalades att barnets vårdbehov skulle vara styrande i fortsättningen, och att tvångsingripanden inte fick ske ur en samhällsskyddssynpunkt.²¹³ 1983 övergick ansvaret för den sociala institutionsvården från staten till kommun och landsting.²¹⁴ Här kan man säga att socialrätten tog ett tydligt avstånd från straffrätten.

I samband med att det så kallade mellantvånget infördes år 1985 kompletterades 5 kap. 1§ SoL med en bestämmelse som innebar att socialnämnden ska *med särskild uppmärksamhet följa utvecklingen hos barn och ungdom som har visat tecken till en ogynnsam utveckling*. Detta var ett led i att ge socialnämnden större utrymme för att motverka att barn och unga hamnade inom kriminalvården.²¹⁵

1991 reviderades tvångslagen och Lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga trädde i kraft. I den nya LVU byttes begreppet allvarlig fara ut mot påtaglig risk, detta för att kunna ingripa tidigare.²¹⁶ 2002 utkom den reviderade version av socialtjänstlag som är aktuell idag.²¹⁷

En grundläggande tanke i denna nya socialrättsliga lagstiftning var att den skulle röra sig bort från auktoritet och kontroll och mot en mjukare syn på människan präglad av samtycke och hänsyn till integriteten. Därmed var samhällsskyddet inte längre giltigt som syfte för omhändertaganden, utan den enskildes vårdbehov skulle komma i främsta rummet.²¹⁸

Barnskyddsutredningen pekar på två olika tendenser när det gäller den socialrättsliga lagstiftningen kring barn och unga. Under 1980-talet riktades kritik främst mot att socialrätten inte ingrep tillräckligt i de fall då det förelåg en omsorgsbrist. Under de senaste decennierna har dock diskussionen i allt större utsträckning rört ungdomsbrottsligheten. Åklagare och domare har fått ett större utrymme, och det finns idag generellt en hårdare attityd till ungdomsbrottsligheten. Samtidigt har barnperspektivet ökat. 1993 inrättades Barnombudsmannen, och ungas rättigheter betonas i högre grad idag.²¹⁹

²¹³ SOU 2009:68, s. 110-111.

²¹⁴ SOU 1993:35, s. 157.

²¹⁵ SOU 2009:68, s. 235.

²¹⁶ SOU 2009:68, s. 114.

²¹⁷ Mattsson, s. 49.

²¹⁸ Mattsson, s. 51.

²¹⁹ SOU 2009:68, s. 139-145.

7 Utvecklingen från 1989 och framåt

Socialrätten har, som vi sett i föregående kapitel, de senaste decennierna rört sig från kontroll till stöd, frivillighet och samförstånd. Straffrätten däremot, och i och med detta även de bestämmelser som rör unga lagöverträdare, har uppvisat en tydlig rörelse åt motsatt håll, mot ökad kontroll. Nedan ska de senaste decenniernas största lagändringar i straff- och socialrätt med betydelse för hanteringen av unga lagöverträdare presenteras.

7.1 Från behandlingsideologi till nyklassicism - ändringar i Brottsbalken 1989

1979 tillsattes en kommitté som antog namnet fängelsestraffkommittén. Deras arbete ledde fram till betänkandet *Påföljd för brott*²²⁰ år 1986. Betänkandet bestod av två huvudlinjer, dels regleringen av påföljdsvalet och straffmätningen, dels en allmän översyn av straffskalorna och reglering av den villkorliga frigivningen.²²¹ Denna förändring var ett tydligt steg från den tidigare behandlingsideologiskt inriktade straffrätten, mot en nyklassisk syn.

Betänkandet ledde till en proposition med samma namn som med *förutsebarhet och enhetlighet* som ledord ändrade brottsbalkens inriktning mot en ökad betydelse av straffvärdet och med nya direktiv för påföljdsval. BrB 1:7§ upphävdes, som hade haft lydelsen att *påföljden skulle vara ägnad att främja den dömdes återanpassning i samhället*. Kritiken som riktats mot denna formulering var bland annat att den kriminologiska forskningen inte kunde visa på tillräckliga resultat av påföljdens (individual-) preventiva verkan, och att det inte var möjligt för rätten att göra en förhandsbedömning av påföljdens effekter.²²² Här var det alltså främst effektiviteten som lyftes fram. På 80-talet skärptes även åtgärderna generellt mot unga lagöverträdare.²²³

7.2 Proportionalitet och överlämnande till vård - lagändringar 1999

Sedan brottsbalkens tillkomst år 1965 hade 31:1§ som reglerade överlämnandepåföljden stått i princip oförändrad. Dock ansåg man i början av 1990-talet att de förändringar som ägt rum främst i straffrätten var så omfattande att en översyn måste göras av systemet för hantering av unga

²²⁰ SOU 1986:13-15

²²¹ Prop. 1987/88:120, s. 27-29.

²²² Prop. 1987/88:120, s. 1-30.

²²³ Tham, 1995, s. 84

lagöverträdare.²²⁴ 1993 kom ungdomsbrottskommitténs betänkande *Reaktion mot ungdomsbrott*. Den förändring som började med detta betänkande ledde till en ungdomsmålsreform på många områden.²²⁵

7.2.1 Reaktion mot ungdomsbrott - ungdomsbrottskommitténs betänkande

I betänkandet angavs att skälen för utredningsbehovet var ungdomsbrottslighetens ökande omfattning och skadeverkan på samhället. Det sades att ”människor i allmänhet” såg ungdomsbrottsligheten som ett samhällsproblem mot vilka de dåvarande åtgärderna inte var *verkningsfulla*. Insatserna ansågs inte heller stå i tillräckligt samband med samhällets andra åtgärder mot brottslighet. Ungdomsbrottskommittén uttryckte dock den kriminalpolitiska åskådningen att förändringar i straffsystemet endast kan åstadkomma mycket små förändringar av brottsligheten.²²⁶

Betänkandet framhöll vissa principer som viktiga när det gäller utformningen av straffsystemet. Dessa var *humanitet, förutsebarhet, klarhet, proportionalitet* och *rättvisa*. Kommittén ansåg att straffsystemet i sin helhet skulle vila på dessa principiella grundpelare, även de delar som rörde unga lagöverträdare. Överlämnande till vård inom socialtjänsten uppfyllde inte dessa krav. Eftersom det var de ”socialt utslagna” som främst blev föremål för dessa insatser, och inte de med bättre social ställning så skapade det en orättvisa, och kopplingen mellan brott och straff var inte heller uppfylld. Överlämnande till vård inom socialtjänsten gick, enligt kommittén, med sin behandlingsideologiska prägel, inte ihop med dessa principer och borde därför utmönstras ur systemet.²²⁷ Istället skulle man huvudsakligen använda icke-frihetsberövande påföljder som villkorlig dom och skyddstillsyn.²²⁸ I de fall där frihetsberövande påföljd var oundviklig så skulle man kunna döma till särskild tillsyn på de så kallade §12-hemmen, med strafftider på 6 månader till 2 år.²²⁹

Kommittén framhöll även att man i största möjliga mån skulle undvika att socialtjänstens åtgärder användes som straff. Om domstolen skulle ges ett alltför stort inflytande över åtgärderna fanns en risk att ”låsa fast” socialtjänsten. Undersökningar hade visat att socialtjänsten i vissa fall tog i beaktande brottets svårighetsgrad vid bedömningen av vården, något som inte kommittén ansåg var riktigt. Socialtjänstens hjälpande och stödjande roll borde renodlas, och hållas isär från den straffrättsliga processen.²³⁰

²²⁴ Ds. 1997:32, s. 9 f.

²²⁵ Nordlöf, s. 171-172.

²²⁶ SOU 1993:35, s. 21-22.

²²⁷ SOU 1993:35, s. 213-219.

²²⁸ SOU 1993:35, s. 23-29.

²²⁹ SOU 1993:35, s. 29.

²³⁰ SOU 1993:35, s. 283-285.

Ungdomsbrottskommitténs betänkande lades dock inte till grund för lagändringarna. Istället gjorde en departementspromemoria det, som väsentligen ändrade mycket av det som ungdomsbrottskommittén föreslagit.

7.2.2 Påföljder för unga lagöverträdare – departementspromemoria

I promemorian höll man med om att unga som begår kriminella handlingar är socialt utsatta, särskilt de som begår grövre brott, och att dessa är i behov av stöd och skydd. Men man ansåg även att det fanns andra samhällsintressen, som att tydligt reagera på och motverka brott, samt att hävda *de grundläggande värden som skyddas av de straffrättsliga reglerna*.²³¹ Departementspromemorian hänvisade till *Ett reformerat straffsystem* och de principer som detta betänkande framhöll som viktiga, nämligen proportionalitet, rättvisa, klarhet, förutsebarhet och konsekvens. Rättvisan hör ihop med proportionaliteten och här inkluderades även likhet inför lagen. Förutsebarhet, klarhet och konsekvens kan sägas hänga samman genom att de alla understryker vikten av tydlighet, såväl i straffstadgandena som i påföljdsbestämning och verkställighet. Klarheten definierades i promemorian på följande vis:

”Den som döms till ett straff måste förstå varför reaktionen blivit som den blivit och vad den innebär. Även allmänheten måste ha en klar bild av straffsystemet och veta vilka konsekvenser som väntar den som bryter mot ett straffbud. Kravet på klarhet innebär bl.a. att straffsystemet inte får ge sken av att vara något annat än vad det är. Straff bör kallas för straff och inte något annat.”²³²

De dubbla uppgifterna som straff- och socialrätten har lyfts fram som viktiga, och man menar att det är av yttersta vikt att man hittar en balans, en *ändamålsenlig avvägning*, mellan dessa uppgifter. Promemorian tog upp den kritik som riktats mot behandlingsideologin, och menade att för att straffsystemet skulle kunna innehålla en vårdbaserad påföljd krävdes att man tydliggjorde motiven bakom det dubbla systemet. Man sa att erfarenheten har visat att ingripandena mot unga lagöverträdare måste anpassas till deras *brist på mognad, begränsade erfarenhet och särskilda förhållanden*, och att socialtjänsten var bäst lämpad att hindra de (visserligen förhållandevis få) som skulle avancera till tyngre kriminalitet. I promemorian sades att: *socialtjänsten är således en viktig resurs för att motverka ungdomars kriminella utveckling*. Här tycks det primära motivet, som alltså ansågs gemensamt för straff- och socialrätt, vara brottsbekämpning. Samtidigt ställde man i promemorian upp en motsättning mellan begreppen stöd/hjälp respektive att reagera på/motverka brott.²³³

²³¹ Ds 1997:32, s. 57 f.

²³² Ds 1997:32, s. 65.

²³³ Ds 1997:32, s. 77-78.

7.2.3 Vissa reformer av påföljdssystemet

Utifrån departementspromemorian, och straffrättskommitténs *Ett reformerat straffsystem*²³⁴ som, som nämnts ovan, också starkt betonade proportionalitet, rättvisa, klarhet och förutsebarhet, skrev regeringen propositionen *Vissa reformer av påföljdssystemet*.

Regeringen höll med om att förutsebarhet, konsekvens och proportionalitet skulle få större utrymme, men de ansåg att överlämnande till vård inom socialtjänsten ska finnas kvar. Den syftemässiga krocken som både ungdomsbrottskommittén och flera av remissinstanserna, däribland Brå, påpekat kommenteras inte särskilt utförligt. Regeringen ansåg i propositionen att:

”Uppgifterna kan synas oförenliga men det bör understrykas att socialtjänsten och rättsväsendet har ett *gemensamt intresse* av att *förhindra och motverka brott*”.²³⁵

Regeringen sammanfattade kritiken som riktats mot överlämnandepåföljden i främst två punkter; att den var ineffektiv och att den inte uppfyllde kravet på förutsebarhet, genom att vårdens innehåll inte klarades från början. De menade dock att socialrättens aktualitetsprincip visserligen gör att man inte kan få ett helt förutsebart system, men detta skulle ändå förstärkas genom att socialnämndens yttrande i fortsättningen skulle innehålla en tydlig vårdplan.²³⁶ Kravet på proportionalitet ansågs även kunna tillgodoses ytterligare genom att den övervägning som skedde mellan brottets straffvärde och vårdinsatsen skulle göras på ett tydligare sätt. Regeringen uttalade här för första gången ståndpunkten att vårdens omfattning skulle kunna ges en straffrättslig tyngd.²³⁷

7.3 Ytterligare uppstramningar av vården – ändringar 2006

Kritiken mot överlämnandepåföljden fortsatte från straffrättsligt håll. Domare och åklagare menade att de hade för litet inflytande på socialtjänstens åtgärder. Kritiken ledde till att överlämnandepåföljden stramades upp ytterligare genom ändringar som trädde i kraft år 2006.²³⁸

7.3.1 Ungdomsbrottsutredningens betänkande

2002 tillsattes en utredning med uppdrag att vidareutveckla och följa upp de ändringar som gjordes 1999. I direktiven angavs dock att det som framgick av ändringarna; att principerna om proportionalitet, förutsebarhet och konsekvens skulle vara vägledande, samt att unga lagöverträdare skulle bli

²³⁴ SOU 1995:91

²³⁵ Prop. 1997/98:96, s. 143, min kursivering.

²³⁶ Prop. 1997/98:96, s. 144-145

²³⁷ Prop. 1997/98:96, s. 147 ff.

²³⁸ BrB kom. 32:11.

föremål för insatser främst inom socialtjänsten, skulle gälla även i fortsättningen.²³⁹

Utredningen, som antog namnet ungdomsbrottsutredningen, föreslog att överlämnande till vård inom socialtjänsten skulle byta namn till *socialtjänstpåföljd*. De påpekade att åtgärden hade kritiserats även efter 1999 års reform, men att detta främst berodde på att de uppstramningar som lagstiftaren menat skulle komma till stånd efter reformen inte hade skett i den utsträckning som var meningen.²⁴⁰ Problemet med påföljden, menade utredningen, var brister dels i trovärdigheten och dels i inflytandet som rättsväsendet hade över åtgärderna.²⁴¹

En viss ambivalens kan skönjas i sättet utredningen betraktade överlämnandepåföljden. Dels menade utredningen att överlämnandet endast skulle ske efter en kvalificerad bedömning av risken för fortsatt brottsligt beteende, och om man ansåg att det fanns behov av extra kraftfulla åtgärder från samhällets sida. Samtidigt menade de att ur ett samhällsnyttigt perspektiv borde den mest effektiva åtgärden väljas, och därmed borde *utrymmet att använda socialtjänstpåföljd [...] vara så omfattande som möjligt*.²⁴²

För att lagstiftarens intentioner från 1999 skulle uppfyllas menade utredningen att större krav måste ställas på yttranden och vårdplaner. Socialsekreterarna borde inte bara ha kunskap om vilket innehåll dessa bör ha, utan även en förståelse för ändamålet med dem.²⁴³ Karaktären av åtgärderna som omfattningen av vården och tiden skulle framgå tydligt för att rättens skulle kunna göra den avvägning enligt proportionalitetsprincipen som krävs.²⁴⁴ Utredningen hänvisade dock även till den utvärdering av reformen som gjorts av Brå och som visar att det är mycket problematiskt att förena behovsprincipen med de straffrättsliga vägledande principerna, och att yttrandenas vårdplaner endast kan vara just planerade åtgärder.²⁴⁵ Utredningen betonar även den unges behov av stöd och hjälp.²⁴⁶

7.3.2 Ingripanden mot unga lagöverträdare

I propositionen nämndes återigen att även socialtjänsten har ett intresse av att förhindra och motverka brott.²⁴⁷ Genom lagändringarna ändrades lydelsen av 31:1§. Tidigare uttalades att för den som hade begått brott och kunde bli föremål för vård fick rätten överlämna åt socialtjänsten att föranstalta om lämplig vårdinsats. Nu lade man till att det skulle finnas ett *särskilt behov* av vård eller annan åtgärd hos den unge för att denne skulle

²³⁹ SOU 2004:122, s. 31.

²⁴⁰ SOU 2004:122, s. 300.

²⁴¹ SOU 2004:122, s. 146.

²⁴² SOU 2004:122, s. 35-39.

²⁴³ SOU 2004:122, 2. 36.

²⁴⁴ SOU 2004:122, s. 305-306.

²⁴⁵ SOU 2004:122, s. 201.

²⁴⁶ SOU 2004:122, s. 147-148.

²⁴⁷ Prop. 2005/06:165, s. 43.

kunna dömas till ungdomsvård. Dessutom påpekas att *vården och åtgärderna skall syfta till att motverka att den unge utvecklas ogynnsamt.*

Regeringen tog i propositionen ställning mot att vissa vårdinsatser är tillräckliga för att motivera ett val av ungdomspåföljd. Den menade att:

”I de fall där insatsen består av åtgärder som närmast är att se som en form av samhällets gränssättning gentemot den unge lagöverträdaren, snarare än vårdinsatser med inriktning på behandling, bör det enligt regeringens mening finnas större utrymme för att använda andra påföljder än överlämnande till vård inom socialtjänsten.”²⁴⁸

²⁴⁸ Prop. 2005/06:165, s. 55.

8 Förändringstendenser

De senaste decennierna har straffrätten förändrats. Det har skett en rörelse från brottskontroll till brottsbekämpning med krav på effektivitet.²⁴⁹ Grunden är fortfarande proportionalitet, men det finns starka tendenser mot en ökad kriminalpolitisk argumentation som bygger på allmänpreventiva (och i viss mån individualpreventiva) tankar om *avskräckning*. Det finns krav på effektivitet i brottsbekämpningen, och dessa faktorer gör sammantaget att straffrätten går mot en *ökad repression*. Denna förändring får effekt på hanteringen av unga lagöverträdare, och den ska kortfattat beskrivas nedan.

8.1 Ökad repression, preventionism och politisering

Petter Asp skriver i en artikel från 2007 att det finns en stark tendens mot ett ökat preventionistiskt tänkande. Han ställer upp fyra kännetecknande punkter för denna inriktning:

- att det råder en överdriven brottsängslan
- att frånvaro av brott och skador ses närmast som ett normaltillstånd
- att brottsprevention genom straffrätt och därtill kopplad myndighetsverksamhet ses som primär i förhållande till andra former av brottsprevention, och
- att kriteriet för framgång i brottsbekämpningen får en allt mer renodlad empirisk karaktär, dvs. ett centralt kriterium för framgång är huruvida brottsligheten ökar eller minskar.²⁵⁰

Mot den defensiva straffrättsmodellen som beskrivits i samband med den nyklassiska straffrättsskolan ovan ställer Jareborg en inriktning (denna har inte tillräckligt genomslag för att kunna ställas upp som en renodlad modell) som han kallar den *offensiva* straffrättspolitiken. Här får effektiviteten ett grundläggande värde, straffrätten ska vara målrationell och verka preventivt. Detta sker genom höjda repressionsnivåer, att beslutsfattandet förskjuts och det ges större utrymme för diskretionära förfaranden.²⁵¹

Om man ställer ungdomsbrottskommitténs betänkande *Reaktion mot ungdomsbrott* mot regeringens efterföljande proposition kan man se en oenighet som kan illustrera den utveckling som skett de senaste decennierna. Ungdomsbrottskommitténs kriminalpolitiska inställning uttrycks på följande vis:

”I fråga om påföljdernas verkningar råder det numera en betydande enighet om att knappast någon påföljd har positiva effekter för den som utsätts för den. Detta gäller även sådana tvångsåtgärder som vidtas mot unga lagöverträdare inom ramen för

²⁴⁹ Träskman, s. 499 ff.

²⁵⁰ Asp, SvJT 2007

²⁵¹ Jareborg, 1995, s. 26-30

socialtjänstlagstiftningen. Det finns också många undersökningar som visar att ju mer ingripande en påföljd eller annan åtgärd är desto mindre sannolikt är det att den leder till att den som utsätts för den slutar att begå brott eller i övrigt anpassas till samhället”²⁵²

I propositionen *Vissa reformer av påföljdssystemet* menar regeringen att påföljdssystemet spelar en central roll i brottsförebyggandet, och att:

”Straff och andra påföljder syftar i första hand till att på olika sätt påverka brottsligheten i samhället”.²⁵³

Utvecklingen mot ökad repression och ett större preventionistiskt tänkande kan sägas ha många olika aktörer. En viktig faktor för utvecklingen är att kriminalpolitiken och straffrättens utformning sedan 1990-talets början i stigande grad har blivit en allt mer politisk fråga. Idag är oenigheten mellan partierna större än tidigare, allmänhetens uppfattning för större betydelse och effektivitet i brottsbekämpningen betonas. Själva lagtextens utformning lämnades tidigare över till experter, men idag är deras inblandning mer begränsad.²⁵⁴

I *Varning för straff*, en antologi som utkom 1995 men vars ståndpunkter fortfarande är aktuella kritiserar denna utveckling. Dag Victor menar att politiker idag i värsta fall kan sägas ge uttryck för ett *kunskapsförakt* och en *antiintellektualism*, vilket även ger utslag på lagstiftningens utformning. Det arbete som tidigare utförts av experter och som tillåtit ta den tid i anspråk som behövdes ska nu ske snabbt och ha som främsta syfte att tillfredställa allmänhetens krav på att de utlovade effekterna ska synas.²⁵⁵ Jareborg uttrycker samma ståndpunkt. Politikerna kommunicerar sin duglighet och handlingskraft genom att förändra straffrätten genom lagstiftning som mest är till för att lugna en upprörd opinion.²⁵⁶

Förarbetenas status som rättsskälla gör att domarna kan bli låsta i de bedömningar som specificeras där. Styrningen av den dömande nivån från lagstiftningshåll har ökat de senaste decennierna. Även utredare styrs mer och mer gällande vilka resultat som utredningarna ska nå fram till.²⁵⁷ På samma sätt som verkställighetsnivån under behandlingssideologins dagar flöt in i de andra nivåerna, riskerar idag lagstiftningsnivån, eller kriminaliseringsnivån, och de allmänpreventiva syftena, att få en övervikt i systemet.²⁵⁸

8.1.1 Allmänprevention och proportionalitet

Tanken om hårdare tag inom straffrätten och de därtill förväntade resultaten på brottsnivåerna baseras på någonting som Jareborg kallar för det sunda

²⁵² SOU 1993:35, s. 207

²⁵³ Prop. 1997/98:96, s. 76.

²⁵⁴ Victor (1995) s. 58- 61, Tham (1995) s. 78

²⁵⁵ Victor (1995) s. 73-74

²⁵⁶ Jareborg (1995) s. 32

²⁵⁷ Victor (1995) s. 76, Lernestedt, s. 126

²⁵⁸ Victor (1995) s. 72

förnuftets allmänna teori, vilken kan sammanfattas som *ju strängare straff desto mindre brottslighet*.²⁵⁹

Den preventiva inriktning som denna tanke bygger på är avskräckningen, både den individuella och den allmänna, med en övervikt för allmänpreventionen. Effekterna av en sådan prevention är mycket svårpåvisbara, men det leder också till att de är svåra att motbevisa. [*Den allmänpreventiva*] teorin förstärks av anspråken på att vara vetenskapligt grundad, men undandrar sig empirisk prövning.²⁶⁰

Kriminologisk forskning visar emellertid att de effekter som kan uppnås på brottsligheten genom ett straffsystem är klart begränsade.²⁶¹ Det går inte att finna rationella argument varken individualpreventivt eller allmänpreventivt för en hög repressionsnivå.²⁶² Trots att effekterna av avskräckning som prevention fortfarande inte har någon säker grund i vetenskapen, eller i empiriska undersökningar används dessa effekter som argument i allt större utsträckning.²⁶³

I sin mest grundläggande form – straff eller ingen effekt alls, fungerar förvisso allmänpreventionen och avskräckningen. Dock är det inte så det allmänpreventiva argumentet används. Istället hävdar man att små minskningar av straffnivåerna ska göras, någonting som torde ha en liten effekt.²⁶⁴

Jareborg och Zila använder två begrepp för att beskriva hur allmänpreventionen idag används för att höja repressionsnivån. Det första är *empirisk allmänprevention*. Om en straffrättspolitik bygger på att öka straffen för att uppnå positiva resultat blir ju denna politik underminerad om dessa resultat uteblir. Eftersom ”det sunda förnuftet” ser kopplingen mellan strängare straff och minskad brottslighet som självklar och det är i princip omöjligt att fastställa empiriska resultat att det verkligen har den effekten så leder det till att teorin inte bevisas eller ifrågasätts. Om brottsligheten således inte minskar blir det självklara slutsatsen att repressionen inte är tillräcklig, och så skapas onda cirklar. Den *expressiva allmänpreventionen* är den vilja att markera, att visa på allvar, att övertyga och understryka värderingar som ofta uttrycks i propositioner. Denna metod torde ha en mycket begränsad effekt, ändå används den som argument för den ökade repressionen.²⁶⁵

Ett argument som ofta hävdas är att straffsystemet ska stämma överens med allmänhetens uppfattning om rättvisa.²⁶⁶ Idag styrs den dömande nivån av

²⁵⁹ Jareborg, 1995, s. 31

²⁶⁰ Christie, 1982, s. 24.

²⁶¹ SOU 1993:35, s. 203.

²⁶² Jareborg, Zila, s. 94.

²⁶³ Det finns undersökningar som visar på resultat, men dessa är så försumbart små i relation till kostnaderna för den ökade repressionen, både ekonomiskt och socialt. Se ex. Träskman, JT 2008/09.

²⁶⁴ Christie, 1982, s. 25.

²⁶⁵ Jareborg, Zila, s. 77-80.

²⁶⁶ SOU 1993:35, s. 207.

proportionalitetsprincipen, med andra ord den relativa proportionaliteten. När det i den allmänna debatten talas om proportionalitet åsyftas den absoluta proportionaliteten, ofta som argument för höjda straffnivåer och hårdare bedömningar av straffvärdet.²⁶⁷ Proportionaliteten är ”systemintern”, och fungerar inte begränsande på stigande repressionsnivåer.²⁶⁸

Allmänpreventiv avskräckning är alltså framträdande i argumentationen. Men det finns även ett annat drag, och det är sättet att betrakta individen som rationell, med en fri vilja att begå brott eller inte. Idag förs en hård retorik gällande brottslingar, både i massmedia och i straffrättspolitik.²⁶⁹ Tanken om den rationella individen är en del av den moderna vedergällningstanken som proportionaliteten bygger på. På så vis kan man säga att vi idag har ett system som bygger på *vedergällning* men med *allmänpreventiva argument*. Erik Anners menar att när vedergällningstanken och avskräckningstanken möttes i högmedeltidens straffrätt så ledde detta till en humanitär katastrof. Han skriver att:

”Avskräckningen bar i sig fröet till en ond cirkel. Om avskräckningsprincipen inte tillämpades restriktivt förråades människorna och därmed tvingades lagstiftarna att tillgripa än hårdare straff för att uppnå önskad avskräckning”.

På sikt ledde detta även till att den bedömning som gjordes av rättvisa förändrades, och hårda straff utmättes i avskräckningens namn även för lindriga brott.²⁷⁰

Nils Christie kallar behandlingssideologin och allmänpreventionen för tvillingideologier. De står nära varandra framför allt genom det gemensamma nyttobaserade tänkandet och manipulationen av individen. De utger sig båda för att vara vetenskapligt baserade. Trots detta har allmänpreventionen en ”större överlevnadsförmåga” än behandlingssideologin. Han menar att *allmänpreventionen frodas på konkurrentens död*.²⁷¹

8.1.2 Höjt straffvärde

Den så kallade straffnivåutredningens betänkande *Straff i proportion till brottets allvar*²⁷² (SOU 2008:85) ledde till propositionen 2009/10:147, och 1 juli 2010 trädde de däri föreslagna ändringarna i kraft. Dessa har som övergripande mål att skärpa straffvärdebedömningen av allvarliga våldsbrott.²⁷³

²⁶⁷ Jareborg, Zila, s. 65.

²⁶⁸ Jareborg, Zila, s. 94.

²⁶⁹ Jareborg, Zila, s. 92 ff.

²⁷⁰ Anners, s. 8-9.

²⁷¹ Christie, 1982, s. 22.

²⁷² Titeln exemplifierar hur proportionaliteten som nämnts ovan kan användas som argument för ökad repression

²⁷³ Borgeke m.fl., s. 71

I propositionen ger regeringen detaljerade anvisningar till domstolarna om hur straffvärdebedömningen ska gå till. Tanken är att en höjning med så mycket som 25 % ska komma till stånd. Denna proposition är symptomatisk för de utvecklingstendenser som beskrivits i detta kapitel, främst ur tre aspekter. Den har ett tydligt ställningstagande för ökad repression, den har vissa tekniska problem som gör uttolkningen svår, och den visar på lagstiftarens tydliga glidning in i den dömande nivån. En viss styrning av påföljdsbestämningen från lagstiftningshåll är både nödvändig och önskvärd. Men problemet uppstår om domstolarna styrs alltför hög grad av detaljerade föreskrifter om hur avvägningar ska gå till.²⁷⁴

8.2 Reparativ rättvisa - medling

Nils Christie skriver i sin bok *Pinans gränser*:

”Ofta är det inte nödvändigt att reagera – såväl lagöverträdaren som omgivningen vet att han har gjort orätt. Mycken avvikelse är expressiv, ett klumpigt försök att säga något. Låt då brottet bilda utgångspunkt för en verklig dialog och inte för ett lika klumpigt svar i form av ett skedblad pina. Sociala system måste konstrueras så att en dialog kan äga rum.”²⁷⁵

Man kan se det som att den reparativa rättvisan fått en renässans i och med införandet av medlingsinstitutet och genom de delar som rör begränsandet av skada. Dessa delar är dock inte reparativa i den grundläggande absoluta bemärkelsen. De är inte utformade som påföljder, utan kan snarare ses som ett pedagogiskt verktyg, eller som ett led i en behandling.

8.3 Förändringar i socialrättens roll

Socialrätten ska alltså samarbeta med straffrätten när det gäller brottsbekämpning. Det finns vissa riskfaktorer för brottslighet, varav några är dynamiska och påverkbara. Det handlar om livsvillkor, föräldrar, skola. Dessa kan påverkas genom sociala åtgärder. På så sätt är socialrätten viktig.²⁷⁶

Kraven på socialtjänsten från straffrättens sida har successivt ökat under de senaste tjugo åren. Även samhällets förväntningar på resultat har höjts.²⁷⁷ I mångt och mycket anses nu socialtjänsten verkställa domstolens beslut. Det är, enligt handboken, viktigt att socialtjänsten är trogen sitt syfte, och att barnets bästa alltid beaktas vid vårdinsatserna, oavsett vilka straffrättsliga avväganden som ligger bakom. Risken att socialnämnden ser sin roll som verkställande i allt högre utsträckning ska motverkas, och SoL:s ramverk måste präglade arbetet.²⁷⁸

²⁷⁴ Borgeke m.fl., s. 73-78

²⁷⁵ Christie, 1982, s. 9

²⁷⁶ Träskman, s. 499-514.

²⁷⁷ SOU 2004:122, s. 32.

²⁷⁸ Handbok för socialtjänsten, s. 19.

Samtidigt ska domstolen, när de dömer till ungdomsvård även göra en egen bedömning av socialtjänstens åtgärder. I brottsbalkskommentarerna sägs så här.

”Att vården och åtgärderna skall syfta till att motverka att den unge utvecklas ogynnsamt innebär att domstolen skall göra en självständig prövning av om de av socialtjänsten planerade åtgärderna är inriktade på det kriminella beteendet och andra sådana faktorer som kan medföra en ogynnsam utveckling.”²⁷⁹

Enligt handboken ska syftet även vara att *motverka tendenser till att ungdomar i ökande utsträckning döms till påföljder inom kriminalvården.*²⁸⁰ Det straffrättsliga brottsbekämpande syftet ska alltså styra, men samtidigt ska socialtjänsten se till att unga lagöverträdare vårdas inom socialrättens regelverk. Viktigt att komma ihåg är dock att de social- och straffrättsliga reaktionerna ur den unges synvinkel kan verka lika repressiva. När det gäller brottslighet som utövas i grupp, i form av gängbrottslighet exempelvis, så kan exakt samma brottsliga gärning ge upphov till skilda resultat för skilda individer.²⁸¹

En annan sak som lyfts fram som viktigt i socialrättens handbok är den samverkan som ska ske mellan olika myndigheter i hanteringen av unga lagöverträdare. Det sägs att

”Avgörande förutsättningar för att arbeta tillsammans är att parterna visar intresse och respekt för varandra och har kunskap om varandra. Andra framgångsmetoder för samverkan är tydliga mål, gemensamma arbetsmetoder och etiska förhållningssätt”²⁸²

År 2007 tillsattes den så kallade *Barnskyddsutredningen* med uppgift att se över det socialrättsliga systemet för barn och unga. De lade fram sitt förslag i betänkandet *Lag om stöd och skydd för barn och unga*. Här betonades bland annat att samverkan och kompetensutveckling är viktig, och att öppenvårdsinsatserna måste få utökat utrymme.²⁸³

Barnskyddsutredningen lyfter fram ett problem som kan uppstå i de fall där straffrättens brottsbekämpande funktion blir överordnad socialrättens mer helhetsbaserade:

”Det finns en inbyggd normkonflikt mellan ett straffrättsligt tänkande och socialtjänstens ansvar för att tillgodose stöd och skydd utifrån barns och ungas behov. Om rättsväsendets principer tillåts dominera socialtjänstens bedömningar och beslut kan man tala om risk för juridifiering av det sociala arbetet. [...] Ett annat exempel är att det nyanserade sätt som eftersträvas i en barnavårdsutredning kan innebära svårigheter vid domstolens prövning.”²⁸⁴

De senaste sextio åren har det skett en rörelse från att betrakta barn och ungdomar som osjälvständiga rättssubjekt mot att tillskriva dem aktörsstatus

²⁷⁹ BrB kom. 32:11

²⁸⁰ Handbok för socialtjänsten, s. 17, citatet är hämtat från prop.1984/85:171 s.1, prop 1996/97:126:124 s.101

²⁸¹ Andersson, Mattsson, s. 8.

²⁸² Handbok för socialtjänsten, s. 27.

²⁸³ SOU 2009:68, s. 19 ff.

²⁸⁴ SOU 2009:68, s. 152.

och i och med det större rättigheter. Internationella åtaganden baserat på konventioner som FN:s barnkonvention har påverkat utvecklingen i denna riktning. Det talas om ett "samhälleligt paradigmskifte" mot att ge barn och ungdomar liknande rättigheter som vuxna. Denna förändring är påtaglig inom socialrätten, där den har positiva effekter just med beaktande av rättssäkerhetsaspekter.²⁸⁵

Tre faser kan enligt barnforskare urskiljas i de olika betraktelsesätt som har funnits. Den första behandlade barn som vuxna i miniatyr. Under utvecklingspsykologins framväxt skulle barn kontrolleras, de var formbara och skulle därmed uppfostras. Idag ser man på barn och unga i allt större utsträckning som individuella subjekt med samma rättigheter som vuxna.²⁸⁶

²⁸⁵ Andersson, Mattsson, s. 18 ff, se vidare hänvisning till James, A., Prout A., 1997, *Constructing and Reconstructing childhood*, Falmer Press.

²⁸⁶ SOU 2009:68, s. 197.

9 Kolliderande syften – en analys

De grundläggande skillnaderna mellan straff- och socialrätt kan förstås utifrån dikotomierna *stöd* och *kontroll*. Straffrätten har, oavsett vilken ideologisk inriktning som styr, en grundläggande handlingsdirigerande funktion. Genom att kriminalisera oönskat beteende och följa upp kriminaliseringen med påföljder ska samhällsmedborgarnas handlande kontrolleras. Socialrätten har historiskt sett styrts mycket av kontroll, men lika viktig har den funktion som bygger på stöd varit. De senaste decennierna har denna stödfunktion förstärkts, och socialrätten har i sin utformning rört sig bort från den kontrollerande funktionen mot en ökad betoning av frivillighet och respekt för individen. Socialrätten har haft, och har även idag, en grund i tanken om att individen har rätt till vård och stöd, och samhället en motsvarande plikt att vårda. Denna princip blir oproblematiserad mot bakgrund av den underliggande premissen att huvuduppgiften är stöd, men mer tveksam i de fall det rör sig om kontroll. Detta beror på den inneboende motsättningen mellan förmånstanken och rättssäkerheten. Straffrättens system präglas idag av den klassiska skolan, och därmed måste rättssäkerheten hållas högt. Att straffa utifrån en individualpreventiv bedömning av vårdbehov är en metod som straffrätten idag tar tydligt avstånd ifrån.

Socialtjänstens uppgift, att ta hand om ungdomar som begår brott, faller in under straffrättens verkställighetsnivå som fortfarande i viss mån är präglad av ett individualpreventivt tankesätt. Det förväntas med andra ord att behandlingen ska leda till resultat när det gäller brottskontrollen. Ur det socialrättsliga perspektivet är det dock inte preventionen som kan anses vara den ursprungliga huvudfokuseringen. Här är det individens behov av vård som ska styra insatsens karaktär och omfattning. Socialtjänstens preventiva funktion är av yttersta vikt, men den anlägger ett helhetsperspektiv och har som huvuduppgift att förbättra individers övergripande sociala situation. I viss mån sammanfaller dock bedömningarna, då brottslighet i sig anses vara avvikande, och den individ som gör sig skyldig till ett dylikt normbrytande beteende anses i behov av vård.

Tanken om kontroll och tanken om stöd behöver dock kanske inte, trots att de kan ses som dikotomier, principiellt sett stå i motsatsförhållande till varandra. Att ge stöd, hjälp och vård och att markera ett avståndstagande mot brottsligheten, eller att förena stöd och kontroll är inte en omöjlig uppgift per se. Men när straffrättens påföljdssystem rör sig mer och mer mot en repressiv kontroll medan socialrätten rör sig i viss mån i motsatt riktning blir avståndet och slitningarna mellan de olika rättsområdena större.

9.1 Den rättsliga utvecklingen

Den rättsliga utvecklingen gällande hanteringen av unga lagöverträdare har präglats just av motsatsparen stöd och kontroll respektive straff och vård. Medan man i straffrätten kan se en tydlig pendelrörelse från kontroll och straff till vård och tillbaka igen så ser vi inom socialrätten en mer eller mindre pågående konflikt, dock med en rörelse från kontroll till stöd.

Systemet för unga lagöverträdare är idag starkt påverkat av straffrättens nyklassiska inriktning med den betoning på allmänprevention och avskräckning som blir allt mer framträdande. Samtidigt innehåller systemet många delar som är individualpreventivt inriktade, framför allt med tonvikt på förbättring genom behandling. Den behandlingsinriktade frasen att en åtgärd ska vara ägnad att främja den dömdes återanpassning till samhället finns kvar på flera ställen i bestämmelserna om unga lagöverträdare. Mycket av den kritik som riktades mot behandlingsideologin kan således sägas vara aktuell även när det gäller ingripandena mot unga lagöverträdare. Tvångsvård anses ineffektiv och rättsosäker. Att blanda unga med tidsbegränsade och tidsobegränsade vårdtider på samma institution var en av grunderna för kritiken mot ungdomsfängelserna, och från samma synvinkel kan vården/verkställigheten på de särskilda ungdomshemmen kritiseras.

Socialrätten är behandlingsinriktad, och den kan svårligen utvecklas åt ett fundamentalt annat håll utan att helt gå ifrån sitt syfte. Redan 1989, när straffrätten tog ett tydligt avstånd från behandlingsideologin, uppstod således en tydlig klyfta mellan social- och straffrätt. Frågan var hur man skulle hantera de syftemässiga krockar som uppstod mellan dessa två rättsområden. Den lagstiftningsprocess som ägde rum under 1990-talet var i den bemärkelsen ett vägskäl för utformningen av samverkan gällande unga lagöverträdare.

Kraven på förutsebarhet och rättvis proportionalitet inom straffrätten är, som ska diskuteras i det följande, mycket svårförenliga med en vårdideologi. Detta lyftes även fram tydligt i betänkandet *Reaktion mot ungdomsbrott*. I departementspromemorian och propositionen som följde på betänkandet lades dock den problematiken åt sidan. Istället utgick man ifrån de straffrättsliga principerna och hur man skulle kunna få överlämnandepåföljden att stämma bättre överens med dessa. Socialrättens syfte blev således underordnat straffrättens, och socialtjänstens arbete skulle i större utsträckning ta hänsyn till de straffrättsliga principerna. Det går stick i stäv med den åsikt som uttrycktes i betänkandet, att socialtjänstens vårdande och stödjande roll borde renodlas.

I den utredning som ledde till lagändringar 2006 fortsatte denna utveckling. Ungdomsbrottsutredningen låstes fast vid det ställningstagande som regeringen tagit i propositionen 1998, nämligen att proportionalitet, förutsebarhet och konsekvens skulle prägla utformningen samtidigt som ungdomar skulle tas om hand av socialtjänsten i första hand. Detta ställningstagande, tillsammans med de strävanden som gjorts mot ett större

uppfyllande av principerna, har lett till att de rättsliga dilemman som finns i samarbetet mellan straff- och socialrätten blir allt större.

9.2 Kolliderande principer

Förutom den motsättning som kan anses finnas i de grundläggande syftebeskrivningarna så finns det andra bärande principer i straff- och socialrätt som står i motsatsförhållande till varandra. Nedan har jag valt att fokusera på tre av dessa motsättningar, nämligen mellan *proportionaliteterna*, mellan *prognostänkande* och *aktualitet* och mellan *förmånstanken* och *rättssäkerheten*.

9.2.1 Olika proportionalitet

Inkompatibiliteten mellan de konkreta bedömningarna i straff- och socialrätten kan i mångt och mycket förstås genom den skillnad som föreligger i proportionalitetsprinciperna. Den avvägning som straffrätten gör placerar straffvärdet av den unges brottsliga gärning i ena vågskålen, och påföljden i den andra. När socialtjänsten utformar de ungdomskontrakt eller vårdplaner som i vissa fall utgör påföljden så ska de göra detta utifrån den ungas vårdbehov. Det gemensamma är således insatsen/påföljden. Straffrättsligt måste man, för att man kunna avgöra om jämvikt råder, ge vårdinsatsen en viss gradering, eller tyngd. När socialrätten utformar denna påföljd ska de däremot inte ge denna insats en gradering. De ska enbart fokusera på vårdbehovet. Att ge en vårdinsats en repressiv tyngd är otänkbart för socialrättens syfte. Graderingar av klandervärdhet och brottslighetens straffvärde går inte att sammanfoga med en behandlingsinriktad påföljd där det är individens förutsättningar som styr. Ändå är det detta som systemet gällande unga lagöverträdare bygger på. De negativa konsekvenserna av detta är stora, och de påverkar både social- som straffrättens möjligheter att uppfylla sina respektive syften.

9.2.2 Prognostänkande och aktualitet

Två andra svårkomponerbara principer är de som rör vilka omständigheter som ska beaktas i utformningen av insatsen. Enligt socialrättens aktualitetsprincip ska vårdinsatserna bygga på de aktuella förhållandena. Detta leder även till behovsprincipens genomslag. Den ungas vårdbehov ska alltid bedömas utifrån hur den aktuella situationen ser ut. Straffrätten bygger på att någonting i det förflutna konstituerar grund för en påföljd, avsett hur situationen ser ut i nuet. Yttrandet som socialtjänsten utformar är en prognos, medan den påföljd som döms ut är en konsekvens av en handling i förfluten tid. Både förutsebarheten och proportionaliteten kräver att den prognos som socialtjänsten gör är klart definierad, men samtidigt, vilket även poängteras i förarbeten till lagstiftningen på området, kan inte dessa åtgärder vara fast bestämda utan måste alltid vara flexibla i förhållande till den ungas aktuella behov. Om vårdbehovet upphör ska ju även insatsen upphöra.

9.2.3 Rättssäkerheten och förmånstanken

Den inneboende motsättning som finns mellan tanken om individens rätt till vård och samhällets plikt att vårda och rättssäkerhetsidealet är inte en utpräglad motsättning mellan just social- och straffrätt, utan detta dilemma är framträdande inom båda rättsområdena. Såväl dessa båda ideal som arbetet mot den balans som måste uppnås mellan dem sträcker sig tillbaka i historien och har sitt ursprung i upplysningstidens parallella idealistiska strömningar. Inom socialrätten har rättssäkerheten gradvis betonats allt mer de senaste decennierna. Vid tvångsvård av unga har rättssäkerhetsaspekter beaktats i stigande grad.

Inom straffrätten är förmånstanken inte framträdande. Eftersom det här rör sig om repressiva åtgärder, att tillfoga gärningsmannen *ett ont som ska uppfattas som ont* så blir rättssäkerheten istället av yttersta vikt. Men i det dualistiska systemet som hanterar unga lagöverträdare idag blir förmånstanken ändå framträdande, i vissa fall på bekostnad av rättssäkerheten. Detta kan exemplifieras med det ovan nämnda citatet från propositionen som föregick lagändringarna 1999:

”Samhällets särskilda ansvar för utsatta barn och ungdomar bör inte tillåta en ordning som ger utrymme för risken att vården kan fortsätta först sedan den unge genom sitt beteende utanför det särskilda ungdomshemmet visat att han är i behov av fortsatt vård.”

Här ser vi hur straffrätten anammar socialrättens tanke om rätt till vård/plikt att vårda, och hur denna princip får gå utöver det grundläggande rättssäkerhetskravet som straffrätten bygger på.

9.3 Problematiska delar i straffrättssystemet

De delar av påföljdssystemet där hanteringen av unga sammanfaller med hanteringen av vuxna lagöverträdare är tämligen oproblematiska ur ett syftesperspektiv. Där det straffrättsliga principsystemet tillåts att vara allenarådande och socialrättens regelverk lämnas utanför uppstår inte några kollisioner. Nedan ska tittas närmare på de delar där social- och straffrätten interagerar, dels explicit, som i ungdomsvården, dels implicit, som i fallet med åtalsunderlåtelse.

9.3.1 Åtalsunderlåtelse

När det gäller åtalsunderlåtelsen så blir åklagarens roll mycket framträdande. Det finns fyra särskilt framträdande problematiska inslag i denna bedömning. *Grundrekvisitet* gör att straffvärdet påverkar frågan om åtalsunderlåtelse över huvudtaget ska komma till stånd. När straffvärdet generellt höjs, vilket är fallet idag inom straffrätten, så blir det alltså allt svårare för unga att få åtalsunderlåtelse.

I den *lämplighetsprövning* av vården som ska göras kliver åklagaren in på socialrättens område. Det kan vara svårt att förstå riktigt vad som ligger till grund för denna lämplighetsbedömning. Om det skulle vara fråga om en rent socialrättslig bedömning så borde man anta att det är den unges vårdbehov som skulle styra, med beaktande av behovs- och aktualitetsprinciperna. Men med tanke på åklagarens roll i rättssystemet, och den förutsättning som ligger i de preventiva beaktanden som ska göras blir slutsatsen snarare den att det är dessa överväganden som åklagaren har att utgå ifrån. Bedömningen som ska ske är alltså om vården uppfyller kraven på att vara effektiv ur ett straffrättsligt preventivt tänkande. Detta går stick i stäv med socialrättens bedömning av samma vårdinsats. Vården ska även *motsvara den påföljd* som skulle ha dömts ut. Åklagaren ska utifrån socialtjänstens yttrande göra en prognos av hur rätten kommer att döma, och om vården kan ges utan en sådan process så ska åtalsunderlåtelse beslutas. Vårdinsatserna som föreslås i yttrandet bygger på den unges behov av vård, vilket gör att effekten för den unge blir densamma oavsett om en rättsprocess kommer till stånd eller inte. Åklagaren ska även göra samma proportionalitetsbedömning som domstolen gör mellan vårdinsats och straffvärde. Av bestämmelsen kan man läsa ut att rättsprocessen i sig anses betungande för den unge. Detta är en slutsats som kan ifrågasättas, särskilt i ett straffrättsligt system som betonar förutsebarhet och rättssäkerhet.

Åtalsunderlåtelsen är dessutom kombinerad med ett krav på *skötsamhet*, vilket saknas i exempelvis en dom om ungdomsvård. Denna skötsamhet är ganska omfattande och inkluderar inte bara att den unge följer vårdinsatserna. Hur denna del ska klassificeras är svårt att utläsa. Är det en ytterligare vårdinsats eller är det en markering? Är syftet avskräckande eller förbättrande?

Straffrättsteoretiskt sett kan åtalsunderlåtelse hänföras till den individualpreventiva avskräckningen av de som inte behöver förbättras. Åtalsunderlåtelsen för unga är dock speciell så till vida att den kan sägas kombinera en slags förbättringstanke, genom vården, med en tanke om individualpreventiv avskräckning. Man kan även skönja spår av tanken om den unges omognad och sårbarhet i synen på det presumtivt skadliga i att gå igenom en rättsprocess. Effekten av åtalsunderlåtelsen för den unge blir en snabbare påföljd – således uppfyller åtalsunderlåtelsen det krav på konsekvens och snabbhet som värderas i systemet. Men utifrån den unges perspektiv kan det i värsta fall ses som att det döms ut en påföljd utan rättsprocess, med ett ytterligare betungande krav på skötsamhet. Därmed kan denna åtgärd anses vara mer repressiv, mer straffande än vad som egentligen är meningen. Det finns helt klart en rättssäkerhetsproblematik i de åtgärder som åklagaren kan besluta om. Handlingsutrymmet är kraftigt utvidgat och innebär isteg såväl på domstolens som på socialtjänstens kompetensområden.

9.3.2 Ungdomsvård

Ungdomsvårdens största dilemma ligger i de skilda proportionalitetsbedömningarna. Yttrandet och den utredning som föregår det ska vara baserat på en helhetsbild av den unges behov av vård. Att styra de föreslagna vårdinsatserna utifrån straffvärdet skulle kunna vara en metod för socialtjänsten att tillgodose straffrättsens krav på straffvärdets jämvikt med påföljden. Om socialtjänsten upprätthåller den balansen skulle det dels uppfylla det preventiva syftet som straffrätten säger sig ha, och dessutom skulle det göra att ungdomsvård skulle kunna beslutas om i större utsträckning. En sådan avvägning skulle dock vara omöjlig att utföra utan att bruka våld på de grundläggande principer som präglar socialrätten, som exempelvis behovsprincipen.

Synen på vården som innehavande en repressiv tyngd går i sig emot socialrättsens syn på vården som en förmån. Om synen på vårdinsatserna som ett straff skulle vara rådande i hela det socialrättsliga systemet skulle det även prägla de renodlade vårdinsatserna, och i och med detta skulle tvångsvården bli ytterst problematisk, inte bara utifrån socialrättsens grundvalar, utan även utifrån ett övergripande rättssäkerhetsperspektiv, då ungdomar som inte har gjort sig skyldiga till brott skulle kunna anses straffade genom den institutionsvård som kan bli aktuell. Att, som sker i domstolens avvägning, ge LVU-vård en större tyngd än frivillig vård gör dessutom att man tillskriver tvånget en självständig betydelse.

9.3.3 Sluten ungdomsvård

Den slutna ungdomsvården kan ses som en kompromiss mellan straffrättslig förutsebarhet och individualpreventiv vård. Ur den straffrättsliga vinkeln är detta institut till synes oproblemiskt. Den slutna ungdomsvården är en verkställighetsform av ett frihetsberövande straff som tar i beaktande humanitet och ungdomarnas ökade sårbarhet och påverkbarhet. Men om man tar ett steg över till den socialrättsliga sidan blir bilden en annan, mer problematisk. Det har att göra med den sammanfogning av verkställigheten enligt LSU med vård enligt LVU som sker. På de särskilda ungdomshemmen vistas både ungdomar som befinner sig där på grund av de straffrättsliga bedömningarna av straffvärdet, som är en funktion av *gärningens förkastlighet* och den unges *skuld* och de som befinner sig där på grund av ett omfattande *vårdbehov*. Några större skillnader i behandlingen av dessa båda grupper finns inte. Förfarandet att blanda dömda med icke-dömda strider mot den princip som fastställts av FN.

”LSU fyller dubbla syften, dels frihetsberövande för att skydda andra och som en samhällsreaktion på normöverträdelser, dels hjälp till den unge till en mer positiv utveckling.”

Citatet från socialtjänstens handbok är ett exempel på hur verkställigheten av sluten ungdomsvård uppfyller individualpreventionens samtliga delar; *inkapacitering* som skydd för andra, *avskräckning* genom samhällets reaktion, och *behandling* genom verkställighetens vårdande inslag. Detta

synsätt får dock rent principiellt bara gälla de unga som vistas på de särskilda ungdomshemmen genom en dom om sluten ungdomsvård. Det enda syfte av de ovanstående som får legitimera ett socialrättsligt tvångsingripande är behandlingen. Men eftersom systemet är blandat måste både den social- som den straffrättsliga sidan betraktas som en helhet. Det går inte att skapa en tydlig gräns mellan LSU och LVU-dömda i teorin eftersom en sådan gräns inte finns i praktiken. Eftersom vård enligt LVU kan komma till stånd efter en dom om ungdomsvård är det dessutom mycket vanskligt att upprätthålla en skiljelinje baserad på straffvärde.

Anledningarna till att integrera LSU-dömda och LVU-vårdade ungdomar på detta sätt är vårdkvaliteten, närhetsprincipen och differentieringen. Men dessa uppfylls inte tillfredsställande i alla fall. Om differentieringen inte är tillräcklig så kan denna inte läggas till grund för argument om en integreringsprincip.

9.4 Aktuell kriminalpolitik

Ungdomsbrottsligheten ses ofta som en grogrund för brottsligheten i samhället. Hur samhället ska hantera unga individer med ett kriminellt eller normöverskridande beteende har länge varit politiskt högintressant. Den kriminalpolitik som idag betonar brottsprevention och avskräckning har därmed ett stort intresse i att argumentera för hur ungdomar ska hanteras.

9.4.1 Synen på ungdomen – rationell eller ofärdig?

Proportionalitetsprincipen kan sägas ha sin grund i rättvisa och vedergällning. Det finns dock även en preventionistisk tankegång i denna princip. Den avvägning som görs mellan brottet och påföljden i rätten är densamma som ska ske inom den individ som väljer att begå brottet. Om konsekvensen av brottet överväger fördelarna med att begå det så ska det leda till att individen väljer att avstå. (Den medelbara) avskräckningen bygger, som Feuerbach påpekar, på synen på en rationell individ som har ett fritt val att begå brott eller låta bli. Ju mer avskräckningen i sin allmänpreventiva form får ta plats i den kriminalpolitiska argumentationen, ju mer dominerar denna syn på brottslingen inom straffrättssystemet. Det är en bild som, när den appliceras på vuxna individer, möjligen kan anses vara relativt oproblematiske. Men när det gäller ungdomar leder synen på den rationella individen till ett explicit dilemma då den kolliderar med den generella synen på ungdomar som präglar den historiska och nutida utvecklingen inom både social- och straffrätt. En ung individ med bristande ansvarsförmåga och en ökad sårbarhet kan ju knappast anses kunna handla rationellt och utifrån ett fritt val.

Den förändring som skett inom socialrätten mot att tillskriva ungdomar och barn större rättigheter och en förstärkt aktörsstatus är i ett renodlat socialrättsligt perspektiv en positiv utvecklingstendens som leder till en

ökad rättssäkerhet. Men i och med att ungdomar får rättigheter kan man eventuellt anse att de på motsvarande sätt har skyldigheter. Genom att de ses som aktörer på ett annat sätt så kan det leda till ett nytt betraktelsesätt även när det gäller deras ansvarsförmåga. Kanske påverkar således den ökade rättighetsdiskursen den straffrättsliga bilden av den unga, rationella, lagöverträdaren.

Det är ytterst väsentligt att studera bilden av ungdomar. Frågan om huruvida de är påverkbara och sårbara med bristande ansvarsförmåga eller farliga och rationella får stor betydelse för hur de ska hanteras straffrättsligt, såväl lagstiftningsmässigt som på domstolsnivå och verkställighetsnivå.

9.4.2 Nivåförskjutningar

Under punkten om åtalsunderlåtelse kan man tydligt se hur åklagarens roll utvidgats till att omfatta såväl den dömande som den verkställande nivån. Idag kan man se en generell tendens till att straffrättens allmänpreventiva syfte, som anses höra hemma endast på kriminaliseringsnivån, glider över in i straffmätning och påföljdsval. Man kunde tänka sig att effekten när det gäller överlämnandepåföljder för unga lagöverträdare skulle bli densamma som under behandlingsideologiska perioden, alltså att det sker förskjutning från den tredje, verkställande nivån upp till påföljdsnivån. Denna effekt motverkas i viss mån av emfasen av proportionalitet, och att man ska kunna på ett tydligt sätt väga vårdinsatsen mot brottet.

Socialtjänsten ska i sina yttranden ta i beaktande åtgärdernas preventiva effekt på den unge. Här är det svårt att undvika att socialtjänsten övertar syftebeskrivningar som hör till straffrättens område. På så sätt kan man se hur straffrättens två övre nivåer får betydelse för verkställighetsnivån.

”Att vården och åtgärderna skall syfta till att motverka att den unge utvecklas ogynnsamt innebär att domstolen skall göra en självständig prövning av om de av socialtjänsten planerade åtgärderna är inriktade på det kriminella beteendet och andra sådana faktorer som kan medföra en ogynnsam utveckling.”

Rätten ska i allt större utsträckning, som citatet från brottsbalkskommentarerna visar, göra bedömningar av socialtjänstens föreslagna vård ur en preventiv synvinkel. De tar alltså ett kliv in på socialrättens arena. När det gäller påföljden ungdomsvård ska rätten dessutom genom rekvisitet särskilt behov av vård inte bara göra en bedömning av den föreslagna vården utifrån att den ska vara särskilt ägnad att motverka en ogynnsam utveckling, utan även av den unges individuella behov av en sådan vård.

Verkställighetsnivån och den dömande nivån glider således ihop. Socialtjänsten ska hålla den unge bort från kriminalvården, och måste därmed beakta vilken bedömning rätten gör.

Kort sagt kan man uttrycka det så att de tuffare tagen riskerar att spilla över på socialrättens område. Vården riskerar därmed att bli repressiv. Samtidigt

kan man se att synen på ungdomar som påverkbara och i behov av uppfostrande vård påverkar straffrättens aktörer, som exempelvis åklagare. I vissa fall är det oklart vem som ska markera och vem ska vårda. Dessa båda funktioner blandas ihop, och skiljelinjen mellan vård och straff, mellan synen på ungdomar som sårbara/behandlingsbara och rationella/avvägande upprätthålls inte.

9.5 Viktiga principfrågor

I de senaste propositionerna gällande hanteringen av unga lagöverträdare framhålls två väsentliga ståndpunkter. Det ena är att unga lagöverträdare fortsättningsvis ska vårdas inom socialtjänsten. Det andra är att vissa straffrättsliga principer ska ses som överordnade. Dessa principer är proportionalitet, effektivitet, förutsebarhet och konsekvens. Det föreligger, som påpekats från flera håll, en motsättning mellan dessa båda utgångspunkter. Därmed blir det intressant att undersöka om det system vi har idag kan sägas uppfylla dessa grundläggande straffrättsliga principer.

9.5.1 Uppfylls kraven på proportionalitet?

Vi ska stanna ett ögonblick vid tanken på vården som innehavande en straffrättslig tyngd. Proportionaliteten kan här nämligen anses tämligen ensidig. Om straffvärdet är högt och vårdinsatsen liten kan påföljden ungdomsvård inte väljas, eftersom jämvikt inte råder. Det föreligger i dessa fall ett överslag på straffvärdesidan. Men i de fall där straffvärdet är lågt och den föreslagna vårdinsatsen ingripande så kan man döma till ungdomsvård trots att det här råder övervikt på vårdsidan. Det förefaller alltså som att vårdens tyngd har betydelse i de fall där den är otillräcklig, men inte i de fall där den är, straffrättsligt sett, *för* ingripande. Anledningen till detta är att den unge har rätt till den vård som behövs. Det är inte rättsväsendets sak att förhindra detta. Att göra det på grund av rättssäkerhetsskäl skulle vara att frånga den princip om rätt till vård/plikt att vårda som fortfarande präglar socialrättens insatser. Rent straffrättsligt uppfyller denna haltande proportionalitet inte kraven på rättvisa och rättssäkerhet, men med stöd av socialrättens förmånstanke går detta system ändå att upprätthålla. Det är ett tydligt exempel på hur straff- och socialrättens principer både blockerar och kompletterar varandra samtidigt.

9.5.2 Uppfylls kraven på effektivitet?

Socialtjänsten och straffrätten har som gemensam uppgift att minska det brottsliga beteendet hos den unge lagöverträdaren. Socialtjänsten ska utgå ifrån risk- och skyddsfaktorer. Båda dessa har alltså en preventionistisk ingångspunkt, och eftersom det rör sig om en specifik individ är det individualpreventiva åtgärder som blir aktuella.

Det finns en mycket stor konsensus när det gäller avskräckningens bristande funktionalitet, både den individualpreventiva och den allmänpreventiva. Som vi kan se i IMS sammanställning gällande socialtjänstens insatser

verkar det istället vara mindre ingripande åtgärder som hänför sig till individens helhetssituation som är verkningsfulla. Dessa åtgärder ses dock som straffrättsligt lättare, och eftersom straffvärdet styr blockeras dessa åtgärder i många fall.

Den vård som sker under tvång på institution är den vård som väger tyngst i den straffrättsliga avvägningen, och alltså kan komma ifråga även när straffvärdet är högt. Det finns två sätt att kritisera tvångsvård, dels ur ett rättssäkerhetsperspektiv, och dels ur ett effektivitetsperspektiv. Dessa två delar är sammanlänkade med varandra. I vårdinsatsernas berättigande ligger en oskiljaktig uppfattning om att dessa insatser ska ha en effekt. Att vårda någon under tvång är förhäftat med sådana nackdelar ur integritetssynpunkt att de kräver en viss effektivitet för att de ska kunna legitimeras.

Det finns dock inga belegg för att en sådan vård är verkningsfull ur ett avskräckande perspektiv, och inte heller utifrån ett behandlingsideologiskt perspektiv. Kvar blir då oskadliggörande genom inkapacitering. Det är en kontroversiell fråga. I socialrättens nuvarande utformning ligger ett klart avståndstagande mot vård för samhällsnytta. I de socialrättsliga insatser som utförs med tvång, genom LVU poängteras noga att detta inte får ske för att skydda omgivningen från den unge, utan insatserna ska uteslutande baseras på den unges individuella vårdbehov.

Socialrätten har onekligen en stor del av brottspreventionen. Att komma till rätta med sociala problem är den bas som tillförsäkrar välmående, och laglydiga, medborgare. Men detta preventiva syfte måste ha sin utgångspunkt i socialrättens syftebeskrivning. När det gäller unga lagöverträdare blir detta syfte i hopblandat med straffrättens nuvarande ställningstagande som sätter avskräckningen i centrum. Det innebär att även socialrätten riskerar att bli mer repressiv, och att socialtjänsten i sitt arbete måste ta in även de delar som inte går att förena med socialrättens tankar om vård och stöd främst på frivillig grund.

9.5.3 Uppfylls kraven på förutsebarhet och konsekvens?

Förutsebarheten kan ses som ett skydd mot godtycklig rättstillämpning, men den är även en mycket viktig nyckel när det gäller den avskräckande effekten av straffet. Om man har en syn på individen som rationell och med en fri vilja, som alltså väger konsekvensen av straffet mot de eventuella fördelarna av brottet så är det av yttersta vikt att denna konsekvens går att förutse. Förutsebarheten hänger samman med legaliteten som i det större sammanhanget har sin grund i rättssäkerhetssträvanden. De två parallella idéerna från upplysningstiden, rättsstatsidealet och rätt till vård/plikt att vårda, finns fortfarande kvar, och den spänning som uppstår emellan dem är högst närvarande i hanteringen av unga lagöverträdare. Denna motsättning har inte lika stor del i straffrätten som i socialrätten, då straffrätten står stadigt förankrad i rättssäkerheten, men den finns där.

När det gäller vårdbehovet så föreligger ju detta oberoende av rätts påföljdsbestämning. Vård kan i samband med åtalsunderlåtelse ges istället för påföljd, vård kan bli aktuell som utdömd påföljd, och vård kan bli aktuell oberoende av den brottsliga gärningen. Eftersom vården baseras på den unges behov så blir det heller inga variationer i vården beroende på vilken väg som leder dit. För en ung person med ett omfattande vårdbehov kan samma konsekvens bli resultatet av ungdomsvård, åtalsunderlåtelse och villkorlig dom. Om vårdbehovet är så omfattande att det måste tillgodoses genom ett tvångsomhändertagande enligt LVU så kan det dessutom bli så att en friande dom leder till samma resultat. Två ungdomar med samma vårdbehov kan bli dömda till skilda påföljder på grund av att brotten har olika straffvärde. Två ungdomar som begått samma brottsliga gärning, som då det rör sig om gängbrottslighet, kan bli dömda till skilda påföljder på grund av att de har olika vårdbehov. Principen om likabehandling och förutsebarhet kan på så vis inte anses uppfylld.

Konsekvensen hänger i viss mån samman med förutsebarheten. Den ställer krav på en tydlighet i systemet, och innehåller även en tanke om en tidsbegränsning för processen mellan brottet och effekten av det. Systemet när det gäller hanteringen av unga lagöverträdare är idag svåröverskådligt, och det innefattar många olika aktörer med olika uppgifter.

9.5.4 Uppfylls de socialrättsliga principerna?

Trots att en av grundbultarna i det dualistiska systemet är att socialtjänsten anses bättre lämpad att handha unga lagöverträdare så är det alltså de straffrättsliga principerna som ska vara grundläggande när en påföljd väljs ut. Brottet bildar idag grunden för ingripandet, inte brottslingen. Jag ska här återge socialtjänstens ord angående detta.

”Om brottet istället för barnets behov står i fokus för beslut om ingripanden kan det uppstå en konflikt mellan att sätta barnets bästa i första rummet och att värna andra viktiga samhällsintressen.”

Straffrättssystemet kan inte gärna styras av de socialrättsliga principerna. I denna konflikt som uppstår torde det således anses självklart att den straffrättsliga synen går segrande ur striden. Men det blir en viss skillnad i bedömningen i de fall där de straffrättsliga aktörerna rör sig in på socialrättens område. När domstolen eller åklagaren ska göra en bedömning av socialtjänstens påföljd ska det visserligen ske utifrån ett straffrättsligt preventivt perspektiv. Men eftersom det är en vårdbaserad bedömning som ska göras är frågan om inte de socialrättsliga principerna om barnets bästa borde sättas lika högt, om inte högre, än de preventiva övervägandena. Om straffrättens principer ska prägla även socialrätten tenderar det senare rättsområdets principer att bli verkningslösa.

9.6 Sammanfattning - uppfylls syftet med systemet?

Synen på ungdomar som sårbara och ofärdiga när det gäller ansvarsförmåga är det som legitimerar systemet. Straffrätten bygger idag på en syn på lagöverträdaren som en rationell individ. Rationalitet går illa ihop med bristande ansvar. I förarbetena till ändringar i hanteringen av unga lagöverträdare talas det allt oftare om en markering, och ungdomar blir diskursivt i allt större omfattning beskrivna som vuxna och rationella. Det antyds exempelvis i förarbetena till 1999 års lagändringar att det är den unges egen vilja som är avgörande för om behandlingsinsatserna fungerar. Det är förvisso så att frivillig vård som genomförs med samtycke fungerar bättre än tvångsvård. Men i citatet om att möjligheten att fortsätta tvångsvårda unga efter att verkställigheten av slutna ungdomsvård gått ut kan ha behandlingsmotiverande effekter verkar det snarare röra sig om att hota till bättring. Det förutsätter en rationell individ snarare än en sårbar sådan.

Att de social- och straffrättsliga systemen både sinsemellan och internt är präglade av olika syften och principer är inte anmärkningsvärt i sig. Rättssystemet bygger på ett fundament av ställningstaganden, där olika principer och förutsättningar samverkar och styr utformningen. Ett av de största problemen är inte syfteskrockarna som sådana, utan att inget av syftena kan uppfyllas eller principer följas fullt ut. Ändå legitimerar de systemet, på grund av att de fyller i varandra. Det leder till åtgärder, insatser och bedömningar som skulle vara otänkbara om det ena eller andra syftet fick styra. Genom det nuvarande systemet sker det inte bara kollisioner mellan de straff- och socialrättsliga principerna, utan även mellan de interna straffrättsliga principerna. Proportionalitetstänkandet gör att effektiviteten och förutsebarheten inte kan få genomslag.

Det som lyfts fram i socialrättens handbok som extra viktigt i hanteringen av unga lagöverträdare är tydliga mål och gemensamma arbetsmetoder. Målet för det system som idag hanterar unga lagöverträdare kan sägas vara gemensamt för social- och straffrätt i och med att det handlar om brottsbekämpning. Ett sådant normbrytande beteende som brottslig verksamhet innebär anses i sig konstituera ett socialrättsligt vårdbehov. Vad gäller gemensamma arbetsmetoder däremot är det idag mer tveksamt om sådana finns. Verkställigheten är individualpreventiv, men det repressiva avskräckande inslaget är idag stort.

Hanteringen av unga lagöverträdare är i sin nuvarande utformning behäftad med stora brister. Systemet är i vissa delar rättsosäkert och strider mot förutsebarhet och konsekvens. Tanken om individens rätt till vård och samhällets plikt att vårda har lett till att tvångsvårdande insatser historiskt sett inte kringgärdas av samma restriktioner som andra frihetsberövanden. Detta synsätt avspeglar sig i viss mån på synen på socialtjänstens vård, och på hur den kan anses ha en straffrättslig tyngd i vissa fall och i andra fall

endast ses som en icke-repressiv förmån, trots att det kan röra sig om identiska insatser.

Det är av synnerlig vikt, inte minst när det gäller unga som begår brott, att humanitära skäl beaktas inom ramen för straffrättssystemet. Men det borde vara möjligt att tillgodose humanitet och omsorg inom kriminalvården. Det är genom att erbjuda vård och stöd utan att detta *ses som en del av eller identiskt med straffet* som man kan uppnå framgång. Att vårda inom ramen för ett straff är en lösningsmodell som inte leder till några större betänkligheter. Att däremot, vilket blir effekten inte minst i den unges ögon idag, straffa inom ramen för vård, är ytterst betänkligt, inte bara för den som vårdas efter en dom, utan även för alla de unga individer som vårdas inom socialtjänsten utan att ha begått brott.

Bilaga A – Tabell över regleringen av de särskilda ungdomshemmen

Typ av bestämmelse	Lag med särskilda bestämmelser om vård av unga	Lag om slutna ungdomsvård
	12 § För vård av unga som på någon grund som anges i 3 § behöver stå under särskilt noggrann tillsyn skall det finnas särskilda ungdomshem.	1 § Denna lag avser verkställighet av slutna ungdomsvård enligt 32 kap. 5 § brottsbalken. Verkställigheten av slutna ungdomsvård skall ske vid sådana särskilda ungdomshem som avses i 12 § lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga.
Begränsad rörelsefrihet	15 § Om den unge vårdas på någon grund som anges i 3 § och vistas i ett hem för särskilt noggrann tillsyn, får han eller hon hindras att lämna hemmet och i övrigt underkastas den begränsning av rörelsefriheten som är nödvändig för att <i>vården</i> skall kunna genomföras. Den unges rörelsefrihet får också inskränkas när det behövs av hänsyn till andra intagnas eller personalens säkerhet.	13 § Den dömda får hindras att lämna det särskilda ungdomshemmet och i övrigt underkastas den begränsning av rörelsefriheten som är nödvändig för att <i>verkställigheten</i> skall kunna genomföras. Den dömda får också hindras att disponera sitt pass. Den dömdes rörelsefrihet får även inskränkas, när det behövs av hänsyn till andra intagnas eller personalens säkerhet.
Telefonsamtal, besök samt vistelse utanför hemmet	15 a § Den intagne har rätt att ringa och ta emot telefonsamtal, ta emot besök <i>samt vistas utanför hemmet</i> i den utsträckning som lämpligen kan ske. Den intagne får dock förvägras telefonsamtal och besök, om det kan äventyra vården eller ordningen vid hemmet. En vistelse utanför hemmet skall avse en på förhand bestämd tid, dock högst fyra veckor. Beslut om inskränkning i rätten att föra telefonsamtal eller ta emot besök samt om vistelse utanför hemmet fattas av Statens institutionsstyrelse. Beslut om vistelse utanför hemmet skall fattas efter samråd	16 § Den dömda har rätt att ringa och ta emot telefonsamtal och ta emot besök i den utsträckning det lämpligen kan ske. Den dömda får dock förvägras telefonsamtal och besök, om det kan äventyra säkerheten vid det särskilda ungdomshemmet eller kan motverka hans anpassning i samhället eller annars vara till skada för honom eller någon annan.

	med socialnämnden.	
Låsbar enhet	<p>15 b § Den intagne får beredas vård vid en enhet inom hemmet som är låsbar eller på annat sätt inrättad för särskilt noggrann tillsyn, om det är nödvändigt med hänsyn till den intagnes, övriga intagnas eller personalens säkerhet, eller om det är nödvändigt för att förhindra att den intagne avviker eller för att i övrigt genomföra vården.</p> <p>Om det krävs med hänsyn till den intagnes speciella behov av vård, hans eller hennes säkerhet eller övriga intagnas säkerhet, får en intagen på en sådan enhet hindras från att träffa andra intagna (vård i enskildhet). Den intagne får vårdas vid en sådan enhet under högst två månader i följd. Om särskilda behandlingsskäl föranleder det, får dock vården vid enheten pågå längre tid, förutsatt att något av de fall som anges i första stycket fortfarande föreligger och att den intagne samtidigt ges möjlighet till vistelse i öppnare former eller utanför hemmet. En fråga om vård i enskildhet skall prövas fortlöpande och alltid omprövas inom sju dagar från senaste prövning.</p>	<p>14 § Verkställigheten skall inledas på en låsbar enhet. Så snart förhållandena medger det, skall den dömde ges möjlighet till vistelse under öppnare former. Frågan om den dömde kan ges möjlighet till vistelse under öppnare former skall prövas fortlöpande, dock minst en gång varannan månad.</p> <p>Om det krävs med hänsyn till den dömdes speciella behov av vård, hans eller hennes säkerhet eller övriga intagnas säkerhet får en dömd som vårdas på en låsbar enhet hindras från att träffa andra intagna (vård i enskildhet). En fråga om vård i enskildhet skall prövas fortlöpande och alltid omprövas inom sju dagar från senaste prövning.</p>
Vård i enskildhet		
Vård i avskildhet	<p>15 c § Om det är särskilt påkallat på grund av att den intagne uppträder våldsamt eller är så påverkad av berusningsmedel att han eller hon inte kan hållas till ordningen, får den intagne hållas i avskildhet. Han eller hon skall då stå under fortlöpande uppsikt av personalen. Den intagne får dock inte hållas i sådan avskildhet längre tid än vad som är oundgängligen nödvändigt och inte i något fall under längre tid än 24 timmar i följd.</p> <p>Är den intagne under 15 år skall läkare skyndsamt yttra sig om varje åtgärd som vidtas enligt</p>	<p>17 § Om det är särskilt påkallat av att den dömde uppträder våldsamt eller är så påverkad av berusningsmedel att han eller hon inte kan hållas till ordningen, får den dömde hållas i avskildhet under förutsättning att han eller hon står under fortlöpande uppsikt av personalen. Den dömde får dock inte hållas i sådan avskildhet längre tid än som är absolut nödvändigt och inte i något fall under längre tid än 24 timmar i följd.</p>

	första stycket. Om läkaren begär det skall åtgärden genast avbrytas.	
Förbud mot droger	<p>16 § Den som omfattas av bestämmelserna i 15 § får inte inneha narkotika, alkoholhaltiga drycker, andra berusningsmedel, sådana medel som avses i lagen (1991:1969) om förbud mot vissa dopningsmedel eller sådana varor som omfattas av lagen (1999:42) om förbud mot vissa hälsofarliga varor eller injektionssprutor, kanyler eller andra föremål som är särskilt ägnade att användas för missbruk av eller annan befattning med narkotika. Den unge får inte heller inneha något annat som kan vara till men för vården eller ordningen vid hemmet. Om sådan egendom påträffas, skall den omhändertas. <i>Lag (2005:468).</i></p> <p>17 § Om det behövs, får den som omfattas av bestämmelserna i 15 § kroppsvisiteras eller ytligt kroppsbesiktigas, vid ankomst till hemmet, för kontroll av att denne inte bär på sig något som han eller hon inte får inneha där. Detsamma gäller om det under vistelsen i hemmet uppkommer misstanke att sådan egendom skall påträffas hos honom eller henne.</p> <p>All den hänsyn som omständigheterna medger skall iaktas vid kroppsvisitation och ytlig kroppsbesiktning. Om möjligt skall ett vittne närvara. <i>Lag (2005:468).</i></p> <p>19 § Den som omfattas av bestämmelserna i 15 § får underkastas övervakning av sina brev och andra försändelser, om detta behövs med hänsyn till ordningen vid hemmet eller till den unges särskilda förhållanden. För detta ändamål får Statens institutionsstyrelse öppna och ta del av försändelser som</p>	<p>15 § Vad som sägs i 16, 17, 19 och 20 §§ lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga skall gälla även för den som är föremål för verkställighet av sluten ungdomsvård.</p>
Kroppsvisitering samt ytlig kroppsbesiktning		
Övervakning av brev och försändelser		

	<p>kommer till eller sänds från den unge. Om en ankommande försändelse innehåller egendom som den unge inte får inneha enligt 16 §, skall egendomen omhändertas.</p> <p>Brev mellan den unge och en svensk myndighet eller advokat eller hans eller hennes offentliga biträde skall vidarebefordras utan föregående granskning.</p>	
	<p>20 a § Tvångsåtgärder enligt 15-15 c §§ och 17-19 §§ får användas endast om de står i rimlig proportion till syftet med åtgärden. Är mindre ingripande åtgärder tillräckliga, skall de användas. <i>Lag (2005:468).</i></p>	Saknar motsvarighet
	<p>21 § När vård med stöd av denna lag inte längre behövs, skall socialnämnden besluta att vården skall upphöra. Nämnden skall noga förbereda den unges återförening med den eller dem som har vårdsnaden om honom eller henne.</p> <p>Vård som har beslutats med stöd av 2 § skall upphöra senast när den unge fyller 18 år.</p> <p>Vård som har beslutats med stöd av 3 § skall upphöra senast när den unge fyller 21 år. <i>Lag (2003:406).</i></p>	

Bilaga B - Tidslinje

1837	Prins Carls uppfostringsanstalt grundas
1838	Råby Räddningsinstitut grundas
1864	Strafflagen träder i kraft. <ul style="list-style-type: none">• En straffmyndighetsålder på 15 år införs (14 vid grova brott)• Minderåriga förövare till allmän uppfostringsanstalt
1870 -	Kriminologins framväxt, den positiva och sociologiska skolans framväxt
1878	Cesare Lombrosos bok förbrytarmänniskan utkommer
1889	Kriminalistföreningen startas av bland andra Franz von Liszt
1902	Vanartslagen i kraft. Tvångsuppfostran införs 15-årsgränsen görs absolut
1902 -	Thyrén inleder arbetet med BrB
1906	Villkorlig frigivning och villkorlig dom införs
1921	Dödsstraffet avskaffas i fredstid
1924	GbvL i kraft <ul style="list-style-type: none">• Omhändertagande för samhällsvård eller skyddsuppfostran
1928	Förvaring och internering införs
1932	Dagsbotssystemet införs
1933	Karl Schlyter tar över arbetet med BrB
1937	Ny lag om tvångsuppfostran, lag om ungdomsfängelse i kraft
1944	Åtalseftergift för underåriga införs
1947	Tvångsuppfostran avskaffas
1952	Överlämnande till vård inom BvN. Förbud mot fängelse, straffarbete och internering för unga utom i undantagsfall.
1956	Strafflagberedningen lägger fram ett förslag till skyddslag
1961	BvL i kraft
1965	Brottsbalken i kraft Lagen om unga lagöverträdare i kraft
1967	Socialutredningen tillsätts
1970 -	Nyklassicismen växer fram
1979	Fängelsestraffkommittén tillsätts

- 1980 Ungdomsfängelse avskaffas
- 1981 Internering avskaffas
- 1982 Socialtjänstlagen och LVU i kraft
- Frivillighet och självbestämmande
 - Ej tvångsomhändertagande för samhällsskydd
- 1983 Social institutionsvård från stat till kommun/landsting
- Prop. 1989/88:120 – Påföljd för brott
- 1:7§ BrB upphävs
 - Straffvärdet införs
- Prop. 1987/88:135 – Om åtgärder mot unga lagöverträdare.
- Skötsamhetskrav för åtalsunderlåtelse införs
- 1993 Ungdomsbrottskommitténs betänkande Reaktion mot ungdomsbrott
- Prop. 1994/95:12 – Handläggning av ungdomsmål
- 1995 Betänkandet Ett reformerat straffsystem
- Prop. 1997/98:96, Vissa reformer av påföljdssystemet
- Ökad betoning av proportionalitet, förutsebarhet och konsekvens
 - Vårdplaner och ungdomskontrakt till yttrandena
 - Vården ges en straffrättslig tyngd
- 2000 - Medling vid ungdomsbrott
- Prop. 2005/06:165 Ingripanden mot unga lagöverträdare
- Särskilt behov av vård
 - Vården och åtgärderna ska syfta till att motverka att den unge utvecklas ogynnsamt
- Prop. 2009/10:105 Barn under 15 år som misstänks för brott

Käll- och litteraturförteckning

SOU 1986:13-15, *Påföljd för brott*

SOU 1993:35, *Reaktion mot ungdomsbrott*

SOU 1995:91, *Ett reformerat straffsystem*

SOU 2004:122, *Ingripanden mot unga lagöverträdare*

SOU 2009:68, *Lag om stöd och skydd för barn och unga (LBU)*

Ds 1997:32, *Påföljder för unga lagöverträdare*

Prop. 1987/88:120, *Påföljd för brott*

Prop. 1989/90:28, *Om vård i vissa fall av barn och ungdomar*

Prop. 1997/98:96, *Vissa reformer av påföljdssystemet*

Prop. 2005/06:165, *Ingripanden mot unga lagöverträdare*

Andersson, Ulrika, Mattsson, Titti, *Ungdomar i gäng – social- och straffrättsliga reaktioner*, Liber AB, Tyskland 2011

Asp, Petter, Ulväng, Magnus, Jareborg, Nils, *Kriminalrättens grunder*, Iustus förlag AB, Uppsala 2010

Annars, Erik, *Svensk straffrättshistoria – några huvudlinjer, del 1, 2 omarb.* Uppl. 3 tryckningen, Almqvist & Wiksell Förlag AB, Stockholm 1977

Asp, Petter, Ulväng, Magnus, Jareborg, Nils, *Kriminalrättens grunder*, Iustus förlag AB, Uppsala 2010

Berg, Ulf, m.fl., *Kommentar till Brottsbalken Del III (35-38 kap.) Påföljder m.m. Följdförfattningar. 4:e uppl.* Göteborg 1994.

Bramstång, Gunnar, *Förutsättningarna för barnavårdsnämnds ingripande mot asocial ungdom*, CWK Gleerup förlag, Lund 1964

Christie, Nils, *Pinans Gränser*, Stockholm 1982.

Dahl, Stang Tove, *Barnevern og samfunnsvern*, Pax Forlag A/S, Oslo 1992

Elwin, Göran, Heckscher, Sten, Nelson, Alvar, *Den första stenen, studiebok i kriminalpolitik*, Tidens förlag, Stockholm (Kristianstad), 1975

Estrada, Felipe, Flyghed, Janne (Red.), *Den svenska ungdomsbrottsligheten*, Studentlitteratur, Polen 2010

Frände, Dan, *Allmän straffrätt*, Forum Iuris, Publikationer från Juridiska fakulteten vid Helsingfors universitet, Helsingfors 2004

Jareborg, Nils, *Vilken sorts straffrätt vill vi ha? Om defensiv och offensiv straffrättspolitik ur Varning för straff*, s.19-37, Fritzes förlag, Stockholm 1995

Jareborg, Nils, *Allmän kriminalrätt*, Iustus förlag AB, Uppsala 2001

Jareborg, Nils, Zila, Josef, *Straffrättens påföljdslära*, Norstedts juridik, Mölnlycke, 2010

Mattsson, Titti, *Barnet och rättsprocessen*, Juristförlaget i Lund, Lund 2002

Nordlöf, Kerstin, *Unga lagöverträdare i social- straff och processrätt*, Studentlitteratur, Lund 2002

Strahl, Ivar, *Den svenska kriminalpolitiken*, Bokförlaget Aldus/Bonniers Stockholm, Malmö 1971

Victor, Dag, *Politik och straffsystem – ett drama under utveckling ur Varning för straff*, s.57-77, Fritzes förlag, Stockholm 1995

Wallén, P-E, *Svensk straffrättshistoria – några huvudlinjer, del 2*, 2 uppl. 2 tr, Almqvist & Wiksell förlag AB, Stockholm 1976

Artiklar

Asp, Petter, *Går det att se en internationell trend? – om preventionismen i den moderna straffrätten*, SvJT 2007, s.69-82

Borgeke, Månsson, *Den nya lagstiftningen om påföljder för unga lagöverträdare*, SvJT 2007 s. 181-203.

Träskman, Per Ole, *Vem är kriminalpolitikens nyckelperson: brottslingen, brottsoffret eller ”jag” själv?* Juridisk Tidskrift, Nr 3 2008/09, s.497-515

RåR 2006 03, *Riksåklagarens riktlinjer för handläggning av Ungdomsärenden*

Barn och unga som begår brott. Handbok för socialtjänsten, Socialstyrelsen, Västerås 2009

Barnombudsmannen, årsrapport 2010, *I'm sorry – röster från särskilda ungdomshem*